

ALFRED NOBEL UNIVERSITY JOURNAL

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у жовтні 2020 р.

Виходить 2 рази на рік

LAW

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Олексій Толкачов

ДЕРЖАВА ЯК ГАРАНТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-16

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Денис Бобровник

ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛІСТСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В КОНТЕКСТІ
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-213

Alona Bila

JUDICIAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF THE PROTECTION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS:
LINGUISTIC EXPERTISE OF SPEECH AS A MEANS OF EVIDENCE IN COURT CASES IN UKRAINE

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-331

Юлія Волкова

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА В СИСТЕМІ ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-439

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень і досягнень юридичної науки за всіма напрямками суспільного та економічного розвитку України і світової спільноти. Для наукових працівників, професорсько-викладацького складу ЗВО, фахівців-правознавців, студентів, широкого кола науковців, юристів та працівників різних напрямів юридичної діяльності. Матеріали публікуються змішаними мовами.
Свідectво про державну реєстрацію КВ № 24594-14534Р від 29.10.2020 р.

Журнал затверджено у Переліку наукових фахових видань за категорією «Б» (наказ Міністерства освіти і науки від 10.10.2022р. № 894). Журнал зареєстровано у міжнародних наукометричних базах Crossref DOI, Index Copernicus, індексується в Google Scholar та інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського.
Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля (протокол від 25 червня 2024 р. № 4).

Журнал внесено до Державного Реєстру суб'єктів у сфері медіа (Рішення № 887 Протоколу № 21 Засідання Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 14 вересня 2023 р.).

Ідентифікатор медіа: R30-01317.

1(8)2024

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Євгенія Литвиненко, Катерина Янішевська, Світлана Лелека

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: МАТЕРІАЛЬНИЙ
ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-5 49

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

Юрій Федоренко

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ У ВІДОКРЕМЛЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-6 57

Валерій Цимбал

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ-
ПІДПРИЄМЦІВ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНІСТЬ, МАЙБУТНЄ

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-7 65

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Наталія Савицька

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ: БЕЗПЕКА ТА ОСВІТА

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-8 75

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Надія Субот

ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ДИРЕКТИВАМИ ЄС У СФЕРІ ПРОТИДІЇ
КОНТРАБАНДІ ТРАНСПЛАНТАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ТА ІНШИХ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ: ПРАВОВИЙ
АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-9 82

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Михайло Баймуратов, Борис Кофман, Наталія Єфремова

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДО ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ПИТАННЯ КОДИФІКАЦІЙНИХ РОБІТ

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-10 88

Іван Панкевич

ВОЄННІ РЕПАРАЦІЇ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-11 104

Вероніка Шкабаро

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-12 113

НАШІАВТОРИ121

OURAUTHORS122

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Oleksii Tolkachov

THE STATE AS A GUARANTEE OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE PRACTICE OF
CONSTITUTIONALISM IN THE CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT

DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-1..... 6

CONSTITUTIONAL LAW. MUNICIPAL LAW

Denis Bobrovnyk

FORMATION OF THE GLOBALIST POTENTIAL OF THE TERRITORIAL COMMUNITY IN THE CONTEXT OF THE
ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL COOPERATION OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-2..... 13

Alona Bila

JUDICIAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF THE PROTECTION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS:
LINGUISTIC EXPERTISE OF SPEECH AS A MEANS OF EVIDENCE IN COURT CASES IN UKRAINE

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-331

Yulia Volkova

REPRODUCTIVE RIGHTS IN THE FOURTH GENERATION HUMAN RIGHTS SYSTEM

DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-4..... 39

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Yevheniia Lytvynenko, Kateryna Yanishevska, Svitlana Leleka

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS UNDER THE CIVIL LAW OF UKRAINE: MATERIAL AND
PROCEDURAL ASPECTS

DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-5..... 49

COMMERCIAL LAW. COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

Yurii Fedorenko

IMPLEMENTATION OF PRINCIPLES IN SEPARATE PROCEEDINGS

DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-6..... 57

Valerii Tsymbal

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF TAXATION OF ECONOMIC ACTIVITY OF INDIVIDUAL
ENTREPRENEURS IN UKRAINE: RETROSPECTIVE, PRESENT, FUTURE

DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-7..... 65

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Natalya Savytska

ENSURING THE INTERNAL INDEPENDENCE OF ADMINISTRATIVE COURT JUDGES: SECURITY AND EDUCATION

DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-8..... 75

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Nadia Subot

HARMONIZATION OF UKRAINIAN CRIMINAL LEGISLATION WITH EU DIRECTIVES IN COMBATING THE
TRAFFICKING OF TRANSPLANTATION ORGANS AND OTHER HUMAN ANATOMICAL MATERIALS: LEGAL
ANALYSIS AND IMPLEMENTATION PROSPECTS

DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-9..... 82

INTERNATIONAL LAW

Mykhailo Baimuratov, Boris Kofman, Natalia Yefremova
INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF HUMAN RIGHTS: TOWARDS THE OBJECTIVITY OF THE ISSUE OF
CODIFICATION WORKS
DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-10..... 88

Ivan Pankevych
WAR REPARATIONS: POLISH EXPERIENCE AND UKRAINIAN PROSPECTS
DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-11..... 104

Veronika Shkabaro
SUCCESSION OF STATE TERRITORY
DOI:10.32342/2709-6408-2024-1-8-12..... 113

OUR AUTHORS 121

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні посилання на Alfred Nobel University Journal of Law обов'язкове.

Редактор В.М. Шкабаро

Підписано до друку 28.06.2024. Формат 70x108/16.

Ум. друк. арк. 10,7. Тираж 300 пр. Зам. №

Адреса редакції та видавця:
49000, м. Дніпро,
вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
тел/факс (056) 720-71-54.
e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014р.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради

С.Б. ХОЛОД, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради

А.О.ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. ВАКАРЧУК, доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. ПАВЛОВА, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор серії

Н.В. БОЧАРОВА, доктор юридичних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар

В.М. ШКАБАРО, кандидат юридичних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної колегії

М.О. БАЙМУРАТОВ, доктор юридичних наук,
професор (м. Одеса).
Є.А. БУЛАТ, доктор юридичних наук, старший науковий
співробітник (м. Дніпро).
О.В. ГУЛАК, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).
Н.О. ДАВИДОВА, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Б.Я. КОФМАН, доктор юридичних наук, старший дослідник
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.П. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор
(м. Кропивницький).
С.В. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Т.С. ПОДРОЖНА, доктор юридичних наук,
професор (м. Львів).
В.В. ПРОЩАЄВ, доктор юридичних наук, доцент
(м. Київ).
О.В. САЧКО, доктор юридичних наук, доцент (м. Дніпро).
О.П. СВИТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, професор
(м. Київ).
В.А. ШАТИЛО, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Н.М. БАТАНОВА, кандидат юридичних наук (м. Київ).
Л.О. ГОЛОВКО, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.А. ГРАБИЛЬНИКОВА, кандидат юридичних наук (м. Дніпро).
А.А. ЄЗЕРОВ, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.А. УЛЮТИНА, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

Міжнародна редакційна рада

АНДЖЕЙ БИШТИГА, доктор наук з права, професор
(Польща).
ІВАН ПАНКЕВИЧ, доктор наук з права, професор
(Польща).
МАЦЕЙ БОРСКИ, доктор наук з права, професор
(Польща).
ІРЖІ ЗІЧА, доктор філософії з права
(Чеська Республіка).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council

SERGIY KHOLOD, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council

ANATOLII ZADOIA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

SERGIY VAKARCHUK, Doctor of Physical and Mathematical
Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
VALENTYNA PAVLOVA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
ANNA STEPANOVA, Doctor of Philology, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

NATALIA BOCHAROVA, Doctor of Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Executive Assistant

VERONIKA SHKABARO, PhD in Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

MYKHAYLO BAIMURATOV, Doctor of Law, Full Professor
(Odessa).
IEVGENIIA BULAT, Doctor of Law, Senior Researcher
(Dnipro).
OLENA GULAC, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).
NATALIYA DAVYDOVA, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
BORIS KOFMAN, Doctor of Law, Senior Researcher
(Alfred Nobel University, Dnipro).
VALERII PIETKOV, Doctor of Law, Full Professor
(Kropyvnytskyi).
SERGEY PETKOV, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
TETYANA PODOROZHNA, Doctor of Law, Full Professor
(Lviv).
VOLODYMYR PROSHAYEV, Doctor of Law, Associate Professor
(Kyiv).
OLEKSANDR SACHKO, Doctor of Law, Associate Professor (Dnipro).
OLEXANDER SVITLYCHNYI, Doctor of Law, Full Professor
(Kyiv).
VOLODYMYR SHATILO, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
NATALIYA BATANOVA, PhD in Law (Kyiv).
LIUDMYLA GOLOVKO, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA HRABYLNKOVA, PhD in Law (Dnipro).
ALBERT YEZEROV, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA ULIUTINA, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).

International Editorial Board

ANDRZEJ BISZTYGA, Doctor of Law, Full Professor
(Poland).
IVAN PANKEVYCH, Doctor of Law, Full Professor
(Poland).
MACIEJ BORSKI, Doctor of Law, Full Professor
(Poland).
JIRI ZICHA, PhD in Law
(CzechRepublic).

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-1

ОЛЕКСІЙ ТОЛКАЧОВ,
аспірант Київського університету права НАН України (м. Київ)
ORCID: 0009-0004-7729-8957

ДЕРЖАВА ЯК ГАРАНТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано практику конституціоналізму щодо розвитку громадянського суспільства за результатами якого встановлено, що положення стосовно громадянського суспільства в сучасних конституціях пострадянських країн підтверджують те, що хоча неолібералізм початково розвивався як відповідь на економічну доктрину класичного лібералізму, він має всепроникаючу сутність, та здійснює потужний вплив на всю державно-правову реальність. Обґрунтовано, що незалежне від держави становище громадянського суспільства, гарантії його функціонування і вільного структурування мають бути закріплені в конституції, яка є основним обмежувачем держави. І незважаючи на декларативний характер конституції пострадянських країн, вони є моделлю вираження основного закону. Визначення держави як гаранта прав і свобод людини є необхідним для утримання суспільства від поширення безладу – критичного зростання ентропії, адже в надмірній свободі народжується хаос і розвіюється можливість людини реалізовувати свою свободу. Отже, завданням держави є здійснення організаційної діяльності для підтримання певного рівня упорядкованості суспільства, визначеного суспільним договором. Здійснення цього завдання держави дозволяє підтримати суспільство в організованому стані з високим рівнем індивідуальної свободи, але утримати його від критичного зростання ентропії. Водночас суспільний договір є знаменником рівноваги соціальної системи, оскільки за згодою кожної вільної людини визначає порядок речей в суспільстві й засади взаємовідносин людини, суспільства та держави. Є підстави відносити зміст суспільного договору до сфери природного права, як системи усвідомлених вільними громадянами норм, що ґрунтуються на реальному порядку речей та морально-етичних засадах. З'ясовано, що трьохсуб'єктна модель соціальної системи (вільний громадянин, громадянське суспільство, держава) виражає ідеальну модель управління неоліберальною соціальною системою, що містить норми, які стосуються всіх трьох суб'єктів системи.

Ключові слова: держава, суспільство, права і свободи людини, конституціоналізм, розвиток громадянського суспільства.

Постановка проблеми. Високий рівень свободи кожного індивіда надає колективній формі інтеграції якісно нових характеристик громадянського суспільства. Визначення сутності і ознак громадянського суспільства досягається шляхом застосування і поєднання різноманітних підходів.

Громадянське суспільство не заперечує пріоритет людини та її свободи в соціальній системі, а виступає максимально комфортним середовищем для існування вільної людини. Співвідношення людини і суспільства має розглядатися як співвідношення суб'єкта і середовища. Громадянське суспільство є в значній мірі саморегулятивним, але за загальним законом тяжіє до збільшення ентропії, що обумовлює необхідність зовнішніх імперативних чинників утримання. Таким чинником виступає держава, яка наділена вільними індивідами владними повноваженнями для підтримання свободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проаналізовано Конституції пострадянських країн, проекти Конституцій України в контексті визначення трьохсуб'єктної моделі соціальної системи у розвитку громадянського суспільства, а також публікації політиків, державних діячів, істориків та філософів ХХ століття щодо прав і свобод людини, призначення держави у розвитку громадянського суспільства, державного впливу на суспільні відносини та значення суспільного договору, що дозволяє з'ясувати внутрішню організацію та можливість впливу на суспільство при формуванні соціальної системи.

Мета статті проаналізувати практику конституціоналізму щодо розвитку громадянського суспільства та визначення держави як гаранта прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Перш за все визначмо загальну характеристику основних суб'єктів сучасної соціальної системи, що полягає у наступному - людина (вільна) реалізує свою свободу в громадянському суспільстві, яке є системою відносин між вільними індивідами. Зважаючи на те, що громадянське суспільство має внутрішні механізми регуляції, склад суб'єктів соціальної системи можна було б обмежити вільним індивідом і суспільством як колективним суб'єктом - середовищем існування першого.

Таку соціальну систему можна визначити як систему внутрішніх зв'язків і регуляторів, яка позбавлена зовнішнього впливу на себе. Індивід і суспільство взаємодіють, керуючись природним правом та взаємними інтересами вільних індивідів. Але відповідно до принципів наукового діалектичного монізму, на таку соціальну систему буде розповсюджуватися дія загального організаційного закону зростання ентропії.

Тобто внутрішні регулятори соціальної системи громадянського суспільства є недостатніми. Внутрішні регулятори не здатні запобігти девіантній поведінці деяких членів суспільства, які посягають на свободу інших. Вільні громадяни для захисту своєї свободи, майна та мирного існування потребують окрім внутрішніх регуляторів додаткових імперативних засобів, підкріплених засобами примусу. Соціальна система для стримання зростаючої ентропії потребує обмеження, наявності суб'єкта, який здійснював би зовнішній організаційний вплив на суспільство.

Зовнішній організаційно-управлінський вплив на суспільство може і повинна здійснювати держава як система відносин і як суб'єкт, що дозволяє з'ясувати внутрішню організацію та можливість впливу на суспільство, сутність суспільного договору. Саме розгляд держави як суб'єкта дозволяє зрозуміти загрозу втручання держави в суспільні справи та необхідність її обмеження з визнанням природної свободи за кожною людиною.

Громадяни утворюють (визнають) державу, щоб вона виступала стороннім для громадянського суспільства гарантом свободи кожного, визначають межі її діяльності. Можна вважати, що вільні громадяни свідомо утворюють державу для того, щоб зростання ентропії й безладу в суспільстві не утворило критичну загрозу для кожного, щоб в суспільстві не виник хаос, щоб зберігалась певні міра порядку й організованості, а відносини з реалізації свободи між людьми не переходили межу конфронтації. Загальна згода вільних громадян на визнання державного впливу на суспільні відносини виражається у так званому суспільному договорі.

Теорія виникнення держави на основі суспільного договору між вільними громадянами є суто ліберальною ідеєю, хоча її перші зародки містилися ще в античних теоріях. Суспільний договір є знаменником рівноваги соціальної системи, оскільки за згодою кожної вільної людини визначає порядок речей в суспільстві й засади взаємовідносин людини, суспільства та держави. Є підстави відносити зміст суспільного договору до сфери природного права, як системи усвідомлених вільними громадянами норм, що ґрунтуються на реальному порядку речей та морально-етичних засадах.

Держава є політичною організацією, яка має надбудовний характер стосовно громадянського суспільства, і виступає стороною суспільного договору. Держава підтримує рівень упорядкованості суспільства (той, на який дали свою згоду вільні люди). Це передбачає, що в суспільстві, яке органічно прагне до безладу відповідно до загального організаційного закону, держава здійснює організуючий вплив по стриманню зростаючої ентропії. Таке завдання зумовлює необхідність встановлення мінімально можливого рівня ентропії в самій державі - цей суб'єкт соціальної системи характеризується високим ступенем внутрішньої організованості, максимальною внутрішньою регламентацією та упорядкованістю.

Образ ліберальної держави визначається вільним індивідом, який є центральним суб'єктом соціальної системи, та суспільством. З урахуванням характеристик вільної людини і громадянського суспільства, необхідно визначити основні риси ліберальної держави, серед яких призначення держави, завдання, цілі і функції.

Призначення держави впливає з соціальної потреби, яка викликала появу суспільного договору й утворення держави. Серед людей, які є рівні в своїй свободі й правах, існувала потреба в сторонньому суб'єкті, який би підтримував цю формальну рівність, захищав свободу кожного від посягань, гарантував права, якими володіє особа. Таким чином основним призначенням держави треба вважати забезпечення і захист природної свободи людини та її прав. Оскільки внутрішні механізми саморегуляції ліберального суспільства та забезпечення свободи не є достатніми, необхідне додаткове підсилення свободи і прав людини, яке забезпечує держава.

Призначення держави в жодному разі не потрібно розуміти як патерналізм держави над особою. Навпаки, теоретики та практики класичного та неокласичного лібералізму визначають державу як «нічного вартового», який не втручається повсякчас у справи особи, постійно надаючи їй підтримку і захист. З цього приводу Л. Ерхард зазначив, що вільному громадянину є неправильним просити: «Державо, прийди мені на допомогу, захисти мене й допоможи мені». А для вільної людини правильно вимагати: «Державо, не піклуйся про мої справи, але надай мені свободу і залиш мені від моєї роботи стільки, щоб я міг сам забезпечити своє існування і дою моєї сім'ї» [1]. Держава захищає свободу і права людини лише від посягань, для чого має відповідні механізми і владу, відповідно до суспільного договору.

Завдання держави теоретично рідко відрізняють від його призначення, але керуючись діалектично-моністичними поглядами, є підстави щодо визначення між цими категоріями різниці. Держава необхідна для утримання суспільства від поширення безладу - критичного зростання ентропії, адже в надмірній свободі народжується хаос і розвіюється можливість людини реалізовувати свою свободу. Отже, завданням держави є здійснення організаційної діяльності для підтримання певного рівня упорядкованості суспільства, визначеного суспільним договором. Здійснення цього завдання держави дозволяє підтримати суспільство в організованому стані з високим рівнем індивідуальної свободи, але утримати його від критичного зростання ентропії. Визначення саме таким чином завдання держави має важливе теоретико-правове значення.

Сучасна неоліберальна концепція державотворення сприяє всебічному розвитку громадянського суспільства, тому практика конституціоналізму деяких країн неоліберального спрямування дійшла до закріплення положень про громадянське суспільство в конституційних актах.

Цілком логічним є те, що конституція, яка виражає ідеальну модель управління

неоліберальною соціальною системою, знаходить в собі норми, які стосуються всіх трьох суб'єктів системи: вільного громадянина, громадянського суспільства, держави.

Неоліберальні конституції закріплюють трьохсуб'єктну модель соціальної системи, таким чином дбаючи про збереження громадянського суспільства. Без цього між громадянином та державою ризикує утворитися політико-правова прірва, не заповнена повноцінними громадянськими структурами, самоврядування суспільства виявляється недорозвиненим, а індивідуальна свобода — неповною, оскільки відсутнє фактичне середовище для її реалізації.

Окрім цього, дослідниками встановлено, що будь-який уряд, яким би демократичним і доброзичливим він не був, завжди має схильність сприймати більшість людей, суспільство в цілому, як меншість [2]. Звідси органічна схильність уряду і державної влади до обмеження свободи і глибокого втручання в сфери суспільного життя. Саме тому незалежне від держави становище громадянського суспільства, гарантії його функціонування і вільного структурування мають бути закріплені в конституції, яка є основним обмежувачем держави.

Про громадянське суспільство йдеться в конституціях Іспанії, Португалії, Греції, Бразилії, Мексики. Конституція Литовської Республіки, яка прийнята громадянами Литовської Республіки на референдумі 25 жовтня 1992 року містить главу III під назвою «Суспільство та держава» [3]. Конституція Республіки Казахстан, прийнята на всенародному референдумі 30 серпня 1995 року, з поправками від 5 червня 2022 року містить Розділ II «Людина та громадянин» [4]. У Конституції республіки Болгарія (оприлюднено в «Державному віснику» від 13 липня 1991 року) статтею 4 закріплено, що Республіка створює умови для вільного розвитку громадянського суспільства [5]. В Преамбулі Конституції Литви (1992 р.) встановлено, що Основний Закон приймається в результаті прагнення литовського народу до відкритого, справедливого, гармонічного громадянського суспільства [3]. Преамбула Конституції Киргизької Республіки, затверджена Жогорку Кенешем Киргизької Республіки 5 травня 1993 року (наразі діє Конституція від 5 травня 2021 року) твердить, що Конституція приймається утверджуючи основи справжнього народовладдя [6]. Повага до принципів громадянського суспільства проголошена в Преамбулі Конституції Чеської Республіки 1992 року (зі змінами та доповненнями, внесеними конституційними законами) [7].

Хоча прогресивні ідеї в конституціях пострадянських країн часто мають декларативний характер, однак необхідно визнати, що моделі, виражені в основних законах, є неоліберальними.

Проникнення неоліберального світосприйняття в Українську державу після розпаду Радянського Союзу зумовило популяризацію багатьох прогресивних ідей в сфері державотворення та конституціоналізму.

Концепція нової конституції України, схвалена 19 червня 1991 року [8], визначила роль основного закону як інструменту для регулювання відносин між громадянином, державою і суспільством. Згідно з Концепцією, розділ третій нової конституції мав закріпити основи формування, розвитку і захисту громадянського суспільства, визначити засади його взаємозв'язків з державою. Конституція повинна була проголосити пріоритет громадянського суспільства над державою, щоб забезпечити умови нормального його функціонування. Визнавалася необхідність закріплення визначальних засад створення і діяльності громадських об'єднань (політичних партій, громадських організацій, рухів тощо), які є повноправними суб'єктами громадянського суспільства.

Цілком правильним було те, що розділ про громадянське суспільство і державу повинен бути розміщений після розділу конституції про права людини і громадянина. Це підкреслює неоліберальний характер конституційного процесу, адже людина і її права - первинні, а громадянське суспільство - це середовище, де людина має можливість реалізувати свої права.

Перший проект Конституції України, винесений Верховною Радою України на всенародне обговорення 1 липня 1992 р., ґрунтовно закріпив засади функціонування громадянського суспільства. В розділі третьому «громадянське суспільство і держава» визначалося, що держава підпорядковується служінню громадянському суспільству і спрямовує свою діяльність на

забезпечення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості. Держава не втручається у справи людини і суспільства. Далі в Конституції розміщувались гарантії існування громадського суспільства - норми про власність, підприємництво, екологічну безпеку, сім'ю тощо [9].

Не менш прогресивним виявився проект Конституції в редакції від 26 жовтня 1993 року. Положення Конституції, відображені в Розділі 3 про громадянське суспільство і державу, не дають визначення громадянського суспільства, але встановлюють, що громадянське суспільство ґрунтується на засадах свободи і рівноправності людей, самоорганізації і саморегулювання. А правове регулювання в громадянському суспільстві здійснюється в межах, визначених цією Конституцією, і спрямоване на забезпечення інтересів людини [10].

Модельний проект Конституції України, залишав розділ про громадянське суспільство, де була навіть зроблена спроба дати нормативне визначення того, що таке є громадянське суспільства - це самоврядна, структурована недержавна частина народу (ст. 46 проекту) [11].

Положення стосовно громадянського суспільства в сучасних конституціях підтверджують те, що хоча неолібералізм початково розвивався як відповідь на економічну доктрину класичного лібералізму, він має всепроникаючу сутність, та здійснює потужний вплив на всю державно-правову реальність.

Сучасний лібералізм (неолібералізм) характеризується осмисленням важливої ролі суспільства та його органічної необхідності для людини.

Висновки. Таким чином держава необхідна для утримання суспільства від поширення безладу - критичного зростання ентропії, адже в надмірній свободі народжується хаос і розвіюється можливість людини реалізовувати свою свободу. Отже, завданням держави є здійснення організаційної діяльності для підтримання певного рівня упорядкованості суспільства, визначеного суспільним договором. Здійснення цього завдання держави дозволяє підтримати суспільство в організованому стані з високим рівнем індивідуальної свободи, але утримати його від критичного зростання ентропії.

Незалежне від держави становище громадянського суспільства, гарантії його функціонування і вільного структурування мають бути закріплені в конституції, яка є основним обмежувачем держави. І незважаючи на декларативний характер конституції пострадянських країн, вони є моделлю вираження основного закону.

Список використаних джерел

1. Ерхард Л. Благополучие для всех. USA: Посев, 1990. С. 236.
2. Berlin I. Four Essays on Liberty. N. Y.: Oxford University Press, 1986. P. LXII.
3. Конституція Литовської Республіки. Прийнята громадянами Литовської Республіки на референдумі 25 жовтня 1992 року. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm
4. Конституция Республики Казахстан. Офіційний сайт Президента Республики Казахстан. URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
5. Конституция Республики Болгарии. Обнародована в "Държавен вестник", бр.56 от 13 июля 1991 г. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/bgr_constitut.html
6. Конституция Кыргызской Республики. Офіційний сайт Кабинета Министров Кыргызской Республики. URL: <https://www.gov.kg/ru/p/constitution>
7. Конституція Чеської Республіки зі змінами та доповненнями, внесеними конституційними законами. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.cak.cz/assets/ustava-copy.pdf>
8. Про Концепцію нової Конституції України. Постанова Верховної Ради України. Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, №35, Ст. 466.
9. Про Концепцію нової Конституції України. Постанова Верховної Ради України. Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, №35, Ст. 550.
10. Конституція України. Проект в редакції від 27.05.1993 р., внесений Комісією Верховної

Ради України по розробці нової Конституції України. Центральна наукова бібліотека АН УРСР. Акт №19793. С. 4.

11. Модельний проект Конституції України. *Права людини в Україні*. №5, 1994 рік.

THE STATE AS A GUARANTEE OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE PRACTICE OF CONSTITUTIONALISM IN THE CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT

Oleksii A. Tolkachov, postgraduate student of the Kyiv University of Law, NAS of Ukraine.

E-mail: govanpu@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-1

Key words: *state, society, human rights and freedoms, constitutionalism, civil society development.*

The article analyzes the practice of constitutionalism in relation to the development of civil society. According to the results of the analysis, it was established that the provisions regarding civil society in the modern constitutions of post-Soviet countries confirm that although neoliberalism initially developed as a response to the economic doctrine of classical liberalism, it has an all-pervading essence and exerts a powerful influence on the entire state-legal reality. It is substantiated that the state-independent position of civil society, guarantees of its functioning and free structuring should be enshrined in the constitution, which is the main limiter of the state. And despite the declarative nature of the constitution of post-Soviet countries, they are a model of expression of the basic law. Defining the state as a guarantor of human rights and freedoms is necessary to prevent society from spreading disorder - a critical increase in entropy. That is, chaos is born in excessive freedom and the possibility of a person to realize his freedom is dissipated. Therefore, the task of the state is to carry out organizational activities to maintain a certain level of order in society, defined by the social contract. The implementation of this task of the state allows to maintain society in an organized state with a high level of individual freedom, but to keep it from a critical increase in entropy. At the same time, the social contract is a denominator of the balance of the social system, as it determines the order of things in society and the basis of the relationship between a person, society and the state with the consent of every free person. There are reasons to attribute the content of the social contract to the sphere of natural law, as a system of norms realized by free citizens, based on the real order of things and moral and ethical principles. It was found that the three-subject model of the social system (free citizen, civil society, state) expresses the ideal model of management of the neoliberal social system, which contains norms that apply to all three subjects of the system.

References

1. Erkhart, L. (1990). *Blahosostoiane dlia vseh* [Prosperity for all]. USA, Posev, 236 p.
2. Berlin I. Four Essays on Liberty. N. Y.: Oxford University Press, 1986. P. LXII
3. *Konstitutsiia Lytovskoi Respubliki. Pryiniata hromadianamy Lytovskoi Respubliki na referendumi* (1992) [Constitution of the Republic of Lithuania. Adopted by the citizens of the Republic of Lithuania in a referendum]. Available at: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm
4. *Konstitutsiia Respubliky Kazakhstan* (1995, 2022) [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. Available at: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
5. *Konstitutsiia Respubliky Bolharyi* (1991) [Constitution of the Republic of Bulgaria]. Available at: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/bgr_constitut.html
6. *Konstitutsiia Kirhizskoi Respubliky* (1993) [Constitution of the Kyrgyz Republic]. Available at: <https://www.gov.kg/ru/p/constitution>
7. *Konstitutsiia Cheskoj Respubliky zi zminamy ta dopovnenniamy, vnesenymy konstitutsiinymy zakonamy* [The Constitution of the Czech Republic as amended by constitutional

laws]. Available at: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgicclefindmkaj/https://www.cak.cz/assets/ustava-copy.pdf>

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (1991). "About the Concept of the new Constitution of Ukraine". Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, no.35, Art. 466.

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (1991). "About the Concept of the new Constitution of Ukraine". Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, no. 35, Art. 550.

10. Constitution of Ukraine. (1993). The project in the edition of 05/27/1993, introduced by the Commission of the Verkhovna Rada of Ukraine on the development of the new Constitution of Ukraine. *Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR*. Act No. 19793, p.4.

11. *Modelnyi proekt Konstytutsii Ukrainy* (1994) [Model project of the Constitution of Ukraine]. *Prava lyudyny v Ukrayini* [Human rights in Ukraine], no. 5.

Одержано 22.04.2024.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 341.1

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-2

ДЕНИС БОБРОВНИК,
*кандидат економічних наук,
докторант Національного авіаційного університету,
директор Адвокатського альянсу «Баймуратов і партнери» (м. Одеса)
ORCID: 0000-0002-1142-6926*

ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛІСТСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних і праксеологічних аспектів формування глобалістського потенціалу територіальної громади в контексті становлення та розвитку міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування. У вітчизняному правознавстві тема досліджується вперше. Автор стверджує, що *становлення та розвиток інституту місцевого самоврядування на теренах держав (на національному рівні)*, як конституційно-правового феномену соціуму і держави, що: а) апіорі та органічно пов'язаний з кожною людиною, її повсякденним життям, її екзистенційними індивідуальними, груповими та колективними інтересами та правами, б) незалежно від її правового стану (громадянство, іноземство, апатридство, біпатридство, біженство тощо) та в) детермінований тим, що саме в умовах МСВ та в межах територіальної громади кожна людина здійснює весь свій життєвий цикл, г) основоположного соціального простору усвідомлення та реалізації людиною своїх природних та інших прав, свобод і обов'язків в рамках натуралістичної юриспруденції, г') основоположного та опорного простору, де існує та функціонує фертильне населення і де воно реалізує свою репродуктивну функцію, а це володіє локальним, регіональним, національним, міжнародним та глобальним впливом на долі людської цивілізації, а також з його (місцевого самоврядування) міжнародним визнанням, як: а) важливого об'єкту міжнародно-правового регулювання, б) вже фактично визнаного державами та їх міжнародною спільнотою ординарного суб'єкту-об'єкту міжнародного договірної права, в) устояного предмету міжнародної регламентації та регулювання з боку міжнародних міжурядових і неурядових організацій та їх інституцій, г) основного і фактично спільного поведінково-діяльнісного простору людини, що виникає в його умовах та в межах громади, без врахування ефекту державних кордонів, г') територіальної людської спільноти, де формується, виникає, існує, функціонує і реалізується локальна демократія, що є інструментально-екзистенційною формою соціального існування людини, її груп та асоціацій; д) іманентного елемента демократичної правової державності; е) соціальної сфери, де формується, існує та функціонує інституційна основа громадянського суспільства, що базується на розмаїтті екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій; є) природної та первинної колективної спільноти людської цивілізації – детермінувало формування у громаді феноменології глобалізаційного потенціалу, коли первинна колективна соціальна спільнота, що презентує «мікросвіт», – може виступати від імені всієї людської цивілізації, бо, по великому рахунку, концентрує в собі весь системний комплекс екзистенційних атитюдів і габітусів людини в її повсякденному існуванні в межах територіальної людської спільноти, що

містить в собі локальну систему захисту її прав і свобод.

Доводиться, що в умовах глобалізації підвищується роль і значення не тільки місцевого самоврядування, а й основного його репрезентативного суб'єкта – територіальної громади, яка: а) починає володіти новими властивостями (міжнародна правосуб'єктність у відповідній формі та у відповідних межах – часткова, фрагментарна, «недосконала», «несформована» міжнародна правосуб'єктність), б) формує нову якість (ординарний суб'єкт міжнародних відносин, квазісуб'єкт міжнародного публічного права), в) новий рівень нормативно-правової регламентації та регулювання (в межах міжнародної нормотворчості і на рівні міжнародного договірної права), г) якісно новий об'єм сприйняття в межах міжнародної системи (набуття глобалістського потенціалу), – звідси, останній висновок можна сприймати двояко: з одного боку, як органічну частину наведених процесів, а з іншого, – як підсумок всіх наведених процесів, їх квінтесенцію. Тому треба розуміти, що формування глобалістського потенціалу територіальної громади виступає складним багаторівневим та багатофакторним процесом, що складається з багатьох елементів, – одним з таких суттєвих елементів виступає феноменологія міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування.

Автор пропонує розуміти під міжнародним співробітництвом органів місцевого самоврядування, – що виступає досить мотивованою і об'єктивованою, складною та багатофакторною політико-нормативною та соціально-економічною феноменологією – систему їх комунікаційних зв'язків з: а) муніципальними та органами місцевого самоврядування інших рівнів зарубіжних держав, б) їх муніципальними та іншими національними союзами територіально-самоврядної спрямованості, в) міжнародними асоціаціями місцевих влад універсального, регіонального і субрегіонального рівнів, г) міжнародними міжурядовими і неурядовими організаціями, що займаються питаннями локальної демократії та місцевого розвитку, г') міжнародною спільнотою держав в особі ООН та міжнародних організацій, що створені нею та функціонують під її егідою (локальний сталий розвиток, розвиток людських поселень, організація місцевого самоврядування на теренах держав-членів ООН тощо), а також д) з будь-якими іноземними партнерами, включаючи урядові структури іноземних держав, міжнародні і національні банківські установи та інші міжнародні кредитні інституції, бізнесові структури, організації міжнародного громадянського суспільства, іноземні юридичні і фізичні особи тощо. Зазначається, що основоположною телеологічною домінантою такого співробітництва органів місцевого самоврядування України виступає необхідність вирішення кола специфічних та важливих питань, що пов'язані з соціально-економічним, соціально-культурним, соціально-політичним, соціально-екологічним існуванням, функціонуванням і розвитком територіальної громади та її жителів-членів, розвитком муніципального (місцевого) господарства, поліпшенням та вдосконаленням його інфраструктури.

Ключові слова: місцеве самоврядування, права і свободи людини, територіальна громада, глобалістський потенціал територіальної громади, міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування, форми міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток інституту місцевого самоврядування (далі – МСВ) на теренах держав (на національному рівні), як конституційно-правового феномену соціуму і держави, що:

а) апріорі та органічно пов'язаний з кожною людиною, її повсякденним життям, її екзистенційними індивідуальними, груповими та колективними інтересами та правами,

б) незалежно від її правового стану (громадянство, іноземство, апатридство, біпатридство, біженство тощо) та

в) детермінований тим, що саме в умовах МСВ та в межах територіальної громади (далі – ТГ) кожна людина здійснює весь свій життєвий цикл,

г) основоположного соціального простору усвідомлення та реалізації людиною своїх природних та інших прав, свобод і обов'язків в рамках натуралістичної юриспруденції [1],

г') основоположного та опорного простору, де існує та функціонує фертильне населення і де воно реалізує свою репродуктивну функцію, а це володіє локальним, регіональним, національним, міжнародним та глобальним впливом на долі людської цивілізації,

а також з його (МСВ) міжнародним визнанням, як:

а) важливого об'єкту міжнародно-правового регулювання,

б) вже фактично визнаного державами та їх міжнародною спільнотою ординарного суб'єкту-об'єкту міжнародного договірної права,

в) устояного предмету міжнародної регламентації та регулювання з боку міжнародних міжурядових і неурядових організацій та їх інституцій,

г) основного і фактично спільного поведінково-діяльнісного простору людини, що виникає в його умовах та в межах ТГ, без врахування ефекту державних кордонів,

г') територіальної людської спільноти, де формується, виникає, існує, функціонує і реалізується локальна демократія, що є інструментально-екзистенційною формою соціального існування людини, її груп та асоціацій;

д) іманентного елемента демократичної правової державності,

е) соціальної сфери, де формується, існує та функціонує інституційна основа громадянського суспільства, що базується на розмаїтті екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій,

є) природної та первинної колективної спільноти людської цивілізації – детермінувало формування у ТГ феноменології глобалізаційного потенціалу, коли первинна колективна соціальна спільнота, що презентує «мікросвіт», може виступати від імені всієї людської цивілізації, бо, по великому рахунку, концентрує в собі весь системний комплекс екзистенційних атитюдів і габітусів людини в її повсякденному існуванні в межах територіальної людської спільноти, що містить в собі локальну систему захисту її прав і свобод [2].

Враховуючи сукупність наведених властивостей МСВ, органічне поєднання його національних і міжнародних ідентифікаторів, можна констатувати, що міжнародне співробітництво його органів та суб'єктів, по-перше, виступає як об'єктивовано необхідний, і в той же час ординарний напрямок їх існування і функціонування; по-друге, формує суттєве компетенційне повноваження органів МСВ; по-третє, воно реально скероване на посилення інституційної спроможності самого МСВ, ТГ як його основного суб'єкта-об'єкта, а також, по-четверте, на підвищення охорони і захисту прав і свобод кожної людини-члена ТГ, що в умовах МСВ реалізує свій життєвий цикл, – за рахунок системи міжнародних контактів та обмінів, використання широкого кола форм співробітництва з різними суб'єктами, що виникають як результат такої діяльності. А це на пряму сприяє формуванню глобалістського потенціалу ТГ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що дослідження проблематики цієї статті стикається з відповідними труднощами: по-перше, це обумовлено мінливістю самої феноменології глобалізації, що є досить складною, багатофакторною, поліпредметною, а також полісемічною і полісемантичною, – та залишається такою, не дивлячись на те, що вона виступає предметом багаторічних і багатоаспектних концептуально-методологічних та практичних дискусій у науковому світі. По-друге, з відповідними проблемами об'єктивної та суб'єктивної властивості, що підкреслюють труднощі в унормуванні, нормативізації та нормотворчості в сфері глобалізації, враховуючи її всесвітній, всезагальний, універсальний характер, і, одночасно, стохастичну характерологію в науці. По-третє, це детермінується застосуванням суперечливого концепту «глобальне– локальне» по відношенню до самої ТГ, що з локального рівня починає розглядатися як суб'єкт глобалізаційних процесів, що не тільки відображає їх сутність та відчуває їх вплив, а й діє як активний суб'єкт, що користується перевагами таких профільних процесів та в змозі відповідним чином впливати на них через призму свого існування і функціонування як первинний колективний суб'єкт людської цивілізації. По-четверте, суттєвою є відсутність вузькоспеціалізованих досліджень, що присвячено саме ролі ТГ в глобалізаційних процесах, що контекстуалізує та актуалізує проблематику, що досліджується, робить її доктринально об'єктивованою і привабливою, а також праксеологічно обґрунтованою.

Разом з тим, необхідно зазначити, що загальному розв'язанню вказаної проблеми, особливо в контексті нормативно-правового регулювання і державного управління, присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені, як В. Авер'янов, Ю. Бажал, В. Бакуменко, М. Вавринчук, Р. Войтович, Н. Гнидюк, Я. Гонцяж, І. Грицяк, О. Дьомін, С. Дубенко, Н. Нижник, Ю. Кальниш, В. Князев, В. Копейчиков, С. Коник, О. Кілієвич, В. Лемак, Е. Марчук, В. Мельниченко, І. Надольний, О. Оболенський, В. Олуйко, Н. Плахотнюк, І. Радзієвський, Я. Радиш, І. Розпутенко, В. Ребкало, В.

Саламатов, Г. Ситник, Ю. Сурмін, С. Сьомін, В. Токовенко, В. Тимцуник, В. Яцуба, Ю. Єхануров, В. Цветков та ін. Спектр проблемних питань в контексті адміністративного реформування, досліджуваних вітчизняними вченими, досить широкий. Це, зокрема, розробка вихідних засад, пов'язаних із здійсненням адміністративної реформи (В. Бакуменко, В. Князев, Л. Гогіна, І. Козюра); порівняльний аналіз адміністративних реформ зарубіжних країн та проблеми децентралізації (І. Василенко, І. Грицьак, А. Лелеченко, В. Лемак, Н. Нижник, Л. Сморгунов, Є. Уткін); історичні та філософські засади розуміння, адаптації й прогнозування процесів глобалізації в контексті їх впливу на адміністративну реформу та систему державного управління загалом (О. Білорус, Є. Буравльов, В. Воротін, Р. Войтович, В. Гельбрас, Є. Маруняк, І. Надольний, І. Радзієвський, Н. Симонія, Г. Ситник); проблеми кадрового забезпечення (В. Олуйко, С. Серьогін). У цьому ж контексті останнім часом досить часто досліджуються проблеми взаємозв'язку глобалізації, стійкого розвитку як окремих країн, так і світової спільноти загалом, а також забезпечення національної безпеки (Н. Жирнов, Г. Ситник, С. Сьомін та ін.). Серед зарубіжних науковців вказану проблематику досліджували: Г. Атаманчук, А. Волков, А. Вільсон, В. Іноземцев, Т. К'юзо, В. Лобанов, В. Лескін, С. Лугвін, А. Мотиль, Л. Сморгунов, Ю. Тихомиров, А. Швецов, А. Коньков та ін. Особливий інтерес становлять праці зарубіжних вчених Р. Джейн, В. Іванова, Дж. Олсена, Дж. Сороса, Дж. Стігліца, А. Уткіна щодо інноваційних соціальних технологій державного управління, сутності, тенденцій, наслідків глобалізації та її впливу на систему державного управління, національні політичні інститути, а також на державний суверенітет. Важливим сегментом досліджуваної проблематики виступають праці вчених, що досліджують питання в системі координат «локальне /глобальне», що досить детально висвітлює роль і значення МСВ та ТГ в зазначених процесах, включаючи і її управлінський аспект.

Отже, проблемні питання реформування системи державного і глобального, державного і локального управління досліджувалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. У цілому ж як в Україні, так і за кордоном у дослідженнях проблеми вдосконалення системи державного і глобального управління шляхом здійснення конституційної, а також адміністративної та муніципальної реформ, що є складовими частинами реформи конституційної, – головна увага приділяється інституційним та організаційно-правовим засадам цього процесу. Своєю чергою, деякі аспекти проблеми взаємодії «людини глобальної» і глобального суспільства, включаючи і проблематику глобалістського потенціалу МСВ і ТГ розглядаються в роботах М. Баймуратова, О. Батанова, Є. Васильєва, О. Кравця, В. Могілевського, В. Воронкової, Н. Ващекіна, О. Грецової, І. Лукашука, М. Кастельса, Т. Макогон, А. Тоффлера, Р. Войтович, Ю. Павленко, Е. Кочетова та низки інших авторів.

Але незважаючи на усвідомлення науковцями необхідності розв'язання проблематики вдосконалення державного управління в контексті появи та зростання глобалістського потенціалу МСВ та ТГ шляхом реформування локального, регіонального, державного, глобального рівнів управління, до цього часу існує певна неоднозначність у розумінні сутності реформування, ролі глобалізації, її інноваційних й ціннісних вимірів, що напряду впливають на конкретну людину-члена ТГ, модифікують її екзистенційні настанови, впливаючи на її діяльнісно-поведінкову парадигму в процесі здійснення нею свого життєвого циклу в умовах МСВ тощо.

Тому, **метою цієї статті** є дослідження ролі і значення міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування в формуванні глобалістського потенціалу територіальної громади.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи роль і значення МСВ, а звідси й ТГ, у соціальному та державному розвитку, вітчизняний дослідник О.О. Боярський бачить їх у більш широкому контексті [3, с. 122], через фактичне використання системного комплексу факторів. Так, він вважає, що становлення, розвиток і вдосконалення інституту МСВ у межах національної держави, одночасно виступає: а) формою самоорганізації населення відповідних територій держави – ТГ (*самоврядний фактор* – авт.); б) відповідним рівнем публічної влади – публічної самоврядної (муніципальної) влади [4] (*публічно-владний фактор* – авт.); в) конституційно-правовим інститутом (див. ст. 7, розд. XI Конституції України [5]) (*конституційно-інституційний*

фактор – авт.); г) основоположним інститутом нової галузі національного права і національного законодавства – муніципального права [6] (*інноваційно-галузевий фактор* – авт.); г) конституюючим феноменом нового соціально-політичного явища – муніципалізму [7] (*самоврядно-феноменологічний фактор* – авт.); д) основоположним суб'єктом-об'єктом національного конституційно-правового реформування і трансформації – муніципальної реформи [8] (*трансформаційно-модифікаційний фактор* – авт.), – суттєво підсилюється її міжнародно-правовим компонентом, який в умовах глобалізації, особливо її нової форми – правової глобалізації, набуває сили і характеру глобальної тенденції, бо саме МСВ стає новим об'єктом міжнародної нормотворчості, а також міжнародно-правового регулювання на рівні міжнародного договірної права [9].

Тобто, йдеться, по-перше, не тільки про більш глибокий характер ролі і значення МСВ, а звідси й ТГ, в державних нормотворчих, а також трансформаційних процесах, причому не тільки на рівні локального соціуму, а й на рівні публічної державної влади (децентралізація [10]), але й, по-друге, про органічну єдність національного і міжнародного компонентів у посиленні такої ролі і значення МСВ і ТГ. По-третє, про інтенсифікацію формування та прояву самої міжнародного компоненти як профільної феноменології, так й основного суб'єкту МСВ – ТГ.

Аналізуючи міжнародно-правовий компонент у діяльності МСВ, наведений автор вважає, що він базується на багатосторонньому та багаторівневому співробітництві держав-членів міжнародного співтовариства [3, с. 122–123]. Ба більше, він вказує на наявність у профільного компоненту феноменологічної властивості, бо: А) він спирається на можливості феномена глобалізації, що виявляється в ньому в усіх її трьох визначених на сьогодні формах – економічній, політичній і правовій (*глобалізаційно-інституційний фактор* – авт.); Б) використовує могутній просторово-об'єднуючий потенціал правової глобалізації, як могутньої системної і комплексної мегатенденції, що охоплює не тільки народи та держави, а й об'єднує їх навколо загальних стратегічних, тактичних, і що є особливо важливим – екзистенційно-повсякденних закономірностей організації та реалізації міжнародного, державного, регіонального, локального (колективного), групового та індивідуального життя (*екзистенційно-полісемічний фактор* – авт.), – через їх координацію, інтеграцію та уніфікацію, конвергенцію (зближення правових систем держав), їх адаптацію, апроксимацію тощо (*інструментально-технологічний фактор* – авт.); В) детермінує та контекстуалізує нові форми міждержавного та міжнародного співробітництва, що скероване на: а) більш глибоку взаємодію його суб'єктів (*інтегративний фактор* – авт.); б) є могутнім фактором перманентного у часі (*темпорально-перспективний фактор* – авт.); і в) поліваріантного у формах (*фактор поліверсійності* – авт.); г) полірівневого та поліоб'єктного розвитку (*фактор полісемічності* – авт.), що г) супроводжується новими та до цього часу невідомими феноменами і тенденціями (*каузально-феноменологічний фактор* – авт.), тобто, д) можна казати про якісно-парадигмальні та дискурсивні цивілізаційні зміни, що супроводжуються та виявляються виникненням відповідних патернів глибокої взаємодії і суттєво впливають на шляхи існування та подальшого розвитку народів і держав (*фактор патернів* – авт.).

Отже, можна констатувати, що в наведених умовах підвищується роль і значення не тільки МСВ, а й основного його репрезентативного суб'єкта – ТГ, яка: а) починає володіти новими властивостями (міжнародна правосуб'єктність у відповідній формі та у відповідних межах – часткова, фрагментарна, «недосконала», «несформована» міжнародна правосуб'єктність [11]), б) формує нову якість (ординарний суб'єкт міжнародних відносин, квазісуб'єкт міжнародного публічного права [12]), в) новий рівень нормативно-правової регламентації та регулювання (в межах міжнародної нормотворчості і на рівні міжнародного договірної права [13]), г) якісно новий об'єм сприйняття в межах міжнародної системи (набуття глобалістського потенціалу [14]). Звідси, останній висновок можна сприймати двояко: з одного боку, як органічну частину наведених процесів, а з іншого, – як підсумок всіх наведених процесів, їх квінтесенцію.

Тому треба розуміти, що формування глобалістського потенціалу ТГ виступає складним багаторівневим та багатофакторним процесом, що складається з багатьох елементів. Одним з

таких суттєвих елементів виступає феноменологія міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ).

Системний аналіз профільної діяльності ОМСВ України дає змогу стверджувати, що під міжнародним співробітництвом ОМСВ, – що виступає досить мотивованою і об’єктивованою, складною та багатофакторною політико-нормативною та соціально-економічною феноменологією розуміють систему їх комунікаційних зв’язків з:

а) муніципальними та органами місцевого самоврядування інших рівнів зарубіжних держав,

б) їх муніципальними та іншими національними союзами територіально-самоврядної спрямованості,

в) міжнародними асоціаціями місцевих влад універсального, регіонального і субрегіонального рівнів,

г) міжнародними міжурядовими і неурядовими організаціями, що займаються питаннями локальної демократії та місцевого розвитку,

г) міжнародною спільнотою держав в особі ООН та міжнародних організацій, що створені нею та функціонують під її егідою (локальний сталий розвиток, розвиток людських поселень, організація МСВ на теренах держав-членів ООН тощо), а також

д) з будь-якими іноземними партнерами, включаючи урядові структури іноземних держав, міжнародні і національні банківські установи та інші міжнародні кредитні інституції, бізнесові структури, організації міжнародного громадянського суспільства, іноземні юридичні і фізичні особи тощо.

Основоположною телеологічною домінантою такого співробітництва ОМСВ України виступає необхідність вирішення кола специфічних та важливих питань, що пов’язані з соціально-економічним, соціально-культурним, соціально-політичним, соціально-екологічним існуванням, функціонуванням і розвитком ТГ та її жителів-членів, розвитком муніципального (місцевого) господарства, поліпшенням та вдосконаленням його інфраструктури. Основоположними напрямками роботи ОМСВ з зарубіжними партнерами в період повномасштабної агресії Росії проти України стали надання гуманітарної допомоги, надання тимчасового притулку громадянам України за кордоном в межах своїх ТГ та всієї держави, а також прийняття активної участі у соціальній реабілітації ТГ після їх деокупації [15], в тому числі й подоланні наслідків екоциду, внаслідок підриву РФ Каховської ГЕС.

На наш погляд, в основу профільної феноменології міжнародного співробітництва ОМСВ може бути покладена стадійна характеристика генезису ТГ, що запропонована вітчизняним дослідником В.А. Григор’євим, і яка включає такі інституціональні елементи в їхній хронологічній послідовності: «територія – спільне проживання – відносини, що виникають між членами місцевого співтовариства на основі колективних інтересів – колективна свідомість, що виникає як результат реалізації колективних інтересів» [16, с. 10]. Крім того, він зазначає, що виникнення й функціонування муніципальної влади можливо тільки в умовах визнання, становлення, розвитку, конститування ТГ, яка в широкому сенсі виступає основним суб’єктом-об’єктом такої влади [16, с. 10].

Отже, можна констатувати, що міжнародне співробітництво ОМСВ фокусується навколо середовища (простору) існування і функціонування, а також позитивного розвитку ТГ, – в контексті єдності території, спільного проживання, комунікацій, інтерсуб’єктивності та муніципальної правосвідомості для всіх жителів-членів громади, а також при активному сприянні та безпосередньої діяльності в цій сфері саме органів публічної влади локального рівня соціуму, тобто відповідних ОМСВ. Звідси, з одного боку, у центр уваги міжнародного співробітництва ОМСВ ставляться екзистенційні інтереси існування, функціонування і подальшого розвитку ТГ (*біхевіористична домінанта* – авт.); а з іншого, – діяльність ОМСВ в межах передбачених законодавством компетенційних повноважень та сферах відання (*управлінсько-функціональна домінанта* – авт.). Вказані домінанти створюють систему координат міжнародного співробітництва ОМСВ, що виникає на внутрішньодержавному рівні, –

їх абсцисою виступають екзистенційні інтереси ТГ, що мають своє просторове розповсюдження по всій території людства, попри державні кордони, а ординатою – інституційне забезпечення реалізації наведених інтересів у вигляді організаційної та організаційно-правової діяльності ОМСВ через використання її відповідних форм.

Важливим елементом цієї системи координат виступають інтереси, що продукуються в МСВ та, на думку дослідника М.О. Баймуратова, є визначальними в процесі існування як самого інституту локальної демократії, так й будування системи міжнародного співробітництва ОМСВ, а саме: А) інтереси території (просторовий біхевіоризм – авт.); Б) інтереси ТГ (колективний та полігруповий біхевіоризм – авт.); В) інтереси конкретної людини – члена ТГ [17, с. 13] (індивідуальний біхевіоризм – авт.).

В основі концепту міжнародного співробітництва ОМСВ лежить наступне – ТГ та їх жителі-члени громад, набувши право вирішувати питання локального значення (див. ст. 140 Конституції України [5]), отримали можливості для реалізації власних інтересів у сфері міжнародного співробітництва. Але треба зазначити, що цей концепт має відповідні як перспективи, так й ретроспективи. До останніх (ретроспектив) відносяться чотири категорії фактів: 1) темпорально-подійні; 2) концептуально-телеологічні; 3) функціонально-діяльнісні (технологічні) та 4) нормативно-правові.

Відповідно до першої категорії міжнародні зв'язки у їх темпоральному та суб'єктному вимірюванні вперше виникли між жителями населених пунктів різних держав ще у 1940 році – між містами Фінляндії та Швеції. Під час Другої світової війни та після її закінчення таке співробітництво набуло характеру поріднення міст. Це було нормативно оформлено у 1957 році, коли у місті Екс-ле-Бен (Франція) виникла Всесвітня федерація поріднених міст [18]. Першим містом в колишньому СРСР, що встановило у 1942 році поріднені зв'язки з муніципалітетом Ковентрі (Велика Британія) був Сталінград [19].

Відповідно до другої категорії фактів, концептуально-телеологічних, зацікавленість ОМСВ України в міжнародних зв'язках і української держави у сприйнятті міжнародних стандартів МСВ може бути виявлена і зафіксована у формі мотивації. Така мотивація, на думку М. О. Баймуратова, може бути структурована і складається з трьох рівнів-завдань, що реалізуються в рамках організаційно-правових форм діяльності ОМСВ, передбачених Конституцією і законодавством України про МСВ і вирішуваних проблем, що відрізняються за типологією:

А) до першого, найбільш загального рівня належить завдання-мотив — вивчення, освоєння і впровадження власне стандартів становлення, розвитку і функціонування самої МСВ. Це завдання стоїть на порядку денному на рівні держави (при її позитивному протекціонізмі локальної демократії) і на рівні самого МСВ, в існуванні якого зацікавлені ТГ (інституційно-легалізаційний рівень – авт.);

Б) друге завдання-мотив охоплює обмін досвідом у веденні місцевого господарства і управління локально-регіональними процесами функціонування людських поселень між ОМСВ держав, що визнають міжнародні стандарти локальної демократії. У процесі її реалізації ОМСВ вирішують як загальнодержавне завдання (реалізація соціально-економічної функції держави на локальному рівні), так і функціонально-галузеві проблеми діяльності МСВ, реалізованого в інтересах території і ТГ (екзистенційно-господарський рівень – авт.);

В) третє завдання-мотив полягає у становленні й розвитку різнопланового і багаторівневого співробітництва ОМСВ, суспільних формувань громадян, підприємницьких структур, жителів відповідних адміністративно-територіальних одиниць із зарубіжними партнерами і виявляється шляхом різноманітних зв'язків. В їх впровадженні на практиці, у контексті загальнодержавних завдань з реалізації стратегічних напрямів зовнішньої політики держави щодо становлення гуманітарного й інших видів співробітництва, вирішальну роль відіграють міжособистісні зв'язки, що стимулюють і роблять більш осмисленими у змістовному плані так звані муніципальні права особистості [19] (на наш погляд, тут вирішуються й завдання стратегічної властивості: а) трансформації міжнародних зв'язків у систему міжнародного

співробітництва; б) формування системи муніципальних прав особистості та в) створення ОМСВ локальної системи охорони і захисту прав людини – авт.).

До категорії функціонально-діяльнісних фактів (третя група) відносяться наступні, – на початку становлення такої форми та напрямку, а сьогодні й відповідної зовнішньої функції ОМСВ України, ще в період існування Союзу РСР вона здійснювалась:

а) у вигляді їх зв'язків з зарубіжними партнерами;
б) такі зв'язки здійснювались спочатку тільки, а потім переважно в сфері споріднених міст [18];

в) суб'єктами-учасниками таких зв'язків були тільки муніципальні органи зарубіжних держав;

г) такі контакти носили спорадичний характер;

г') об'єктом-предметом таких зв'язків були насамперед контакти політичного та культурологічного характеру;

д) такі контакти не передбачались чинним законодавством, тобто, не були легалізованими, але на початку вони узгоджувались на рівні вищого партійного керівництва Союзу РСР (Політбюро КПСС) або союзної республіки (Політбюро КПУ);

е) в останні роки існування Союзу РСР, з початком «горбачовської» перебудови, міжнародні зв'язки почали виникати, формалізуватися, реалізуватися та розвиватися в явочному порядку, тобто, самостійно місцевими радами;

є) отже, створювались і виникали певні труднощі при співвідношенні державних інтересів та зацікавленості представників ТГ у сфері міжнародного міжмуніципального, транскордонного та іншого співробітництва [20];

Четверта категорія фактів, що складає нормативно-правову складову міжнародного співробітництва ОМСВ базується на наступному:

а) перші напрями співробітництва ОМСВ було розроблено в рамках двосторонніх зв'язків із зарубіжними містами і саме в цьому форматі відбувалася їх нормативізація (договори про двосторонні відносини – угоди про встановлення споріднених зв'язків – авт.), що з часом розвивалася і вдосконалювалась (багатосторонні договори, двосторонні та багатосторонні договори з відповідних питань /міське господарство, розвиток інфраструктури, різні види соціально-культурних взаємин, освіта і охорона здоров'я тощо; договори про транскордонне співробітництво; договори про створення асоціацій співробітництва в межах асоціацій місцевих влад тощо);

б) велику роль у міжнародному співробітництві міст світу відіграють міжнародні неурядові організації, що складають інституційну базу такого співробітництва. До них відносяться такі, як: Міжнародна спілка місцевої влади, Рада Європи, Конгрес місцевих і регіональних влад Європи та ін. Міжнародний рух споріднених міст очолює Всесвітня федерація споріднених міст, яка пізніше дістала назву Всесвітньої федерації об'єднаних міст (ВФОМ) – World Federation of United Towns (UTO), яка на сьогодні захищає інтереси місцевих і регіональних органів самоврядування понад 100 країн [21];

в) міжнародні зв'язки ОМСВ з аналогічними суб'єктами зарубіжних країн регулюються як внутрішньодержавним (національним) законодавством цих країн, так і міжнародним публічним правом;

г) на початку реформи організації державної влади і МСВ на місцях в Україні було прийнято Закон УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР і місцеве самоврядування» від 7 грудня 1990 року [22], який надав місцевим радам усіх рівнів організаційну самостійність, що, у підсумку, забезпечило додаткові можливості активізації місцевих рад у сфері міжнародного співробітництва, але ще в явочному порядку;

г') але, здійснення міжнародних і зовнішньоекономічних зв'язків ОМСВ довгий час вже в незалежній Україні не визначалось власне законодавчим актом, що об'єктивно викликало труднощі у визначенні співвідношення інтересів держави і ТГ у профільній сфері. Але саме ОМСВ, особливо великих міст, почали інтенсифікувати свою участь у міжнародному співробітництві як

через встановлення прямих міжмуніципальних зарубіжних зв'язків, так і в рамках міжнародних неурядових організацій. Разом з тим, на думку М.О. Баймуратова [23], основним критерієм формування компетенції ОМСВ у галузі міжнародного співробітництва є: а) реалізація зовнішньополітичної програми суверенної держави у сфері міжнародного гуманітарного співробітництва і б) встановлення зв'язків між ОМСВ, громадськими формуваннями, суб'єктами господарювання і мешканцями міст та інших адміністративно-територіальних одиниць. Як стверджує зазначений вчений, здійснюючи міжнародні та зовнішньоекономічні зв'язки, ОМСВ стають важливим чинником успішної реалізації зовнішньої політики держави, сприяють виконанню державних функцій у сфері міжнародної політики. Крім того, участь ОМСВ у профільному співробітництві сприяє становленню якісно нової суспільної свідомості ТГ та їх членів, нової системи цінностей, яка заснована на подоланні стереотипів, що склалися ще за радянських часів, космополітизації та глобальному загальнолюдському підході [23];

д) після прийняття Конституції України 1996 року і формування національного масиву законодавства про МСВ (насамперед, профільного закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [24]) міжнародні зв'язки були легалізовані (ч. 2 ст. 15 цього Закону) через: а) входження ОМСВ та їх асоціацій до відповідних міжнародних асоціацій, б) входження до інших добровільних об'єднань ОМСВ;

з) Україна стала підписантом і учасником міжнародних договорів Ради Європи, що регламентують і регулюють найважливіші соціально-правові відносини в сфері локальної демократії, що в сучасному конституційному праві держав і міжнародному публічному праві визначаються як міжнародні правові стандарти МСВ (зокрема, Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року [25], ст. 10 «Право органів місцевого самоврядування на свободу асоціації» якої містить вільне право ОМСВ: а) здійснювати свої повноваження, співробітничати та в межах закону створювати консорціуми з іншими ОМСВ для виконання завдань, що становлять спільний інтерес; б) бути членом асоціації з метою захисту і заохочення їхніх спільних інтересів, а також бути членом міжнародної асоціації ОМСВ, що визнається кожною державою; в) на умовах, які можуть бути передбачені законом, співробітничати з ОМСВ інших держав. Враховуючи той факт, що Україна ратифікувала наведену Хартію у 1997 році [26], її положення набули статусу норм внутрішніх законодавчих актів держави.

Отже, підбиваючи підсумки наведеним чотирьом групам факторів, що складають концепт міжнародного співробітництва ОМСВ, можна визначити їх особливу значимість і масштабність для формування внутрішньодержавної і міжнародної правосуб'єктності ТГ, що лежить в основі їх глобалістського потенціалу, а саме:

– становлення системи міжнародних комунікацій ОМСВ в історичній ретроспективі (спочатку спорадичні, нерегулярні, стійкі, стабільні зв'язки, їх трансформація в ординарні, а потім формування багатосуб'єктної системи співробітництва на основі двосторонніх та багатосторонніх угод про міжнародне співробітництво), свідчить про їх антропологічну спрямованість, що скерована за задоволення інтересів і потреб ТГ та їх членів у покращенні різних аспектів умов існування у локальному соціумі – такі інтереси і потреби, попри територіально-державні та територіально-географічні особливості, володіють загальними характеристиками і можуть бути ідентифіковані як спільні;

– становлення, реалізація та розвиток системи міжнародного співробітництва ОМСВ володіє могутнім мотиваційним потенціалом багатофакторної властивості, в якій основоположне місце займають інтереси, потреби і права конкретної людини-члена територіальної локальної спільноти, що також мають загальні характеристики, можуть бути охарактеризовані як спільні, а це, своєю чергою, надає такому співробітництву глобально-біхевіористичного наповнення та відповідної змістовності;

– в межах ТГ вирішуються екзистенційні питання існування і функціонування людини, як члена локального соціуму і одночасно члена людської макроспільноти, що уособлює людські цивілізацію (особливу роль відіграє наявність фертильного населення в контексті реалізації ним репродуктивної функції);

– в процесі становлення системи міжнародного співробітництва ОМСВ, спочатку у явочному порядку, а потім з початком його нормативізації і легалізації, була сформована відповідна система організаційної та організаційно-правової діяльності профільного характеру, що спирається на відповідне коло організаційних та організаційно-правових форм співробітництва, що напрацьовані ОМСВ України з зарубіжними партнерами, що фактично інституціоналізує цей напрямок діяльності ОМСВ, робить його поведінково та діяльнісно організованим, стабільним в своїй реалізації та передбаченим в своєму перспективному розвитку, – все це гарантовано сприяє формуванню багаторівневої нормативізації та нормотворчості в профільній сфері (локальній, національній, міжнародній), включаючи й універсально-глобальний рівень;

– в процесі становлення системи міжнародного співробітництва ОМСВ розроблено відповідні нормативні настанови, що не тільки легалізують цей напрямок їх діяльності, формуючи відповідну міжнародну функцію, а й, по-перше, легітимізують таке співробітництво в очах жителів-членів ТГ, самих ОМСВ, органів публічної державної влади та інституцій міжнародного співтовариства держав; по-друге, формують відповідні міжнародно-правові форми легалізації такого співробітництва через розробку відповідних міжнародних правових стандартів, використовуючи для цього можливості міжнародної нормотворчості на основі міжнародного договірної права; по-третє, легалізують діяльність міжнародних міжурядових і неурядових інституцій профільної спрямованості, що займаються питаннями співробітництва ОМСВ різних держав і по різних аспектах місцевого розвитку; по-четверте, підкреслюють роль і значення територіальних людських спільнот і органів, що ними сформовано в повсякденній реалізації, охороні і захисті, а також гарантуванні прав і свобод людини – що також надає цій діяльності глобального значення та формує відповідний глобалістський управлінсько-організаційний і гуманістично-гуманітарний потенціал.

Для більш чіткого розуміння глобальної ролі і значення системи міжнародного співробітництва ОМСВ в досліджуваних процесах, необхідно розглядати наведені вище висновки через дихотомію «локальне / глобальне» [27], що виступає своєрідним методологічним чинником для оцінки наведених явищ, тенденцій і форм діяльності саме в контексті формування «глобалістського» потенціалу ТГ. Тобто, можна констатувати, що система міжнародного співробітництва ОМСВ масштабує дихотомію «локальне / глобальне» і в цьому розумінні контекстуалізує та актуалізує проблематику реалізації, охорони, захисту прав і свобод людини на локальному рівні соціуму, що трансформується в контексті реалізації, охорони, захисту прав і свобод людини на глобальний рівень, що надає сфері МСВ цивілізаційного значення, а ТГ – відповідний глобалістський потенціал.

Треба зазначити, що в рамках об'єктивізації необхідності розвитку міжнародного співробітництва ОМСВ, Україною було прийнято низку законодавчих актів, що презентують профільні регламентацію і регулювання. Так, крім Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», було прийнято Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року [28], «Про транскордонне співробітництво» від 24 червня 2004 року [29], «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16 квітня 2009 року [30] тощо, що відповідним чином регламентували і регламентували різні аспекти профільної діяльності, включаючи їх інституційні та компетентнісні характеристики. Отже, можна констатувати, що нормативна база міжнародної діяльності ОМСВ не тільки існує, але вона й вдосконалюється і розвивається. Такими ж характеристиками можна описати діяльність України по її приєднанню до міжнародних договорів, що містять різні аспекти функціонування ОМСВ, тобто відповідні міжнародні правові стандарти в цих сферах. Так, Україна приєдналась до Додаткових протоколів Європейської хартії місцевого самоврядування (Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування /2009 р., м. Утрехт/ [31], в якому держави-учасниці в рамках своєї юрисдикції повинні забезпечувати кожному право участі у справах ОМСВ [32]; Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади /2009 р., м. Утрехт/ [33], в

якому держави-учасниці в рамках своєї юрисдикції повинні забезпечувати кожному право участі у справах місцевого органу влади, тобто право кожного вживати рішучих заходів для визначення або впливу на здійснення повноважень та обов'язків місцевого органу влади / вступив в дію 1 червня 2012 року; підписаний від імені України, але не ратифікований). Наведені міжнародно-правові акти, що стали актами внутрішнього законодавства України, по-перше, стали суттєвими нормативними аргументами для реалізації жителями-членами ТГ, і сформованими ними ОМСВ, мотивації в сфері міжнародного співробітництва; по-друге, сформували механізми соціального контролю за діяльністю ОМСВ та органів виконавчої влади на місцях, включаючи й профільну сферу їх діяльності, а також забезпечили можливість безпосередньо членів громади в ній; по-третє, в загальному аспекті сприяли зміцненню компетенційної бази ОМСВ в різних сферах соціального життя, включаючи й його міжнародно-глобальний компонент.

Як слушно зазначає дослідник О.М. Петренко, участь ОМСВ у міжнародному співробітництві сприяє становленню якісно нової суспільної свідомості ТГ та їх членів, нової системи цінностей, яка заснована на подоланні стереотипів, що склалися ще за радянських часів, космополітизації та глобальному загальнолюдському підході [34, с. 40]. Саме тому інститут міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування має дуже важливе наукове значення. Аналіз та розробка нових шляхів взаємодії вітчизняних компетентних суб'єктів з закордонними партнерами є нагальною проблемою, що на сьогодні є доволі непопулярною в муніципально-правовій доктрині.

Обґрунтовано представляється, що наведені настанови підтверджують постулати теорії малих груп в контексті теорії міжнародних відносин. Так, на думку Йохана Винсента Галтунга – норвежського соціолога і головного засновника дисципліни вивчення миру і конфліктів, – відповідно до теорії малих груп, чим більше відкрито спілкування в групі, тим результативніше її діяльність [35, с. 290]. Наприклад, у трьохчленній групі може бути шість шляхів комунікації, оскільки присутні три пари, а зв'язок може бути в одному або в обох напрямках. Що буде, якщо дану схему стиснути, видаляючи спочатку один, а потім другий шлях спілкування. Оригінальний експеримент показує, що продуктивність спілкування залежить від кількості шляхів спілкування і від його структур: не менш ефективна модель одностороннього зв'язку у всіх парах, більш продуктивна модель з центральною фігурою і двостороннім спілкуванням з іншими членами групи, але найбільш ефективна модель з двосторонніми зв'язками во всіх парах [35, с. 291]. Проекція наведених теоретичних положень на міжнародне співробітництво ОМСВ свідчить про ефективність саме останньої форми спілкування.

Далі, наведений автор зазначає, що у міжнародних відносинах цей висновок можна інтерпретувати наступним чином: чим більш асиметричною є структура схеми взаємодії, тим інтенсивніше взаємодія держав, що головують, і слабше взаємодія країн, що підкоряються [35, с. 292]. Отже, йдеться про суттєву зацікавленість саме великих держав у існуванні та посиленні такої форми взаємодії ОМСВ всіх країн світу, що об'єктивно укріплює міжнародний правопорядок.

Ба більше, пропонуючи відрізнити шість компонентів у взаємодії: формальний, неформальний, постійний і кожен на національному та індивідуальному рівнях, Галтунг констатує, що: а) звичайно, це обумовлює ще більшу складність проблем узгодженості та відповідності на міжнародному рівні, але б) представники держави, що спілкуються між собою, відображають модель міждержавного спілкування, а від частини стараються діяти у відповідності зі своїми представленнями про міждержавну взаємодію в даний момент, при цьому в) представники держави можуть свідомо створювати рангову невідповідність, руйнувати ізоморфізм (подібність), а це веде до появи нових форм комунікацій [35, с. 292]. Отже, йдеться про новаторський та мотиваційно-трансформуючий характер міжнародного співробітництва ОМСВ держав-членів міжнародної спільноти, що враховуючи інтереси «малих груп» (саме ТГ), що презентують на міжнародній арені свою позицію, вирішують глобальні проблеми людства.

Висновки. Резюмуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

– і на національному і на міжнародному рівні ТГ, що уособлює місцеве самоврядування,

як форму локальної демократії, розуміється як природна та первинна колективна спільнота людської цивілізації – все це детермінувало формування у ТГ феноменології глобалізаційного потенціалу, коли первинна колективна соціальна спільнота, що презентує «мікросвіт», може виступати від імені всієї людської цивілізації, бо, по великому рахунку, концентрує в собі весь системний комплекс екзистенційних атитюдів і габітусів людини в її повсякденному існуванні в межах територіальної людської спільноти, що містить в собі локальну систему захисту її прав і свобод;

– органічне поєднання національних і міжнародних ідентифікаторів МСВ демонструє, що міжнародне співробітництво його органів та суб'єктів, по-перше, виступає як об'єктивовано необхідний, і в той же час ординарний напрямок їх існування і функціонування; по-друге, формує суттєве компетенційне повноваження органів МСВ; по-третє, воно реально скероване на посилення інституційної спроможності самого МСВ, ТГ як його основного суб'єкта-об'єкта, а також, по-четверте, на підвищення охорони і захисту прав і свобод кожної людини-члена ТГ, що в умовах МСВ реалізує свій життєвий цикл, – за рахунок системи міжнародних контактів та обмінів, використання широкого кола форм співробітництва з різними суб'єктами, що виникають як результат такої діяльності. А це напряду сприяє формуванню глобалістського потенціалу ТГ;

– міжнародне співробітництво ОМСВ демонструє не тільки більш глибокий характер ролі і значення МСВ, а звідси й ТГ, в державних нормотворчих, а також трансформаційних процесах, причому не тільки на рівні локального соціуму, а й на рівні публічної державної влади (децентралізація), але й органічну єдність національного і міжнародного компонентів у посиленні такої ролі і значення МСВ і ТГ, а також інтенсифікацію формування та прояву самої міжнародного компоненти як профільної феноменології, так й основного суб'єкту МСВ – ТГ;

– в умовах глобалізації підвищується роль і значення не тільки МСВ, а й основного його репрезентативного суб'єкта – ТГ, яка: а) починає володіти новими властивостями (міжнародна правосуб'єктність у відповідній формі та у відповідних межах – часткова, фрагментарна, «недосконала», «несформована» міжнародна правосуб'єктність), б) формує нову якість (ординарний суб'єкт міжнародних відносин, квазісуб'єкт міжнародного публічного права), в) новий рівень нормативно-правової регламентації та регулювання (в межах міжнародної нормотворчості і на рівні міжнародного договірної права), г) якісно новий об'єм сприйняття в межах міжнародної системи (набуття глобалістського потенціалу), – звідси, останній висновок можна сприймати двояко: з одного боку, як органічну частину наведених процесів, а з іншого, – як підсумок всіх наведених процесів, їх квінтесенцію. Тому треба розуміти, що формування глобалістського потенціалу ТГ виступає складним багаторівневим та багатофакторним процесом, що складається з багатьох елементів, – одним з таких суттєвих елементів виступає феноменологія міжнародного співробітництва ОМСВ;

– під міжнародним співробітництвом ОМСВ, – що виступає досить мотивованою і об'єктивованою, складною та багатофакторною політико-нормативною та соціально-економічною феноменологією розуміють систему їх комунікаційних зв'язків з: а) муніципальними та органами місцевого самоврядування інших рівнів зарубіжних держав, б) їх муніципальними та іншими національними союзами територіально-самоврядної спрямованості, в) міжнародними асоціаціями місцевих влад універсального, регіонального і субрегіонального рівнів, г) міжнародними міжурядовими і неурядовими організаціями, що займаються питаннями локальної демократії та місцевого розвитку, г') міжнародною спільнотою держав в особі ООН та міжнародних організацій, що створені нею та функціонують під її егідою (локальний сталий розвиток, розвиток людських поселень, організація МСВ на теренах держав-членів ООН тощо), а також д) з будь-якими іноземними партнерами, включаючи урядові структури іноземних держав, міжнародні і національні банківські установи та інші міжнародні кредитні інституції, бізнесові структури, організації міжнародного громадянського суспільства, іноземні юридичні і фізичні особи тощо;

– основоположно телеологічною домінантою такого співробітництва ОМСВ України виступає необхідність вирішення кола специфічних та важливих питань, що пов'язані з соціально-

економічним, соціально-культурним, соціально-політичним, соціально-екологічним існуванням, функціонуванням і розвитком ТГ та її жителів-членів, розвитком муніципального (місцевого) господарства, поліпшенням та вдосконаленням його інфраструктури;

– основоположними напрямками роботи ОМСВ з зарубіжними партнерами в період повномасштабної агресії Росії проти України стали надання гуманітарної допомоги, надання тимчасового притулку громадянам України за кордоном в межах своїх ТГ та всієї держави, а також прийняття активної участі у соціальній реабілітації ТГ після їх деокупації, в тому числі й подоланні наслідків екоциду, внаслідок підриву РФ Каховської ГЕС;

– міжнародне співробітництво ОМСВ фокусується навколо середовища (простору) існування і функціонування, а також позитивного розвитку ТГ, – в контексті єдності території, спільного проживання, комунікацій, інтерсуб'єктивності та муніципальної правосвідомості для всіх жителів-членів громади, а також при активному сприянні та безпосередньої діяльності в цій сфері саме органів публічної влади локального рівня соціуму, тобто відповідних ОМСВ. Звідси, з одного боку, у центр уваги міжнародного співробітництва ОМСВ ставляться екзистенційні інтереси існування, функціонування і подальшого розвитку ТГ (*біхевіористична домінанта*); а з іншого, – діяльність ОМСВ в межах передбачених законодавством компетенційних повноважень та сферах відання (*управлінсько-функціональна домінанта*). Вказані домінанти створюють систему координат міжнародного співробітництва ОМСВ, що виникає на внутрішньодержавному рівні, – їх абсцисою виступають екзистенційні інтереси ТГ, що мають своє просторове розповсюдження по всій території людства, попри державні кордони, а ординатою – інституційне забезпечення реалізації наведених інтересів у вигляді організаційної та організаційно-правової діяльності ОМСВ через використання її відповідних форм;

– в основі концепту міжнародного співробітництва ОМСВ лежить наступне – ТГ та їх жителі-члени громад, набувши право вирішувати питання локального значення (див. ст. 140 Конституції України), отримали можливості для реалізації власних інтересів у сфері міжнародного співробітництва, – але треба зазначити, що цей концепт має відповідні як перспективи, так й ретроспективи. До останніх (ретроспектив) відносяться чотири категорії фактів: 1) темпорально-подійні; 2) концептуально-телеологічні; 3) функціонально-діяльнісні (технологічні) та 4) нормативно-правові;

– для більш чіткого розуміння глобальної ролі і значення системи міжнародного співробітництва ОМСВ в досліджуваних процесах, необхідно розглядати наведені вище висновки через дихотомію «локальне / глобальне», що виступає своєрідним методологічним чинником для оцінки наведених явищ, тенденцій і форм діяльності саме в контексті формування «глобалістського потенціалу ТГ, – тобто, можна констатувати, що система міжнародного співробітництва ОМСВ масштабує дихотомію «локальне / глобальне» і в цьому розумінні контекстуалізує та актуалізує проблематику реалізації, охорони, захисту прав і свобод людини на локальному рівні соціуму, що трансформується в контексті реалізації, охорони, захисту прав і свобод людини на глобальний рівень, що надає сфері МСВ цивілізаційного значення, а ТГ – відповідний глобалістський потенціал.

Список використаних джерел

1. Костенко О.М. Соціальний натуралізм. Про соціальну природу та її закони. Івано-Франківськ: Петраш К.Т., 2019. 72 с.
2. Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. Юридична освіта і правова держава: збірн. наук. праць. Одеса, 1997. С. 96-101.
3. Боярський О.О. Міжнародний компонент у діяльності органів місцевого самоврядування України. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 122–130.
4. Баймуратов М.О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: методологічні підходи до визначення основних ознак. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 4–11.
5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 26 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Батанов О.В. Феноменологія сучасного муніципального права. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2012_1_24.pdf
7. Батанов О.В. Муніципалізм як категорія сучасного муніципального права: постановка проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 102–108.
8. Бойко Ю.В. Визначення концептуальних засад проведення муніципальної реформи в Україні: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2014. Вип. 7. С. 148–157 (Серія «Право»).
9. Камінська Наталія. Міжнародно-правові джерела муніципального права. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_3_19.pdf
10. Баймуратов М. Децентралізація та компетенція місцевого самоврядування в Україні. *Віче*. 2015. № 12. С. 14–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_12_6
11. Баймуратов М. О. Міжнародна правосуб'єктність органів місцевого самоврядування в законодавстві України. Концепція розвитку законодавства України. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України. 1996. С. 459–461.
12. Баймуратов М.О. Міжнародні зв'язки органів місцевого самоврядування України: досвід концептуально-практичного аналізу. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Том 3. Одеса: Юрид. л-ра, 2004. С. 21–27.
13. Баймуратов М.О. Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування України: монографія. (репринтне видання дисертаційного дослідження). Дніпро: Інновація, 2021. 314 с.
14. Бобровник Д.О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 79–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_2_15.
15. Баймуратов М.М. Компетенція органу місцевого самоврядування як основний інструментально-функціональний засіб децентралізації повноважень публічної влади в Україні (в умовах миру і воєнного стану). URL: <https://constitutionalist.com.ua/bajmuratov-m-m-kompetentsiia-orhanu-mistsevoho-samovriaduvannia-iak-osnovnyj-instrumentalno-funktsionalnyj-zasib-detsentralizatsii-povnovazhen-publichnoi-vlady-v-ukraini-v-umovakh-myr-i-voiennoho-st/>
16. Григор'єв В.А. Становлення публічної самоврядної (муніципальної) влади в Україні: автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00. Одеса, 2002. 18 с.
17. Баймуратов М.О. Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування України: автореф. дис. д-ра юрид. наук. Одеса, 1996. 53 с.
18. Баймуратов М.О. Організаційно-правове забезпечення місцевими Радами народних депутатів співробітництва поріднених міст: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 1993. 221 с.
19. Баймуратов М.О. Міжнародні зв'язки органів місцевого самоврядування України. Муніципальне право України: підручник / за ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. Київ: "Юрінком Інтер", 2006. 350 с. URL: https://pidru4niki.com/12991010/pravo/mizhnarodni_zvyazki_organiv_mistsevogo_samovriaduvannya_ukrayini
20. Стрелецький О.О. Міжнародна діяльність органів місцевого самоврядування України як складова частина зовнішньої політики держави. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9774/1/Стрелецький%20О.О..pdf>
21. World Federation of United Cities. URL: <https://uia.org/s/or/en/1100056924>
22. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР і місцеве самоврядування: Закон УРСР від 7 грудня 1990 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text>
23. Баймуратов М.О. Місцеве самоврядування як фактор інтернаціоналізації національного та конституціоналізації міжнародного правопорядків. *Юридичний журнал*. 2011. № 2. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3633>.
24. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року.

Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

25. Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

26. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 року. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 38. Ст. 249.

27. Бобровник Д.О. Дихотомія «локальне / глобальне» як основоположний концепт набуття міжнародної правосуб'єктності територіальною громадою. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 58–66.

28. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 48. Ст. 254.

29. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24 червня 2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 45. Ст. 499.

30. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16 квітня 2009 року. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 38. Ст. 534.

31. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування від 16 листопада 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b49/paran2#n2

32. Про ратифікацію Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування: Закон України від 2 вересня 2014 року. Відомості Верховної Ради. 2014. № 43. Ст. 2033.

33. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text

34. Петренко О. М. Міжнародна діяльність органів місцевого самоврядування як складова частина зовнішньої політики держави. *Управління розвитком*. 2012. № 17. С. 39-41.

35. Galtung Johan. Small Group Theory and the Theory of International Relations. A Study in Isomorphism. *New Approaches to International Relations* / Ed. by M. Kaplan. N.Y., 1968. P. 270–295.

FORMATION OF THE GLOBALIST POTENTIAL OF THE TERRITORIAL COMMUNITY IN THE CONTEXT OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL COOPERATION OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

Denis O. Bobrovnyk, PhD in Economics, doctoral student of the National Aviation University, director of the Baimuratov and Partners Lawyers' Alliance (Ukraine).

E-mail: bobrovnyk@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-2

Key words: *local self-government, human rights and freedoms, territorial community, globalist potential of territorial community, international cooperation of local self-government bodies, forms of international cooperation of local self-government bodies.*

The article is devoted to the study of theoretical and praxeological aspects of the formation of the globalist potential of the territorial community in the context of the formation and development of international cooperation of local self-government bodies. In domestic jurisprudence, the topic is investigated for the first time. The author claims that the formation and development of the institution of local self-government on the territory of states (at the national level) as a constitutional and legal phenomenon of society and the state, which: a) is a priori and organically connected with every person, his everyday life, his existential individual, group and collective interests and rights, b) regardless of their legal status (citizenship, foreignness, statelessness, bipatrycy, refugee, etc.) and c) determined by the fact that it is in the conditions of the Ministry of Internal Affairs and within the territorial community that each person carries out his entire life cycle, d) the fundamental social space for human awareness and realization of its natural and other rights, freedoms and responsibilities within the framework of naturalistic jurisprudence, d') the fundamental and supporting space where the fertile population exists and functions and where it

realizes its reproductive function, and this possesses local, regional, national, international and global influence on the fate of human civilization, as well as its (local self-government) international recognition as: a) an important object of international legal regulation, b) already actually recognized by states and their international community as an ordinary the subject-object of international contractual law, c) an established subject of international regulation and regulation by international intergovernmental and non-governmental organizations and their institutions, d) the main and actually common behavioral and activity space of a person, arising in its conditions and within its limits community, without taking into account the effect of state borders, d') territorial human community, where local democracy is formed, arises, exists, functions and is implemented, which is an instrumental and existential form of social existence of a person, his groups and associations; e) an immanent element of democratic legal statehood; f) the social sphere, where the institutional basis of civil society is formed, exists and functions, based on the variety of existential interests of a person, his groups and associations; e) of the natural and primary collective community of human civilization - determined the formation in the community of the phenomenology of the globalization potential, when the primary collective social community, presenting the "microcosm", can speak on behalf of the entire human civilization, because, by and large, it concentrates the entire systemic a complex of existential attitudes and habits of a person in his everyday existence within the territorial human community, which includes a local system of protection of his rights and freedoms.

It is proven that in the conditions of globalization, the role and importance of not only local self-government, but also its main representative subject - the territorial community, which: a) begins to possess new properties (international legal personality in the appropriate form and within the appropriate limits - partial, fragmentary, "imperfect", "unformed" international legal personality), b) forms a new quality (ordinary subject of international relations, quasi-subject of international public law), c) a new level of regulatory and legal regulation and regulation (within the international norm-making and at the level of international contract law), d) a qualitatively new volume of perception within the international system (acquisition of globalist potential), hence, the last conclusion can be perceived in two ways: on the one hand, as an organic part of the above processes, and on the other, - as a summary of all the above processes, their quintessence. Therefore, it is necessary to understand that the formation of the globalist potential of the territorial community is a complex multilevel and multifactorial process consisting of many elements - one of such essential elements is the phenomenology of international cooperation of local self-government bodies.

The author proposes to understand the international cooperation of local self-government bodies, which appears as a sufficiently motivated and objectified, complex and multifactorial political-normative and socio-economic phenomenology, as a system of their communication links with: a) municipal and local self-government bodies of other levels of foreign states, b) their municipal and other national unions of a territorial and self-governing orientation, c) international associations of local authorities at the universal, regional and subregional levels, d) international intergovernmental and non-governmental organizations dealing with issues of local democracy and local development, d) the international community states represented by the UN and international organizations created by it and functioning under its auspices (local sustainable development, development of human settlements, organization of local self-government on the territories of UN member states, etc.), as well as d) with any foreign partners, including governmental structures of foreign states, international and national banking institutions and other international credit institutions, business structures, organizations of international civil society, foreign legal entities and individuals, etc. It is noted that the fundamental teleological dominant of such cooperation of local self-government bodies of Ukraine is the need to solve a range of specific and important issues related to the socio-economic, socio-cultural, socio-political, socio-ecological existence, functioning and development of the territorial community and its residents-members, development of the municipal (local) economy, improvement and improvement of its infrastructure.

References

1. Kostenko, O.M. (2019). *Sotsialnyi naturalizm. Pro sotsialnu pryrodu ta yii zakony* [Social naturalism. About social nature and its laws]. Ivano-Frankivsk, Petrash K.T. 72 p.
2. Baimuratov, M.O. (1997). *Lokalna systema zakhystu prav liudyny v Ukraini: sutnist ta stanovlennia* [The local system of human rights protection in Ukraine: essence and development]. *Yurydychna osvita i pravova derzhava: zbirn. nauk. prats* [Legal education and the rule of law: collection. of

science works]. Odesa, pp. 96-101.

3. Boiarskyi, O.O. (2020). *Mizhnarodnyi komponent u diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy* [International component in the activities of local self-government bodies of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of the Kyiv University of Law], no. 4, pp. 122–130.

4. Baimuratov, M.O. (2011). *Publichna samovriadna (munitsypalna) vlada v Ukraini: metodolohichni pidkhody do vyznachennia osnovnykh oznak* [Public self-governing (municipal) power in Ukraine: methodological approaches to determining the main features]. *Publichne pravo* [Public law], no. 2, pp. 4–11.

5. Constitution of Ukraine (1996). Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, no. 30. Art. 141.

6. Batanov, O.V. *Fenomenolohiia suchasnoho munitsypalnoho prava* [Phenomenology of modern municipal law] Available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2012_1_24.pdf

7. Batanov, O.V. (2009). *Munitsypalizm yak katehoriia suchasnoho munitsypalnoho prava: postanovka problem* [Municipalism as a category of modern municipal law: statement of the problem]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of the Kyiv University of Law], no. 4, pp. 102–108.

8. Boiko, Yu.V. (2014). *Vyznachennia kontseptualnykh zasad provedennia munitsypalnoi reformy v Ukraini: porivnialno-pravovyi analiz* [Determination of the conceptual basis of municipal reform in Ukraine: a comparative legal analysis]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu Seriia "Pravo"* [Bulletin of the Mariupol State University. "Law" Series], issue 7, pp. 148–157.

9. Kaminska Nataliia. *Mizhnarodno-pravovi dzherela munitsypalnoho prava* [International legal sources of municipal law] Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_3_19.pdf

10. Baimuratov, M. (2015). *Detsentralizatsiia ta kompetentsiia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Decentralization and competence of local self-government in Ukraine]. *Viche* [Viche], no. 12, pp. 14–17. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_12_6

11. Baimuratov, M.O. (1996). *Mizhnarodna pravosubiektnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v zakonodavstvi Ukrainy* [International legal personality of local self-government bodies in the legislation of Ukraine]. *Kontseptsiiia rozvytku zakonodavstva Ukrainy* [The concept of the development of legislation of Ukraine]. Kyiv, Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, pp. 459–461.

12. Baimuratov, M.O. (2004). *Mizhnarodni zviazky orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy: dosvid kontseptualno-praktychnoho analizu* [International relations of local self-government bodies of Ukraine: experience of conceptual and practical analysis]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii* [Scientific works of the Odessa National Law Academy]. Odesa, vol. 3, pp. 21–27.

13. Baimuratov, M.O. (2021). *Mizhnarodne spivrobitnytstvo orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy* [International cooperation of local self-government bodies of Ukraine]. Monograph (reprint edition of dissertation research). Dnipro, Innovation, 314 p.

14. Bobrovnyk, D.O. (2019). *Hlobalistskyi potentsial terytorialnoi hromady: teoretychni pidkhody do vyznachennia* [Globalist potential of the territorial community: theoretical approaches to definition]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of the Kyiv University of Law], no. 2, pp 79-85. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_2_15.

15. Baimuratov, M.M. *Kompetentsiia orhanu mistsevoho samovriaduvannia yak osnovnyi instrumentalno-funktsionalnyi zasib detsentralizatsii povnovazhen publichnoi vlady v Ukraini (v umovakh myru i voiennoho stanu)* [The competence of the local self-government body as the main instrumental and functional means of decentralization of the powers of public authorities in Ukraine (in conditions of peace and martial law)] Available at: <https://constitutionalist.com.ua/bajmuratov-m-m-kompetentsiia-orhanu-mistsevoho-samovriaduvannia-iaak-osnovnyj-instrumentalno-funktsionalnyj-zasib-detsentralizatsii-povnovazhen-publichnoi-vlady-v-ukraini-v-umovakh-myru-i-voiennoho-st/>

16. Hryhoriev, V.A. (2002). *Stanovlennia publichnoi samovriadnoi (munitsypalnoi) vlady v Ukraini*. Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Formation of public self-governing (municipal) power in Ukraine. Abstract Ph.D. law diss.]. Odesa, 18 p.

17. Baimuratov, M.O. (1996). *Mizhnarodne spivrobitnytstvo orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy* Avtoref. Diss. d-ra. yuryd. nauk [International cooperation of local self-government bodies of

Ukraine. Abstract Dr. law sci. diss.]. Odesa, 53 p.

18. Baimuratov, M.O. (1993). *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia mistsevymy Radamy narodnykh deputativ spivrobotnytstva poridnennykh mist.* Diss. kand. yuryd. nauk [Organizational and legal provision of local Councils of People's Deputies for the cooperation of sister cities. Ph.D. law diss.]. Odesa, 221 p.

19. Baimuratov, M.O. (2006). *Mizhnarodni zviazky orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy. Munitsypalne pravo Ukrainy* [International relations of local self-government bodies of Ukraine. Municipal law of Ukraine]. Kyiv, Yurinkom Inter, 350 p. Available at: https://pidru4niki.com/12991010/pravo/mizhnarodni_zvyazki_orhaniv_mistsevogo_samovriaduvannya_ukrayini

20. Streletskyi, O.O. *Mizhnarodna diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy yak skladova chastyna zovnishnoi polityky derzhavy* [International activity of local self-government bodies of Ukraine as a component of the state's foreign policy] Available at: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9774/1/Streletsyi%20O.O.pdf>

21. World Federation of United Cities. Available at: <https://uia.org/s/or/en/1100056924>

22. Law of the Ukrainian SSR (1990). "On local Councils of People's Deputies of the Ukrainian SSR and local self-government". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text>

23. Baimuratov, M.O. (2011). *Mistseve samovriaduvannia yak faktor internatsionalizatsii natsionalnoho ta konstytutsionalizatsii mizhnarodnoho pravoporiadkiv* [Local self-government as a factor of internationalization of national and constitutionalization of international legal order]. *Yurydychnyi zhurnal* [Legal journal], no. 2. Available at: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3633>.

24. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On local self-government in Ukraine". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 24. Art. 170.

25. European charter of local self-government (1985). Strasbourg. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

26. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "Charter of Local Self-Government: Law of Ukraine". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 38. Art. 249.

27. Bobrovnyk, D.O. (2020). *Dykhotomiia «lokalne / hlobalne» yak osnovopolozhnyi kontsept nabuttia mizhnarodnoi pravosubiektnosti terytorialnoiu hromadoiu* [Dichotomy "local / global" as a fundamental concept of acquisition of international legal personality by a territorial community]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of the Kyiv University of Law], no. 2, pp. 58–66.

28. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On bodies of self-organization of the population". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 48. Art. 254.

29. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On cross-border cooperation". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 45. Art. 499.

30. The Verkhovna Rada of Ukraine (2009), The Law of Ukraine "On associations of local self-government bodies". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 38. Art. 534.

31. Additional protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of the local self-government body (2009). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b49/paran2#n2

32. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On the ratification of the Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of the local self-government body". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 43. Art. 2033.

33. Additional protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of the local authority (2009). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text

34. Petrenko, O.M. (2012). *Mizhnarodna diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia yak skladova chastyna zovnishnoi polityky derzhavy* [International activity of local self-government bodies as a component of the state's foreign policy]. *Upravlinnia rozvytkom* [Development management], no. 17, pp. 39-41.

35. Galtung Johan. Small Group Theory and the Theory of International Relations. A Study in Isomorphism. New Approaches to International Relations / Ed. by M. Kaplan. N.Y., 1968. P. 270–295.

Одержано 21.06.2024.

УДК 342

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-3

ALONA BILA,

Lecturer of the Department of Law, Alfred Nobel University (Dnipro, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-8271-8539

JUDICIAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF THE PROTECTION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS: LINGUISTIC EXPERTISE OF SPEECH AS A MEANS OF EVIDENCE IN COURT CASES IN UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню лінгвістичної експертизи мовлення як засобу доказування у судових справах в Україні в контексті захисту конституційних прав і свобод. Предметом правового регулювання є суспільні відносини, які, регулюючись правовими нормами, набувають форми правовідносин. Судову експертизу можна визначити через систему правових (процесуальних) відносин, які складаються в процесі призначення, проведення та оцінки результатів експертизи (висновку експерта). Норми, які передбачають вирішення спорів, зокрема поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності всіх перед законом і судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист. Справедливість за своєю суттю визнається такою лише за умови, що вона відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення прав. А саме висновок експерта є доказом у судовій справі.

Судова експертиза в цивільному процесі - це спеціальне дослідження, яке проводиться досвідченою особою за визначенням суду (судді) за наявності відповідних підстав з метою отримання судових доказів у формі висновку експерта. До окремих видів лінгвістичних досліджень належать лінгвістичні дослідження: встановлення правопису імен, по батькові, прізвищ; з'ясування тотожності імен (по батькові, прізвищу), написаних по-різному в документах; встановлення етимології (походження) імені (прізвища); написання власних географічних назв (населених пунктів, річок, гір, вулиць); з'ясування тотожності топонімів, записаних по-різному в документах; встановлення етимології топонімів; нормативне утворення оттопонімічних прикметників; встановлення етимології слів української мови та іншомовних запозичень; встановлення значень коренів слів і походження слів, словосполучень тощо; тлумачення часто вживаних і конотативних (додаткових) значень слів і виразів, тлумачення текстів документів для їх розуміння, тлумачення значень словосполучень, фразеологізмів, словесних елементів товарних знаків, рекламних текстів, тлумачення змістовної спрямованості окрему частину тексту. Водночас правильне застосування експертизи відкриває широкі можливості для вирішення цілого комплексу питань, пов'язаних з розглядом конкретних справ і виконанням завдань, які стоять перед правосуддям у цивільних справах.

Ключові слова: судова експертиза, захист конституційних прав і свобод, суб'єкти судово-експертної діяльності, лінгвістична експертиза мовлення, висновок експерта, докази.

Problem statement. The issue of human rights, the possibility of their implementation, and their protection have remained one of the most pressing issues throughout the existence of mankind. Affirmation, provision, and implementation of human rights are important indicators that indicate the democratic and social nature of the state, as well as the fact that such a state is legal.

State of research. At the current stage of the development of legal science, more and more attention of scientists is paid to the perfect study of legal expertise in the prism of protection of the rights and freedoms of a person and a citizen in the midst of significant development of scientific and technical progress and with the constant development of innovations.

The purpose of the article is to consider in detail the forensic examination in the context of the protection of constitutional rights and freedoms, as well as to analyze the linguistic examination of speech as a means of proof in court cases in Ukraine.

Presenting main material. At the same time, guarantees of observance of human rights and their protection are enshrined in both national and international normative acts. Thus, according to Part 5 of Article 55 of the Constitution of Ukraine (hereinafter the Constitution) as the Basic Law of our state, everyone is guaranteed the protection of their rights, freedoms, and interests from violations and illegal encroachments by any means not prohibited by law [1]. This approach corresponds to manifestations of the rule of law, which is not limited to legislation but also includes other social regulators such as moral norms, traditions, customs, etc.

The right of citizens to judicial protection is enshrined in Article 10 of the Universal Declaration of Human Rights, according to which it is reflected in the first part of Article 55 of the Constitution of Ukraine [1; 2]. Everyone is guaranteed the right to appeal court decisions, actions or inaction of state authorities, local self-government bodies, officials, and officials. According to Article 124 of the Constitution of Ukraine, justice in Ukraine is administered exclusively by courts. Delegation of court functions and the appropriation of these functions by other bodies or officials are not allowed.

After using all national means of legal protection, everyone can apply for the protection of their rights and freedoms to the relevant international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations of which Ukraine is a member or participant.

The judicial mechanism for the protection of the rights and freedoms of a person and a citizen is of considerable importance.

Judicial protection of the rights and freedoms of a person and a citizen must be considered a type of state protection of the rights and freedoms of a person and a citizen. And it is the state that undertakes such an obligation in accordance with the second part of Article 55 of the Constitution of Ukraine [1].

The Constitution of Ukraine guarantees everyone judicial protection of their rights within the framework of the constitutional, civil, economic, administrative, and criminal justice system of Ukraine. In order to apply to the court, it is necessary to file a claim or other statement provided for by the current procedural legislation, provide the court with relevant evidence, and pay a court fee. The claim must meet the requirements established by the procedural legislation. A person can prepare documents for a court appeal on his own or ask for legal assistance, including free of charge.

In addition, the norms that provide for the resolution of disputes, in particular the restoration of the violated right, cannot contradict the principle of equality of all before the law and the court and, in this connection, limit the right to judicial protection. Justice in its essence is recognized as such only on the condition that it meets the requirements of justice and ensures effective restoration of rights.

Therefore, the court is a priority, but far from the only, body for the protection of human and citizen rights and freedoms, which are directly addressed in the Constitution [1].

According to Article 92 of the Constitution of Ukraine, the principles of forensic expertise are determined exclusively by the laws of Ukraine [1].

The term "forensic expertise" means that it does not look like any other expertises and is used only in court proceedings. In other words, it is one of the types of research that has special features

described in the procedural law. Thus, a characteristic feature of forensic expertise is its procedural form. In the scientific literature, one can find several approaches to defining the concept of forensic expertise. Scientists define this as a study conducted by experts based on special knowledge; a special procedural action; or an institution of evidentiary law.

There is no contradiction between these approaches, since the differences in wording are caused by the emphasis on certain aspects of the same phenomenon, factors that are equally important and necessary for understanding the essence of forensic expertise. It is possible to identify the peculiarities of the institute of forensic expertise by defining the subject of regulation.

The subject of legal regulation is social relations, which, being regulated by legal norms, take the form of legal relations. Thus, forensic expertise can be defined through the system of legal (procedural) relations that are formed in the process of appointment, conduct, and evaluation of the results of the expertise (the expert's opinion). Namely, the expert's opinion is evidence in a court case.

Legal facts, namely, procedural actions, are the basis for the emergence of legal relations regarding expertise.

The main one is the court's decision on the appointment of a forensic examiner. Outside of the process, it is impossible to obtain an expert's opinion as court evidence in the case.

Moreover, even within the framework of the process, the violation of procedural norms during the appointment, research, and judicial evaluation of the conclusion disavows the probative force of the latter.

Therefore, the expert's opinion as independent judicial evidence is the result of only forensic expertise, appointed and conducted in accordance with the strict rules of civil procedural legislation.

At the same time, the definition of forensic expertise only as a legal institution or a complex of procedural actions does not fully reveal the essence of this phenomenon.

In accordance with Article 1 of the Law of Ukraine "On Forensic Expertise", it is determined that forensic expertise is a study based on special knowledge in the fields of science, technology, art, craft, etc. of objects, phenomena, and processes with the aim of providing a conclusion on issues that are or will be subject to legal proceedings [3].

Each forensic expertise is conducted by an expert using special knowledge by a person who performs the functions of an expert (Article 10 of the Law of Ukraine "On Forensic Expertise ") [3].

The expert applies his professional knowledge and skills related to the relevant field of human activity (science, art, technology, or craft) to solve the tasks. In this expertise, such knowledge is applied only in the first part of the study. The research ensures obtaining such factual data that were not known before and that cannot be established by any other method or other procedural costs. In other words, the expertise is aimed at filling in factual data that can confirm or deny facts of legal significance and giving them a competent (professional) assessment. Establishing the presence or suspicion of the facts itself is within the competence of the court.

Forensic expertise includes the following mandatory components:

- targeted: obtaining new data in the case in the form of an expert's opinion, which is independent court evidence;
- special: the need to apply special knowledge in the form of research;
- legal: availability of a civil procedural form (compliance with the procedure).

So, forensic expertise in civil proceedings is a special study conducted by an experienced person as determined by the court (judge) in the presence of appropriate grounds (special: the need to research factual data through the application of special knowledge and procedural: compliance with the procedural form) in order to obtain judicial evidence in the form of an expert opinion. At the same time, the correct use of expertise opens up great opportunities for solving a whole range of issues related to the consideration of specific cases and the implementation of tasks facing justice in civil cases.

Let's consider the main classifications of expertise, taking into account their significance for the theory of civil procedural law and judicial practice. Depending on whose initiative the expertise is conducted, what is its procedure, and what is its purpose, the following are distinguished: forensic

expertise; non-judicial (departmental) expertise at the request of a natural person. As noted, forensic expertise in civil proceedings is only appointed by the court (judge) and is conducted in accordance with the procedure established by the current procedural law.

According to Article 69 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, Article 53 of the Civil Procedure Code of Ukraine, Article 66 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, and Article 41 of the Economic Procedure Code of Ukraine, a person who meets the requirements established by the Law of Ukraine "On Forensic Expertise" can be engaged as an expert.

Based on the provisions of Articles 242, 243, and 244 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, Article 144 of the Civil Procedure Code of Ukraine, Article 81 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, and Article 41 of the Commercial Procedure Code of Ukraine, the expertise may be entrusted to a relevant expert institution or a specific expert(s).

Thus, the list of subjects of forensic expert activity is determined by Article 7 of the Law of Ukraine "On Forensic Expertise". In particular, forensic expert activity is carried out by state-specialized institutions and, in the cases and under the conditions specified by this Law, forensic experts who are not employees of the specified institutions [3; 5].

The second part of the specified article defines an exhaustive list of state-specialized institutions that are subordinate to the relevant central bodies of executive power.

State-sponsored specialized institutions include:

- research institutes of forensic expertise of the Ministry of Justice of Ukraine;
- scientific research institutions of forensic expertises, forensic medical, and forensic psychiatric institutions of the Ministry of Health of Ukraine;
- expert services of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine, the Security Service of Ukraine, and the State Border Service of Ukraine [3; 5].

State-specialized institutions operate in accordance with their statutes and/or regulations, one of the main tasks of which is to conduct forensic expertise for law enforcement agencies and courts.

Currently, the following types of expertises are conducted by the expert institutions of the Ministry of Justice: forensic: handwriting; linguistic expertise of speech; technical expertise of documents; expertise of weapons and traces and circumstances of their use; traceological (except for studies of traces of damage to clothing associated with the simultaneous infliction of physical injuries, which are carried out in the bureau of forensic medical expertise); photo technical, portrait; expertise of holograms; video and sound recording; explosive; materials, substances and products (paint materials and coatings; polymeric materials; fibrous materials; oil products and fuel and lubricants; glass, ceramics; narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors; alcohol-containing mixtures; soils; metals and alloys; presence of harmful substances in the environment; substances of chemical production and special chemicals; food products; potent and poisonous substances); biological; environmental, engineering and transport (automotive, transport and route, railway and transport); road engineering; construction and technical; assessment and construction; land engineering; valuation and land; land management expertise; fire engineering; life safety; mining; engineering and environmental; electrical engineering; computer and technical; telecommunication; economic; military; commodity science: machinery, equipment, raw materials and consumer goods; automotive industry; transport and commodity science; military property, equipment and weapons; art history; psychological and others, numbering more than 80 expert specialties.

The list of expert specialties for which forensic expert activity is carried out by specialists who are not employees of state-specialized institutions is defined in Appendix 7 to the Regulation on Expert Qualification Commissions and Attestation of Forensic Experts, approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated March 3, 2015, No. 301/5.

Linguistic expertise of written speech is one of the most complex and responsible studies, and at the same time it is one of the most demanded.

Linguistic expertise consists in the study by experts of texts of a different nature and the author of the text in order to resolve questions about the presence in them of statements that discredit honor and dignity, business reputation, having signs of slander, threats, extremism, attitudes towards

religion, etc.

Depending on the tasks set, linguistic expertise can be divided into:

- 1) semantic-textual, the essence of which is the interpretation of the objective content of the text (which can be useful in cases of protecting dignity, honor, and business reputation; libel; extremism; identifying signs of a threat; propaganda; identifying illegal borrowing of text materials; eliminating discrepancies (mistakes) when writing surnames, names, and patronymics in various kinds of official documents, etc.).

Linguistic studies belong to certain types of linguistic research: establishing the spelling of names, patronymics, and surnames; clarification of the identity of names (patronymics, surnames) written differently in documents; establishing the etymology (origin) of the name (surname); spelling of own geographical names (settlements, rivers, mountains, streets); finding out the identity of toponyms written differently in documents; establishing the etymology of toponyms; normative formation of toponymic adjectives; establishing the etymology of the words of the Ukrainian language and foreign borrowings; establishing the meanings of the roots of words and the origin of words, phrases, etc.; interpretation of frequently used and connotative (additional) meanings of words and expressions, interpretation of texts of documents for their understanding, interpretation of the meanings of phrases, phraseological units, verbal elements of trademarks, advertising texts, and interpretation of the content direction of a particular part of the text.

The issue of establishing the identity of first or last names arises when the translation of the first or last name in the passport does not match the birth certificate. This was due to the change in passports in connection with Ukraine's independence. As a result, there are cases when errors are detected in the spelling of names, surnames, or patronymics in title documents, powers of attorney, etc. Such errors are obstacles in the execution of documents by notaries, for example, when registering an inheritance or drawing up contracts of sale.

- 2) author studies, the main task of which is to establish the author of the text or the features of the socio-demographic portrait of the author of the text, as well as the state of the author at the time of the creation of the text, whether compiling the text independently or with the participation of other persons by dictation or rewriting, etc.

A word spoken or written under certain circumstances becomes an action that involves legal consequences [6, p. 8–15]. Each person's speech reflects the characteristics and individual characteristics of that person. The uniqueness, inimitability, and relative constancy of these signs, as well as the possibility of their detection and research, make it possible to solve a number of identification tasks. That is why the study of speech during criminal proceedings is of great practical importance.

Usually, the need for such research arises in connection with the need to search for a specific person or to reduce the number of persons among whom it is appropriate to search for a criminal or another person [7, p. 108–113].

Modern devices allow people to increasingly use technical devices to record various events in their lives. This also applies to criminals who, in the course of their activities, use them to maintain contacts and coordinate joint actions aimed at achieving illegal goals, namely, committing a crime or offense. In turn, these devices become almost the most important evidence, thanks to the ability to store and reproduce recorded information, and therefore there is a growing need for the application of the special knowledge of an expert in this field, namely, in conducting a linguistic expertise of oral speech.

It is quite expedient and effective to use the linguistic expertise of oral speech in the investigation of crimes against the foundations of national security, against public security, against public order, and against morality, with crimes against peace, human security, and international legal order, in order to establish the circumstances of the event, the circle of guilty persons, and their identification.

In accordance with the scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic expertises and expert studies, approved by the Order of the Ministry of Justice

No. 53/5 dated October 8, 1998, the object of research in the linguistic expertise of oral speech is the product of a person's speech activity, reflected in oral form and recorded in a video or phonogram [8].

The main task of linguistic expertise is to diagnose the presence of the composition of a speech offense" in the text. This requires the judicial expert to confirm or deny the implementation of speech acts of "calling" or "propaganda" in this text, the content of which corresponds to the disposition of certain articles of the Criminal Code of Ukraine.

In cases of calls for war, overthrow of the constitutional system, violation of the territorial integrity of Ukraine, seizure of state power, changes in the borders of the territory or the state crown, the commission of terrorist acts, and other unlawful acts provided for by law, the expertise must establish, firstly, whether the speech act is implemented in the text call and, secondly, if so, what is its content; and in cases of propaganda for illegal actions, is the speech act of propaganda implemented in the text and what is its specific content [9, p. 412-475].

An example can be found in the conclusion of the forensic linguistic expertise, which was conducted by the Ukrainian Research Institute of Special Techniques and Forensic expertise of the Security Service of Ukraine No. 19/1 dated February 6, 2015, in criminal proceedings No. 1-кп/344/1/16 on the commission of treason, respectively, and in which, in the text of the transcript of the video clip "Internet action: "I refuse to mobilize", a certain person, fully aware of the criminal responsibility provided for by the current legislation of Ukraine, calls on Ukrainians both indirectly through a personal example and directly through a personal example, to refuse to mobilize,

Along with this, the text of the transcript of the video clip of the "Time will tell" program also contains his appeal to refuse mobilization, based on his full awareness of the criminal liability provided for by the current Ukrainian legislation for committing such actions. The mentioned calls to abandon mobilization are one of the forms of obstructing the legitimate activity of the Armed Forces of Ukraine and one of the forms of subversive activity against Ukraine to the detriment of its defense capability.

Although determining the presence of an appeal is one of the tasks of the linguistic expertise of oral speech, it is far from the only one, because in addition to semantic research, which can in itself represent a much wider range of research than the task of only identifying the presence of an appeal to criminal actions, identification and diagnostic studies of oral speech also take place within this type of expertise.

Thus, it can be summarized that the aspects of conducting a linguistic expertise by experts with special occupations are to apply already acquired linguistic knowledge and skills in the legal field and to use new available technologies to solve this issue. The argumentation of an expert linguist in many cases is a powerful means of strengthening the legal position of a legal practitioner, as it is evidence in the case.

Conclusions. An expert conducting linguistic research will try to offer new, non-standard approaches to solving a legal conflict in a case. At the same time, according to the current criminal procedural legislation of Ukraine, the expert's opinion as evidence has no advantages and is evaluated by the judge as a whole.

The role of this evidence in the search for justice in court proceedings is quite significant and often becomes the drop that plays a decisive role in the administration of justice. taking into account the specificity of this type of expertise and the resonance of the cases in which it is appropriate to apply the expertise described above. In turn, the progressiveness of the developed dissemination of information and the veracity of information on information channels will certainly contribute to the effectiveness of the investigation of the committed crime.

Bibliography

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Constitution of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (Accessed 10 June 2024).
2. United Nations Organization (1948), The Universal Declaration of Human Rights. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=en#Text (Accessed 11 June 2024).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), The Law of Ukraine. Available at:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12?lang=en#Text> (Accessed 10 June 2024).

4. *Subyekty sudovo-ekspertnoyi diyalnosti, yikh status ta povnovazhennya* [Subjects of forensic expert activities, their status and authorities]. The Ministry of Justice of Ukraine: web-site <https://minjust.gov.ua/m/subekti-sudovo-ekspertnoi-diyalnosti-ih-status-ta-povnovajennya-06082015> (Accessed 13 June 2024).

5. The Ministry of Justice of Ukraine (1998), The Instruction on appointment and conduct of forensic expertises and expert studies. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n180> (Accessed 10 June 2024).

6. Azhnyuk L.V. Linguistic expertise as a legal tool. *Magisterium*. Vol. 66: linguistic studies. Kyiv, 2017. P. 8-15.

7. Hora, I., Khodanovych, V. (2015), *Suchasni problemy ekspertnoho doslidzhennya movlennyevykh povidomlen, shcho mistyat informatsiyu ekstremist-skoho kharakteru* [Modern problems of expert research of speech messages containing information of an extremist nature. Historical and legal journal], no. 2 (6), pp. 108-113.

8. The Ministry of Justice of Ukraine (1998), Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic expertise and expert studies. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n180> (Accessed 17 June 2024)

9. Baranov A.N. (2010) Linguistic expertise of the text. Theoretical foundations and practice.

10. Unified State Register of Court Decisions of Ukraine: website. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57626315> (Accessed 10 June 2024).

JUDICIAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF THE PROTECTION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS: LINGUISTIC EXPERTISE OF SPEECH AS A MEANS OF EVIDENCE IN COURT CASES IN UKRAINE

Alona V. Bila, Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University, Forensic expert of the Dnipropetrovsk Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine (Ukraine).

E-mail: bila.a@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-3

Key words: *forensic expertise, protection of constitutional rights and freedoms, subjects of forensic expert activity, linguistic expertise of speech, the expert's opinion, evidence.*

The subject of legal regulation is social relations, which, being regulated by legal norms, take the form of legal relations. Thus, forensic expertise can be defined through the system of legal (procedural) relations that are formed in the process of appointment, conduct, and evaluation of the results of the expertise (the expert's opinion). The norms that provide for the resolution of disputes, in particular the restoration of the violated right, cannot contradict the principle of equality of all before the law and the court and, in this connection, limit the right to judicial protection. Justice in its essence is recognized as such only on the condition that it meets the requirements of justice and ensures effective restoration of rights. Namely, the expert's opinion is evidence in a court case.

Forensic expertise in civil proceedings is a special study conducted by an experienced person as determined by the court (judge) in the presence of appropriate grounds in order to obtain judicial evidence in the form of an expert opinion. Linguistic studies belong to certain types of linguistic research: establishing the spelling of names, patronymics, and surnames; clarification of the identity of names (patronymics, surnames) written differently in documents; establishing the etymology (origin) of the name (surname); spelling of own geographical names (settlements, rivers, mountains, streets); finding out the identity of toponyms written differently in documents; establishing the etymology of toponyms; normative formation of toponymic adjectives; establishing the etymology of the words of the Ukrainian language and foreign borrowings; establishing the meanings of the roots of words and the origin of words, phrases, etc.; interpretation of frequently used and connotative

(additional) meanings of words and expressions, interpretation of texts of documents for their understanding, interpretation of the meanings of phrases, phraseological units, verbal elements of trademarks, advertising texts, and interpretation of the content direction of a particular part of the text. At the same time, the correct use of expertise opens up great opportunities for solving a whole range of issues related to the consideration of specific cases and the implementation of tasks facing justice in civil cases.

Одержано 03.06.2024.

УДК 342.7

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-4

ЮЛІЯ ВОЛКОВА,

*аспірантка кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету*

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА В СИСТЕМІ ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню репродуктивних прав людини в системі прав четвертого покоління, формування якого пов'язують із науковим прогресом у розвитку медицини та інформатики. Встановлено, що сучасні дослідження права людини на репродукцію (відтворення) здебільшого розглядають через призму таких більш широких понять, як «репродуктивні права», «соматичні права», «біологічні права». Визначено, що у структурі соматичних прав людини, як прав нового четвертого покоління, значну групу займають репродуктивні права, пов'язані з відтворенням людиною своїх майбутніх поколінь. Наголошується, що головною функцією людини є репродуктивна функція, в основі якої лежить природне прагнення мати дитину. Акцентовано увагу на тому, що однією із проблем наразі можна назвати неспроможність осіб репродуктивного віку природним способом зачати і народити дитину. Сьогодні така можливість у чоловіка, жінки з'являється завдяки застосовуванню допоміжних репродуктивних технологій, що виникли з розвитком біомедицини, під якими розуміються методи штучного впливу відтворення, лікування людини від хвороб, які не дають організму виносити та народити здорову дитину. У роботі встановлено, що одним із найважливіших принципів репродуктивних прав є принцип свободи людини у виборі способу реалізації права на репродукцію (відтворення). Міжнародні та національні законодавчі акти ґрунтуються на тому, що кожна людина має право добровільно та вільно приймати рішення про народження дітей, їх кількість та інтервали між їх народженням, застосовуючи допоміжні репродуктивні технології: переривання вагітності, стерилізацію, використання засобів контрацепції, методи штучного запліднення тощо. З'ясовано, що стан реалізації допоміжних репродуктивних технологій в Україні нині характеризується особливою потребою населення. Здійснено аналіз нормативно-правових документів України, міжнародних договорів, що стосуються охорони репродуктивного здоров'я людини, зокрема лікування безпліддя за допомогою програм допоміжних репродуктивних технологій. Встановлено, що нормативне забезпечення є застарілим, тобто таким, що не відповідає сучасним інноваційним науковим реаліям сьогодення українського суспільства, носить, переважно дозвільний характер. Вбачається доцільним ініціювати Верховній Раді України розробити та ухвалити спеціальний закон, у якому чітко визначити поняття «репродуктивні права», встановити обсяг цих прав, закріпити обов'язки та відповідальність суб'єктів за порушення репродуктивних прав.

Ключові слова: особисті права людини, природне право, репродуктивні права, право на відтворення, допоміжні репродуктивні технології, міжнародні документи, національне законодавство.

Постановка проблеми. Ще на початку XXI століття у юридичних наукових колах право на продовження роду через репродукцію (відтворення) не виокремлювали серед інших прав людини. Це пояснюється тим, що тільки нещодавно внаслідок стрімкого наукового прогресу змінилися можливості людства у цій сфері: за допомогою медичного втручання проводити штучне запліднення, редагувати геном людини, змінювати стать, клонувати живі організми тощо. Враховуючи розвиток новітніх технологій, на сьогоднішній день виникла потреба у визнанні репродуктивних прав, пов'язаних з правом людини на репродукцію (відтворення) собі подібних. У правовій науці переважна більшість дослідників по-різному підходять до розуміння цього права, часто ототожнюють право на репродукцію з репродуктивними правами або визнають його складовою інших прав людини. Виходячи з аналізу різних підходів щодо розуміння репродуктивних прав, це право є одним із небагатьох прав, які зумовлені природою людини. Ще однією проблемою постає питання визначення місця права людини на репродукцію (відтворення) серед особистих немайнових прав. Найбільш поширеними є наступні підходи: 1) зазначене право є частиною одного з особистих немайнових прав, передусім права на життя чи права на охорону здоров'я; 2) зазначене право є складовою окремої групи так званих соматичних прав; 3) зазначене право є окремим видом немайнових прав людини. Одні науковці вважають, що ці права ґрунтуються на конституційних правах людини і громадянина, і тому їх слід закріпити в українському законодавстві. Інша група вчених виходить з того, що цю категорію прав не слід виділяти як самостійні суб'єктивні права людини. Третя група вчених-юристів розглядають вищевказані права як самостійні права, які вже визнані міжнародним співтовариством та закріплені міжнародними правовими актами.

Стан дослідження. Правова природа та зміст прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я була предметом дослідження науковців С.Б. Булеци, В.М. Менджул, Ю.С. Паніної. Репродуктивні права та їх місце в системі особистих немайнових прав фізичних осіб досліджували Т.І. Длугопольська, К.В. Ксьондзик, Р.О. Стефанчук. Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини займає чільне місце серед наукових інтересів В.І. Чечерського. Дослідженням питань сутності, поняття та класифікації репродуктивних прав фізичної особи займалися А.О. Дутко, М.Р. Заболотна, М.С. Брюховецька. Загальні ознаки права людини на репродукцію (відтворення) досліджувала О. Кохановська. Допоміжні репродуктивні технології були предметом дослідження переважно спеціалістів у сфері медицини, а з правового погляду їх розглядали, зокрема А. Головащук, Я.Р. Марко. Частково цього питання торкалася у своїй дисертаційній роботі і вітчизняна вчена Н. Г. Васильєва, досліджуючи реалізацію права людини на репродукцію методом сурогатного материнства. Однак питання репродуктивних прав потребує подальшого дослідження, особливо їх місця серед інших прав людини.

Метою статті є дослідження репродуктивних прав як новітніх прав четвертого покоління.

Виклад основного матеріалу. В епоху розвитку комп'ютерних, медичних, космічних та інших технологій вітчизняні та зарубіжні науковці заговорили про формування нового четвертого покоління прав людини, вкладаючи різний зміст у його поняття. Через стрімкий розвиток біомедицини та технологій на сьогоднішній день вичерпного переліку усіх прав четвертого покоління не існує, оскільки ще не всі новітні права повністю визнані міжнародною спільнотою та потребують належного нормативного врегулювання. Враховуючи розвиток новітніх технологій, на сьогоднішній день виникла потреба у визнанні репродуктивних прав, пов'язаних з правом людини на репродукцію (відтворення) собі подібних. А.О. Дутко та М.Р. Заболотна зазначають, що право на відтворення собі подібних належить до основних невід'ємних природних прав людини. Основна мета репродуктивних прав особи полягає в можливості продовження людського роду [1, с. 258]. А.П. Головащук та Е.Е. Мухамедова пропонують розглядати репродуктивні права як похідні від права на здоров'я, як немайнові права фізичної особи, які полягають у здатності людини вільно приймати рішення стосовно застосування допоміжних репродуктивних технологій, народження дитини, кількості та інтервалів між народженням дітей [2, с. 140]. Крім цього, репродуктивні права можуть додатково включати

право на лікування та профілактику безпліддя, на сурогатне материнство [3, с. 85]. Досить поширеною серед науковців думкою є те, що репродуктивні права займають особливе місце у системі конституційних прав та свобод людини. До структури репродуктивних прав увійшли елементи права на життя, на охорону здоров'я, на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність, недоторканість приватного життя, на особисту та сімейну таємницю, які є нормами Конституції України та які закріплені в Цивільному кодексі України [4, с. 131]. О.О. Пунда зауважує, що виникає необхідність деталізувати конституційні положення, що стосуються змісту основних прав людини, та переведення їх у площину практичного правозастосування в повсякденному житті людини через її конкретні суб'єктивні права [5, с. 197]. На таку необхідність переосмислення конституційних прав та свобод людини і приведення їх у відповідність до сучасними реалій сьогодення наголошує О.В. Скрипнюк [6, с. 60].

Найчастіше репродуктивні права розглядають серед соматичних прав, пов'язаних з тілом людини. Ю.І. Турянський виокремлює групу репродуктивних соматичних прав людини: 1) право на безпечний і легальний аборт; 2) право на стерилізацію людини; 3) право людини на використання новітніх методів репродукції; 4) право на комерційне сурогатне материнство [7]. Серед науковців існує думка, що репродуктивні права слід виділяти серед інших прав людини як самостійні права. Так, наприклад, Р.О. Стефанчук пропонує вважати репродуктивні права як систему відокремлених особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують природне існування та спрямовані на здійснення їх репродуктивної функції, до якої входять: право на репродуктивний вибір; право на репродуктивне здоров'я; право на інформацію про репродуктивні права; право на таємницю реалізації репродуктивних прав; право на захист репродуктивних прав [8, с. 68]. Отже, базуючись на основних правах, репродуктивні права деталізують та доповнюють основні права. Вони спрямовані на захист невід'ємної гідності особистості. Поширені погляди, що репродуктивні права необхідно розглядати як «комплекс загальнолюдських прав та свобод», оскільки вони включають і право на життя, і право на охорону здоров'я, і право на освіту (статеве виховання), і право на особисту недоторканність та багато інших. Вони «забезпечують реалізацію основоположного невідчужуваного права людини на продовження роду – незалежно від статі, національності, сімейного стану та стану здоров'я, у тому числі права на охорону репродуктивного здоров'я, використання допоміжних репродуктивних технологій» [9].

Т. Кириченко та Н. Старікова зазначають, що юридична природа репродуктивних прав має комплексний характер, і вони є лише похідними від особистих; вони не належать до природних прав, бо є породженням сучасного права [10, с. 96]. Оскільки репродуктивні права не входять до традиційної класифікації прав і свобод, вони повинні розглядатися у системі прав нового четвертого покоління прав людини.

Як зауважує В.І. Чичерський, такий занадто широкий підхід до розуміння і трактування цих прав призводить до розмитості, унеможливлює визначення їх чіткої структури, сфери регулювання, змісту, обсягу, особливостей, принципів тощо. Тому вважає, що право на репродукцію (відтворення) – це право на продовження роду, яке належить до числа так званих «нових» прав людини – прав четвертого покоління, які стали у центрі громадської уваги лише на межі тисячоліть, в епоху глобальної переоцінки звичних нам цінностей. Реалізація людьми цього права забезпечує наступність поколінь і стійкий рух вперед у розвитку нашого суспільства і всієї цивілізації у цілому [11, с. 114]. На думку науковця, право людини на репродукцію слід розглядати як «відокремлене особисте немайнове право фізичної особи, що забезпечує її природне існування та його не можна ототожнювати чи вважати складовою інших прав, які хоча і взаємопов'язані, проте мають різний об'єкт, предмет правового регулювання, суть та призначення» [12, с. 57]. Репродуктивні права включають в себе невід'ємні права і свободи людини, які вже визнані в національних законодавствах, в міжнародних документах з прав людини та інших загальноприйнятих документах. Тому при визначенні юридичної природи репродуктивних прав, їх слід трактувати як різновид (підвид) особистих прав людини.

Основи концепції репродуктивних прав було закладено в 1968 р. на Тегеранській

міжнародній конференції з прав людини [13]. У розділі XVIII «Права людини та планування сім'ї» зазначається, що « батьки мають право, яке відноситься до основних прав людини, приймати вільні та відповідальні рішення щодо числа та часу народження своїх дітей, а також право на відповідну освіту та інформацію щодо цього» (п. 3). Вперше офіційно про репродуктивні права було заявлено на Міжнародній конференції з народонаселення і розвитку (МКНР), що відбулася в 1994 р. в Каїрі [14]. Програма дій Каїрської конференції у п. 7.2 визначає репродуктивні права як частину основних прав людини. Репродуктивні права визнані законодавствами багатьох країн, у тому числі Міжнародною конвенцією про громадянські і політичні права, Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Європейською конвенцією про права людини. У міжнародних документах репродуктивні права можна розглядати в рамках статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, яка закріплює право на охорону здоров'я. Охорона репродуктивного здоров'я як частина права на охорону здоров'я була визначеною у пункті (f) статті 11 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [15]. У цій Конвенції наголошується, щоб країни-учасниці забезпечили жінкам «доступ до медичного обслуговування, зокрема в тому, що стосується планування розміру сім'ї (ст. 12, п.1), доступ до послуг у галузі охорони здоров'я, включаючи послуги щодо прийняття рішення про те, скільки мати дітей і з якими інтервалами, а також доступ до інформації, необхідної для реалізації цих прав (ст. 14). Відповідно до Пекінської платформи «права жінок і права людини взагалі, включають їх право вільно і відповідально вирішувати питання, пов'язані з їх сексуальністю, включаючи сексуальне і репродуктивне здоров'я, вільні від примусу, дискримінації та насильства» [16]. Виходячи з цього положення, постає проблема забезпечення та охорони репродуктивних прав незалежно від статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, гендерного самовираження, включно трансгендерних і небінарних осіб.

Отже, репродуктивні права базуються на загальних правах людини – це права людини, які захищаються на рівні національних законів, конституцій, регіональних і міжнародних договорів і спрямовані на захист гідності особистості. Однак, репродуктивні права не були визначені поки що в жодному з міжнародно-правових інструментів. Втім, слід зазначити, що в чинному українському законодавстві ця категорія прав також не отримала належного юридичного оформлення: відсутня дефініція «репродуктивні права», не сформульовані гарантії щодо реалізації прав чоловіків та жінок у сфері репродуктивної діяльності та репродуктивного здоров'я, не визначено відповідальності за порушення репродуктивних прав.

Виходячи зі змісту Конституції України, Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», можна зрозуміти, що репродуктивні права є особистими немайновими правами фізичних осіб, що забезпечують їх природне існування, однак жоден з цих актів не оперує поняттям «репродуктивні права» чи визначає особливості їх здійснення. Однак, слід зауважити, що в Україні неодноразово було здійснено спроби закріпити поняття «репродуктивні права» та покращити правове регулювання відносин у сфері їх реалізації. Ще у лютому 2004 року був зареєстрований проект Закону України «Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення» [17], а у липні 2005-го – проект Закону «Про охорону репродуктивного здоров'я» [18], які викликали чимало дискусій, і як результат – їх відхилили та зняли з розгляду.

На відміну від законодавства, визначення репродуктивних прав міститься в підзаконних актах. Так, наприклад, в Уніфікованому клінічному протоколі первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги «Планування сім'ї», затверджені Наказом МОЗ від 21 січня 2014 року, визначено, що *«репродуктивні права ґрунтуються на визнанні фундаментального права усіх пар і окремих осіб на здійснення самостійного і відповідального вибору щодо кількості дітей, яких вони збираються мати і часу їх народження, тривалості часових інтервалів між пологами та доступі до інформації та засобів, необхідних для реалізації такого вибору, а також на визнанні права кожного індивідуума на досягнення найвищого рівня сексуального і репродуктивного здоров'я»* [19]. Втім, це визначення не є новим, а є перекладом одного із пунктів Програми дій Міжнародної

конференції з питань народонаселення та розвитку, яка відбулася у 1994 році у Каїрі. Міжнародна конференція із народонаселення і розвитку було революційною ініціативою. Вона змінила уявлення про репродуктивне здоров'я і права людини.

Сьогодні Україна переживає демографічну кризу, тому збереженню репродуктивного здоров'я та реалізації репродуктивних прав жінок і чоловіків держава повинна приділяти особливу увагу. На сьогоднішній день головним завданням України є наближення національного законодавства до міжнародних стандартів в контексті захисту репродуктивних прав та охорони здоров'я. Так, у січні 2022 року Кабінет Міністрів України вніс у Верховну Раду законопроект «Про допоміжні репродуктивні технології» (№ 6475) [20], який був розроблений з метою врегулювання організаційних та правових засад проведення лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій, зокрема методом сурогатного материнства. У квітні 2023 року у Верховній Раді був зареєстрований проект Закону «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій та заміне материнства» (№ 6475-д), прийняття якого дасть можливість врегулювати загальні засади застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні та відносини, пов'язані із заміним материнством; забезпечити належний захист прав та законних інтересів громадян України та іноземців при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій та заміному материнстві [21]. У цих законопроектах містяться визначення та роз'яснення щодо умов та порядку застосування репродуктивних технологій в Україні, основні принципи їх застосування, напрями державної політики у цій сфері та у сфері замінного материнства. Обидва законопроекти знаходяться лише на початковій стадії реалізації та потребують значних доопрацювань. Поки вони знаходяться на стадії обговорення, в Україні діє Уніфікований клінічний протокол 2014 року.

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку до 2030 року. У центрі «Порядку денного 2030» – нові Глобальні цілі, серед яких – міцне здоров'я населення. Офіційна робоча група ООН у своєму підсумковому звіті рекомендувала «до 2030 року забезпечити загальний доступ до послуг з охорони сексуального та репродуктивного здоров'я, в тому числі для планування сім'ї, інформації та освіти, а також інтеграції репродуктивного здоров'я в національні стратегії і програми» [22]. Водночас у міжнародному законодавстві наголошувалось державам вжити заходів щодо захисту людей від гендерного насильства (ціль 5). Кожна людина має право самостійно приймати рішення, що стосуються їх сексуального та репродуктивного здоров'я, без насильства, примусу та дискримінації.

Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу та зобов'язалась виконати до 2030 року 17 цілей та 86 національних завдань. Завдяки реалізації міжнародних стратегічних документів Україна досягла Цілей розвитку тисячоліття ООН, зокрема: зниження рівнів підліткової вагітності та штучного переривання вагітності шляхом забезпечення загального доступу до отримання якісних послуг у сфері репродуктивного здоров'я, зниження материнської та малюкової смертності. Політичним і стратегічним інструментом для реалізації міжнародних документів із розв'язання проблем репродуктивного здоров'я населення України, стали національні програми «Планування сім'ї 1995–2000», «Репродуктивне здоров'я 2001–2005», Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року», Загальнодержавна програма «Репродуктивне та статеве здоров'я нації на 2017–2021 роки». Метою Програм є збереження репродуктивного та статевого здоров'я з дотриманням репродуктивних прав для досягнення благополуччя кожної людини, відтворення населення і сталого розвитку України [23].

Україна вже ратифікувала основні міжнародні документи та прийняла низку національних документів у відповідності до сучасних міжнародних правових стандартів щодо забезпечення та реалізації репродуктивного здоров'я. Для того, щоб розширити права жінок і забезпечити їхню приватність в контексті репродуктивних прав, важливим кроком для України стала ратифікація у червні 2022 року Стамбульської конвенції [24], яка врегульовує репродуктивні права і відстоює інтерес жінки реалізовувати свої права. На ратифікацію цього документа в

Україні чекали із 2011 року. Відповідно до Конвенції, репродуктивні права – це права вільно приймати рішення та не зазнавати втручання щодо питань, які стосуються репродуктивного здоров'я жінок, а саме: питання абортів, штучних методів запліднення, використання контрацепції, проведення примусових медичних оглядів та доступу жінок до медицини, сурогатного материнства та контролю народжуваності.

Висновки. Дослідивши міжнародні документи та законодавство України щодо репродуктивних прав, відзначимо, що визначення поняття «репродуктивні права» у них нечітке або зовсім відсутнє. Репродуктивні права поділяються на право на продовження роду та право на репродуктивне здоров'я. Право на продовження роду – особисте немайнове право фізичної особи. Реалізувати право на продовження роду фізична особа може через народження власної дитини як у природній спосіб, так і за допомогою допоміжних репродуктивних технологій. Право на застосування допоміжних технологій означає, що фізична особа може скористатися допоміжними репродуктивними технологіями відповідно до умов та порядку, визначених національним законодавством. Крім цього, фізична особа має право отримати усю необхідну їй інформацію про її репродуктивне здоров'я, що надає їй можливість вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері приватного життя: коли і скільки народжувати дітей, інтервали між їх народженням, а також вирішувати: народжувати дітей у офіційно зареєстрованому шлюбі чи ні.

Репродуктивні права – це самостійна група прав, яка включає у себе низку особистих прав, передусім – права на репродукцію (відтворення), яке є одним із небагатьох прав, які обумовлені природою людини – потребою до продовження роду. Однак це право не виокремлено ні у базових міжнародних документах ні у національних. Навколо цього права формуються інші права, які стосуються приватних інтересів фізичних осіб, а особливо жінок: права на вільне прийняття рішень щодо методів зачаття та народження або відмови від народження дітей, а також на охорону репродуктивного здоров'я, фізичну недоторканість, недоторканість особистого життя, на охорону особистої гідності тощо. Ці права вже визнані в національних законодавствах, в міжнародних документах з прав людини та інших загальноприйнятих документах. Однак в Україні окремі його елементи включено до різних нормативно-правових актів, зокрема положень Цивільного кодексу України, якими перед усім врегульовано особисті немайнові права, Сімейного кодексу України відносно права на материнство та батьківство. Враховуючи демографічну ситуацію в Україні, сьогодні на часі ухвалення спеціального закону щодо репродуктивного здоров'я нації на основі поданих до Верховної Ради законопроектів.

Список використаних джерел

1. Дутко А.О., Заболотна М.Р. Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 845. С. 257–262.
2. Мухамєдова Е.Е. Репродуктивні права фізичної особи в системі особистих немайнових прав. *Вчені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2012. № 22. Т. 25 (64). С. 136–141.
3. Тяхтій Н. Репродуктивні особисті немайнові права фізичних осіб. *Юридична Україна.* 2013. № 6. С. 70–75.
4. Маркович Х.М. Репродуктивні права фізичної особи: проблеми нормативно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 8. С. 129–131. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/29>
5. Пунда О.О. Поняття особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини. *Актуальні проблеми держави і права.* 2014. Вип. 74. С. 197–204.
6. Скрипнюк О.В. Права і свободи людини та громадянина: міжнародні стандарти, національна практика та проблеми їх конституційної модернізації в Україні. *Проблеми законності.* 2014. Вип. 125. С. 56–63.

7. Турянський Ю.І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2020.
8. Стефанчук Р.О. Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 66–72.
9. Рябенко О.В. Право фізичної особи на репродукцію (відтворення): поняття та історико-правові аспекти становлення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 148–151.
10. Кириченко Т.І., Старікова Н. Репродуктивні права як предмет цивільноправового регулювання. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1 (5). С. 95–100.
11. Чечерський В.І. Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження: дис. ...док. юр. наук. Ужгород, 2020. 509 с.
12. Чечерський В.І. Співвідношення права людини на репродуктивне відтворення і репродуктивних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Випуск 61. Том 1. С. 58–59.
13. Тегеранська конференція ООН. Заключний акт міжнародної конференції з прав людини. Тегеран, 22 квітня – 13 травня 1968 року. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N68/958/85/PDF/N6>
14. Доповідь Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку. Каїр, 5–13 вересня 1994 р. A/CONF.171/13/Rev.1. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/4ad434a42.html>
15. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок № 995_207. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
16. Платформа дій Четвертої Всесвітньої конференції жінок. Пекін 4–15 вересня 1995 р. URL: <http://www.owl.ru/win/pecin/ch4-c.htm>
17. Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення: проект Закону України від 10.02.2004 № 5105. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5105&skl=5
18. Про охорону репродуктивного здоров'я: проект Закону України від 12.07.2005 № 5369. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2webproc4_2?id=&pf3516=5369&skl=5
19. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги «Планування сім'ї». Наказ МОН від 21.01.2014 р. № 59. URL: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2014_59_ukpmd.pdf.
20. Про допоміжні репродуктивні технології: проект Закону № 6475 від 24.12.2021. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI06728A>
21. Про застосування допоміжних репродуктивних технологій та заміне материнство: проект Закону № 6475-д від 11.04.2023. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75944
22. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 [without reference to a Main Committee (A/70/L.1)]. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/291/89/pdf/n1529189.pdf?token=xeq6WwHxUZxvsnBSZ0&fe=true>
- W23. Концепція Загальнодержавної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період 2017–2021 роки. URL: http://reprohealth.info/files/Concept-Event_2017-2021_ispr.pdf.
24. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) №994_001-11 ратифікація від 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

REPRODUCTIVE RIGHTS IN THE FOURTH GENERATION HUMAN RIGHTS SYSTEM

Yulia F. Volkova, graduate student of the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence of the Uzhhorod National University (Ukraine).

E-mail: volkovaiuliane@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-4

Key words: *personal human rights, natural law, reproductive rights, right to reproduction, assisted reproductive technologies, international documents, national legislation.*

The article is devoted to the study of human reproductive rights in the system of rights of the fourth generation, the formation of which is connected with scientific progress in the development of medicine and informatics. It is established that modern studies of the human right to reproduction (reproduction) are mostly considered through the prism of such broader concepts as "reproductive rights", "somatic rights", "biological rights". It was determined that in the structure of human somatic rights, as the rights of the new fourth generation, a significant group is occupied by reproductive rights related to human reproduction of future generations. It is emphasized that the main function of a person is the reproductive function, which is based on the natural desire to have a child. Attention is focused on the fact that one of the problems at present can be called the inability of people of reproductive age to conceive and give birth to a child naturally. Today, men and women have this opportunity thanks to the use of assisted reproductive technologies that arose with the development of biomedicine, which includes methods of artificial influence on reproduction, treatment of people from diseases that prevent the body from bearing and giving birth to a healthy child. The work established that one of the most important principles of reproductive rights is the principle of human freedom in choosing the method of exercising the right to reproduction. International and national legislation is based on the fact that every person has the right to voluntarily and freely make decisions about the birth of children, their number and intervals between births, using assisted reproductive technologies: termination of pregnancy, sterilization, use of contraceptives, methods of artificial insemination, etc. It was revealed that the state of implementation of assisted reproductive technologies in Ukraine today is characterized by a special need of the population. The analysis of regulatory and legal documents of Ukraine, international treaties on the protection of human reproductive health, in particular the treatment of infertility with the help of programs of auxiliary reproductive technologies, was carried out. It was established that the legal framework is outdated, that is, it does not correspond to the modern, innovative scientific realities of modern Ukrainian society, and is mostly permissive in nature. It is considered expedient to initiate the development and adoption of a special law in the Verkhovna Rada of Ukraine, which would clearly define the concept of "reproductive rights", establish the scope of these rights, and establish the obligations and responsibilities of subjects for violations of reproductive rights.

References

1. Dutko, A.O., Zabolotna, M.R. (2016). *Zakriplennya reproduktyvnykh prav osoby u simeynomu zakonodavstvi* [Consolidation of the reproductive rights of a person in family legislation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky* [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Legal sciences], no. 845. pp. 257–262.
2. Mukhamyedova, E.E. (2012). *Reproduktyvni prava fizychnoyi osoby v systemi osobystykh nemaynovykh prav* [Reproductive rights of an individual in the system of personal non-property rights]. *Vcheni zapysky Tavriyskoho nats. un-tu im. V.I. Vernadskoho. Seriya: Yurydychni nauky* [Scientific notes of the Tavri National University. University named after V.I. Vernadsky. Series: Legal Sciences], no. 22, vol. 25 (64), pp. 136–141.
3. Tyukhtiy, N. (2013). *Reproduktyvni osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib* [Reproductive personal non-property rights of individuals]. *Yurydychna Ukrayina* [Legal Ukraine], no. 6, pp. 70–75.
4. Markovych, Kh.M. (2022). *Reproduktyvni prava fizychnoyi osoby: problemy normatyvno-pravovoho rehulyuvannya* [Reproductive rights of an individual: problems of regulatory and legal regulation]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal* [Legal scientific electronic journal], no. 8, pp. 129–131. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/29>.
5. Punda, O.O. (2014). *Ponyattya osobystykh nemaynovykh prav, shcho zabezpechuyut' pryrodne isnuvannya lyudyny* [The concept of personal non-property rights that ensure the natural

existence of a person]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Actual problems of the state and law], issue 74, pp. 197–204 (In Ukrainian).

6. Skrypnyuk, O.V. (2014). *Prava i svobody lyudyny ta hromadyanyna: mizhnarodni standarty, natsionalna praktyka ta problemy yikh konstytutsiynoyi modernizatsiyi v Ukrayini* [Human and citizen rights and freedoms: international standards, national practice and problems of their constitutional modernization in Ukraine]. *Problemy zakonnosti* [Problems of legality], issue 125, pp. 56–63.

7. Turyansky, Yu. I. (2020). *Somatychni prava lyudyny v suchasniy doktryni konstytutsionalizmu: teoretyko-pravove doslidzhennya*. Diss. doct. yuryd. nauk [Somatic human rights in the modern doctrine of constitutionalism: theoretical and legal research dissertation. Dr. jurid. sci. diss.]. Lviv, 482 p. (In Ukrainian).

8. Stefanchuk, R.O. (2004). *Ponyattya, systema, osoblyvosti zdiysnennya i zakhystu reproduktyvnykh prav fizychnoyi osoby* [Concept, system, features of implementation and protection of reproductive rights of a natural person]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnya ta prava* [Bulletin of the Khmelnytskyi Institute of Regional Management and Law], no. 1-2, pp. 66-72.

9. Ryabenko, O.V. (2015). *Pravo fizychnoyi osoby na reproduktsiyu (vidtvorennya): ponyattya ta istoryko-pravovi aspekty stanovlennya* [The right of a natural person to reproduction (reproduction): concepts and historical and legal aspects of formation]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. The RIGHT series], issue 30, vol. 1, pp. 148–151.

10. Kyrychenko, T., Starikova N. (2015). *Reproduktyvni prava yak predmet tsyvil'nopravovoho rehulyuvannya* [Reproductive rights as a subject of civil law regulation]. *Istoryko-pravovyy chasopys* [Historical and legal journal], no. 1(5), pp. 95–100.

11. Chechersky, V.I. (2020). *Pravo na reproduktsiyu (vidtvorennya) u systemi osnovopolozhnykh prav lyudyny: konstytutsiyno-pravove doslidzhennya*. Diss. doct. yuryd. nauk [The right to reproduction (reproduction) in the system of fundamental human rights: constitutional and legal research. Dr. jurid. sci. diss.]. Uzhhorod, 509 p. (In Ukrainian).

12. Chechersky, V.I. (2020). *Spivvidnoshennya prava lyudyny na reproduktyvne vidtvorennya i reproduktyvnykh prav lyudyny* [Correlation of the human right to reproductive reproduction and human reproductive rights]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. The RIGHT series], issue 61, vol.1, pp. 58–59.

13. *Teheranska konferentsiia OON. Zakliuchnyi akt mizhnarodnoi konferentsii z prav liudyny. Teheran, 22 kvitnia – 13 travnia 1968 r.* [Tehran UN Conference (1968). Final Act of the International Conference on Human Rights. Tehran, April 22 – May 13], available at: <https://www.refworld.org/legal/resolution/un/1968/en/13896> (Accessed 15 May 2024)

14. *Dopovid Mizhnarodnoi konferentsii z narodonaselennia ta rozvytku. Kair, 5–13 veresnia 1994 r.* [Report of the International Conference on Population and Development, Cairo, 5-13 September], available at: <https://digitallibrary.un.org/record/206701> (Accessed 31 May 2024).

15. The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), adopted in 1979 by the UN General Assembly, available at: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm> (Accessed 20 May 2024).

16. *Platforma dii Chetvertoi Vsesvitnoi konferentsii zhink. Pekin 4–15 veresnia 1995 r.* [United Nations. Report of the Fourth World Conference on Women Beijing, 4–15 September], available at: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20E.pdf> (Accessed 30 May 2024).

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On reproductive rights and guarantees of their exercise", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5105&skl=5 (In Ukrainian).

18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On Protection of Reproductive Health", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2webproc4_2?id=&pf3516=5369&skl=5 (In Ukrainian).

-
19. *Unifikovanyi klinichniy protokol pervynnoi, vtorynnoi (spetsializovanoi), tretynnoi (vysokospetsializovanoi) medychnoi dopomohy «Planuvannia simi»* (2014), [Unified clinical protocol of primary, secondary (specialized), tertiary (highly specialized) medical care "Family Planning"]. *Nakaz MON* [Order of the Ministry of Education and Culture Order], available at: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2014_59_ykpmnd.pdf (In Ukrainian).
20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On Assisted Reproductive Technologies", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/GI06728A> (In Ukrainian).
21. The Verkhovna Rada of Ukraine (2023), The Law of Ukraine "On the Use of Assisted Reproductive Technologies and Surrogate Motherhood", available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75944 (In Ukrainian)
22. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 [without reference to a Main Committee (A/70/L.1)], available at: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/291/89/pdf/n1529189.pdf?token=xeq6WwHxUZxvsnBSZ0&fe=true> (Accessed 30 May 2024).
23. *Kontsepsiya Zahalnodержavnoyi prohramy «Reproduktyvne zdorovya natsiyi» na period 2017–2021* [Concept of the National Program "Reproductive Health of the Nation" for the period 2017–2021], available at: http://reprohealth.info/files/Concept-Event_2017–2021_ispr.pdf.
24. *Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavvyshchamy (Stambulska konventsiiia)* [Council of Europe. Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Istanbul], available at: <https://rm.coe.int/coe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-/16809e40c8/> (Accessed 31 May 2024).

Одержано 02.06.2024.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.77/.78(477)(094.8)
DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-5

ЄВГЕНІЯ ЛИТВИНЕНКО,

*PhD зі спеціальності 081 Право,
викладач-стажист кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства ННІ
права Сумського державного університету (м. Суми)
ORCID: 0000-0002-4735-3722*

КАТЕРИНА ЯНІШЕВСЬКА,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства ННІ права Сумського державного університету (м. Суми)
ORCID: 0000-0002-3648-5543*

СВІТЛАНА ЛЕЛЕКА,

*студентка II курсу бакалаврату ННІ права
Сумського державного університету (м. Суми)
ORCID: 0009-0000-4966-7509*

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У сучасних реаліях України дослідження проблеми захисту прав інтелектуальної власності за цивільним законодавством України, де увагу звернено на розгляд останньої крізь призму матеріального та процесуального аспектів є актуальною та нагальною. Переважна частина українців залучена до осередку інтелектуальної власності, котрих відштовхує його низький рівень захищеності. Більш того, іноземні інвестори теж схвилювані з цього приводу, що, як наслідок, зменшує обсяги зарубіжних інвестицій. Вирішення проблем захисту прав інтелектуальної власності сприяє забезпеченню стабільності на загальнодержавному рівні, яке важливе у повсякденному житті, а особливо під час воєнного стану. Проведено аналіз, що питання нормативного врегулювання захисту права інтелектуальної власності, приділяється увага не лише в Україні, а й в інших країнах світу, де процеси кодифікації мають певні відмінності, але у вітчизняному законодавстві воно є менш виокремленим, аніж, наприклад, у держав-членів ЄС. Останні, у такий спосіб, доводять його важливість у контексті отримання прибутку. Безмовно, вітчизняний інститут має як позитивні, так і негативні особливості, у результаті чого, визначено негативні

аспекти, що, на сьогодні, переважають, проте, ураховуючи порівняння цього інституту крізь призму плину часу, його ефективність певною мірою прослідковано. Отже, беручи до уваги нищівні дії Росії, право інтелектуальної власності можна охарактеризувати як здатне витримати великий тиск. Закцентовано увагу на відмежуванні суміжних прав і вдосконаленні класифікації розглядуваного права з метою виключення хибних ототожнень між останніми. Визначено створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності нагальною потребою для покращення рівня охорони шляхом створення конкретного судового органу, який буде краще ерудованим у розв'язанні відповідних спорів. До того ж, досліджено необхідність у заохоченні суддів підвищити компетентність у даній сфері. Зроблено висновок, що для вітчизняного інституту права інтелектуальної власності потрібне перейняття кращих іноземних практик, але без суцільного викорінення українських законодавчих особливостей. Дане узагальнення здійснено через доктринальну неможливість вилучення довготривалих напрацювань, заснованих на врахуванні відмінностей українського суспільства, і тому недоцільним є застосування виключно загальних правових структур.

Ключові слова: Вищий суд з питань інтелектуальної власності, кодифікація, міжнародний досвід, право інтелектуальної власності, проблеми захисту, Цивільний кодекс України.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, кардинальні зміни в суспільстві закликають до утворення нових інститутів, зокрема права інтелектуальної власності, котре є невід'ємною складовою законодавчої бази не лише в Україні. У нашій державі найбільш суттєве відображення даного інституту сформовано в цивільному законодавстві. Більш того, у багатьох країнах-членах ЄС інтелектуальне право власності виокремлено в окрему галузь. Виходячи з такої суттєвої різниці в формуванні цього права, у науковців виникає багато дискусій і детальних досліджень з даного приводу, адже для вітчизняної правової системи нагальним є вдосконалення розглядуваної сфери, спираючись на поставлену вимогу Європейського Союзу щодо належного захисту права інтелектуальної власності. Проте після ґрунтовного вивчення досить дискусійної проблематики, останнє можна частково узгодити. У загальному розумінні матеріального й процесуального аспектів, проведених крізь призму цивільного законодавства України, перший виступає здатністю фактичного гарантування виконання суб'єктивного цивільного права, а останній – можливістю дійсно втілити право захисту даного інституту. Таким чином, постає потреба у визначенні особливостей, котрі утворюють недоліки для достатнього обсягу захисту цивільного законодавства в контексті прав інтелектуальної власності.

Актуальність розглядуваної тематики, зумовлена нерозривністю інституту права інтелектуальної власності з економічним становищем. Така закономірність дійсна для держав з базовим ступенем розвиненості. В умовах воєнного стану, належний рівень захисту права інтелектуальної власності має всі шанси бути найбільш прибутковим, адже він вже набув характерні для цього нарис. У подальшому покращенні даного інституту, Україна матиме можливість змагатися за провідні місця світового рівня. Введення нових підходів і стандартів важливе для досягнення поставлених цілей перед нашою державою, особливо з урахуванням тверджень, що неодноразово доводять наявність в Україні відповідних підвалин щодо перспективності з цього приводу. Крім того, не варто нехтувати раніше створеними структурами чи нормативними приписами, бо останні є доречними та ефективними, тим паче, після втілення певного спектру коригувань, котрі наблизять право інтелектуальної власності до тенденції ідеалу.

Стан дослідження. Проблеми захисту прав інтелектуальної власності, розглядаються багатьма вітчизняними науковцями під різними кутами та з різноманітними тематичними контекстами. До того ж, невід'ємною складовою у виявленні недоліків щодо охорони права інтелектуальної власності в Україні є порівняння вченими успішних міжнародних практик, зокрема Європейського Союзу. Серед них детально вивчили дану тематику наступні науковці: В. Дмитренко, С. Назаренко, Д. Майстро, П. Перерва та інші. Кожен з них здійснив вагомий внесок для покращення рівня захисту права інтелектуальної власності, і, як наслідок, підтримки державної економіки. Ураховуючи активні зміни, націлені на досягнення результату курсу Євроінтеграції, обов'язковим є належна захищеність такого права, тому нагальність розв'язання

цього питання, сприятиме поширенню даної тематики як затребуваному предмету наукового інтересу серед вітчизняних авторів.

Метою статті є виявлення та ґрунтовне дослідження проблем захисту прав інтелектуальної власності за цивільним законодавством України, як за матеріальним, так і процесуальним аспектами, а також віднайдення ймовірних шляхів вирішення виявлених недоліків.

Виклад основного матеріалу. Світові зміни в питанні інтелектуалізації торкнулись українського законодавства, що призвело до великої кількості позитивних тенденцій. Проте наявні й проблеми в осередку прав інтелектуальної власності, особливо це помітно в аспектах захисту прав останньої, керуючись галуззю права цивільного законодавства.

Щоб з'ясувати, чому тематика даної роботи окреслює в собі саме недоліки у безпечному функціонуванні такого права, варто порівняти рівень розвитку та захищеності інтелектуальної власності в Україні з іншими державами. Після проведеного аналізу за наданими відомостями звітності Global Innovation Index 2022 року, виконана Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, у черговий раз відобразила втрату позицій розташування України на глобальному рівні, тобто мова йде про 57 місце по всьому світу [1].

Лідерами, а тому й конкурентами, є такі держави, як Швейцарія, США, а також Швеція. Тому устрій функціонування права інтелектуальної власності має бути взірцевим для провадження політики поліпшення цього осередку, звичайно, з урахуванням особливостей українського державного механізму. Негативним для кожного українця є той факт, що, дивлячись крізь призму розвиненості даного права, наша держава поступається російській федерації. Це є вражаючим, з поганої точки зору, адже на розміщення в рейтингу впливає обсяг виведених коштів з такого інституту [1]. Взаємозалежність економіки та інтелектуальної власності є цілком виправданою, бо недосконалість останньої гальмує розвиток першої.

Усе ж таки, якщо розглядати динаміку протягом останнього десятиліття, то, наприклад, навесні 2010 року комітет освіти і науки Верховної Ради України опублікував доступні кожному висновки, до яких дійшло певне угруповання міжнародних експертів щодо зайнятого Україною 114-ого місця на світовому рівні за критерієм захищеності права інтелектуальної власності [2].

На думку О. Орлюк, очільниці Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій, слід більш детально розглянути розвинуті галузі, котрі збагачують державну казну. Такі дії зумовлені тим, що автор вбачає потребу у виході на новий рівень конкуренції, як-от: з США та Британією, а не як в даному випадку, тобто з Іраном та Сирією [1]. Повертаючись до прибуткових видів діяльності, є загально відома та досі набираюча популярність сфера ІТ-галузі, оскільки остання належить до творчих сфер. Популярна професія допомагає не лише в економічних питаннях, а й підтримує оборотоздатність та національну безпеку, узагалі, що має неабиякий попит, беручи до уваги діючу в реаліях сьогодення гібридну та інформаційну війни.

Згідно з інформацією, наданої національною асоціацією IT Ukraine, усього за проміжок часу з початку повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України та до кінця 2022 року, її розвиток не лише зменшився чи залишився у стані константи, але й зріс на 10 %, тому, у такий спосіб, примножила дохід у державну казну, тобто \$6 млрд як експорт [1].

Для розуміння сутності цього інституту як такого, пропонуємо визначити місце інтелектуальної власності в системі національного законодавства. Дане право – один із видів власності, тому воно доповнює її своїм формальним закріпленням. У наші дні, інтелектуальна власність – інститут цивільного права, регулюється Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) книга IV [3]. Важливим до вашої уваги є те, що вищезазначений законодавчий акт не єдиний, адже дане право регулюється відповідними положеннями Конституції України, Кримінального кодексу України, нормативно-правовими актами Митного кодексу України та Господарського кодексу України, а також іншими законодавчими й підзаконними нормативно-правовими актами. В Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, виокремлено Главу 9, котра стосується інтелектуальної власності, тобто зобов'язання досягнення необхідного та ефективного

рівня охорони й захисту права останньої [4]. Отже, спостерігаємо потребу в перейнятті європейських положень задля виключення відмінних приписів вітчизняного законодавства, так як міжнародні договори володіють більшою юридичною силою, аніж українські законодавчі акти.

Маємо розглянути постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року». У змісті цієї постанови закріплено, що перешкодою для України в реалізації інноваційного потенціалу виступає недостатній розвиток механізму захисту прав інтелектуальної власності. Розквіт економіки має відбуватися через впровадження інновацій та цифровізації в кожен осередок суспільного життя [5].

Повертаючись до права інтелектуальної власності як інституту, важливо дослідити останнього стосовно доцільності віднесення його як складника цивільного права, замість окремого виділення у відповідну галузь. На думку В. Дмитренко, дослідження права інтелектуальної власності за умови розгляду останнього крізь призму цивільного права не є тотожним до того, що у такий спосіб даний інститут відображено повною мірою, тобто у сукупному розумінні [6, с. 11]. Безумовно, ми погоджуємось з цією думкою науковця та вбачаємо у важливості виділення інтелектуального права, як окрему сферу.

Нами було помічено те, що в сучасній дійсності великий попит на таке право утвердився в інформаційних осередках. Тому інтелектуальне право пристосовано до широкого використання не лише в фізичному, проте й віртуальному світі. Дані осередки існування були утворенні через вагому частину об'єктів, більшість яких належать до утворених виключно інформаційних сферах діяльності. Про це чітко зазначено в ч. 1 ст. 420 ЦК України, тобто щойно описаними об'єктами є, наприклад, компіляції даних (інакше кажучи, бази даних), комп'ютерні програми, відеограми, фонограми та інші [3]. Вбачаємо, потребу в доданні класифікації об'єктів права інтелектуальної власності за приналежністю до наявності віртуальної чи реальної форм. У цьому випадку мова не йде про недоліки положень, що стосуються інтелектуального права власності, проте варто закріпити класифікацію за даним критерієм принаймні на науково-доктринальному рівні, а не на законодавчому. Усе ж таки, наголошення на неоднорідності об'єктів полегшить вивчення цього питання. Отже, безумовним є тісний зв'язок права інтелектуальної власності з таким правом, як-от: інформаційне чи цифрове право та їм суміжних, адже останнім важливо вирішити питання захисту результатів власної діяльності та охорони від несанкціонованого посягання на них. У такий спосіб, розширення даного права за межі ЦК України сприятиме й зростанню рівня захищеності в галузі, бо вони самовдосконалюватимуться за рахунок покращення один одного.

Наступним етапом розгляду питань є проведення права інтелектуальної власності крізь призму міжнародного досвіду. Розгляд цього складника є важливим з урахуванням виникнення колізій на основі відмінностей тих чи інших положень між вітчизняним законодавством, зокрема ЦК України, та директивної, регламентарної та іншої документації Європейського Союзу, котра наділена законодавчими функцією щодо механізму функціонування права інтелектуальної власності. З цього приводу С. Назаренко, Д. Майстро, П. Перерва висловились стосовно недосконалості конкретного механізму, який захищає інтелектуальну власність [7, с. 192].

Пропонуємо розглянути міжнародний досвід, оскільки для нашої держави важливим є посилення на успішні практики іноземних держав. Як приклад, у 2017 р., коли було припинено діяльність Державної служби інтелектуальної власності, котра виконувала свої обов'язки без належного рівня прозорості, хоча така ознака функціонування є невід'ємною для будь-якого державного утворення. Надалі, у цьому ж році, було започатковано формування єдиного спеціалізованого судового органу, тобто Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Його створення зумовлено прагненням покращити ефективність уособленої системи, до компетенції якої належить захист прав безпосередньо.

Вважаємо, що це є певною імплементацією вдалої практики зарубіжних держав. Схожі суди наявні, наприклад, у Японії (в її судовій системі є Вищий суд з інтелектуальної власності), Німеччині (тобто Федеральний патентний суд), а також в інших державах [8]. На жаль, подібний

суд в Україні досі не існує фактично, а лише утворений формально. З історії змін органів державного апарату відомо, що в 2019 р. була почата певна сукупність дій, яка започаткувала практичні заходи для реалізації цього судового органу, інакше кажучи, почалась процедура відбору та створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності, але вона була призупинена через Вищу кваліфікаційну комісію суддів [9]. У 2023 р. даного судового органу все ще не створено, проте впевнено можемо говорити, що його поява вирішить значну частину проблем захисту прав інтелектуальної власності за цивільним законодавством, оскільки ЦК України є основоположним актом, що вміщує в собі майже всі існуючі положення, котрі стосуються інституту інтелектуальної власності, зокрема, дивлячись крізь призму процесуального аспекту. Окрім цього, вимоги, дотримання яких поставленні ЄС, стосуються прийняття заходів контексту судових реформ, а також підвищення рівня захисту прав інтелектуальної власності. У разі поєднання щойно зазначених вимог – отримаємо потребу в створенні Вищого суду з питань інтелектуальної власності, як одночасне вирішення того чи іншого питання стосовно кожного з поставлених запитів.

Такими вченими, як С. Назаренко, Д. Майстро, П. Перерва, зазначено процесуальний аспект, який є перепорою для права інтелектуальної власності – це порядок судового розгляду спорів з приводу останнього. Отже, зацентровано на недоліку стосовно недостатньої кількості спеціально підготовлених суддів, котрі уповноважені правомірно вирішити спірні питання щодо дотримання прав інтелектуальної власності. Ці твердження містять заклик до утворення більш досконалих правових механізмів [7, с. 192].

Щодо підходів систематизації права інтелектуальної власності, то слушним буде припущення стосовно відмінності вітчизняних поглядів від держав-учасниць ЄС. У якості ілюстрування різниці в підходах, розглянемо законодавчу базу Франції крізь призму документальних приписів, які розкривають інтелектуальне право власності. Ця держава має відмежований від будь-якої з галузей кодекс, котрий стосується виключно розглядуваного нами права, тобто – це Кодекс інтелектуальної власності [11]. Цікавим, порівняно з описаними в даній праці актів, які вміщують в собі приписи, дотичні чи прямо включені в себе положення інтелектуальної власності два певні закони у Польщі – Закон щодо авторського права і суміжних прав [12] та Закон щодо права промислової власності [13]. Виходячи з щойно зазначеного, ми не вбачаємо обов'язкової потреби в повному наслідуванні такої практики, адже створення комплексного, якісного, вичерпного та відмежованого кодифікованого акту є надто складним для практичного втілення. Труднощі змін систематизації в цьому осередку пояснюються надміру великими затратами в підготовці відповідних актів, виникненням широкого переліку проблем, які пов'язані з охопленням переважної частини висококваліфікованих працівників, втратою великого проміжку часу та наявністю воєнного стану. На нашу думку, такі зміни є не на часі, дивлячись на розгорнуті події повномасштабного вторгнення, однак доречним буде вдосконалення приписів цивільного законодавства, що більш очевидно закріплять відмежування інтелектуального права власності від інших, суміжних до нього, а також доведення до впровадження процесуальних аспектів, у тому числі й порядку діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності, проте, безумовно, після приведення цього судового органу у дійсне функціонування, як елемента судової системи України.

Висновки. Інститут права інтелектуальної власності є невід'ємною частиною ЦК України, зміст та сутність якого формально закріплюється в книзі IV. Дієве та законодавчо врегульоване право інтелектуальної власності допомагають державі розвивати власну економіку. Однією з вимог для вступу в ЄС є належний захист права інтелектуальної власності. На нашу думку доцільно

додати класифікацію в описі об'єктів права інтелектуальної власності за приналежністю до наявності віртуальної чи реальної форм, також є необхідність у винесенні інтелектуального права власності як окремого кодифікованого акту.

Щодо процесуального аспекту, то мова йшла про втілення у життя нового судового органу – Вищого суду з питань інтелектуальної власності, та порядок його діяльності

безпосередньо. Більш того, було зацентровано уваго на порядку розгляду спорів стосовно права інтелектуальної власності через недостатню кількість уповноважених і висококваліфікованих суддів на вирішення справ такого характеру.

Список використаних джерел

1. Орлюк О. Інтелектуальна власність: українські розробники втрачають кошти за використання своїх винаходів за кордоном. *Mind.ua*. 2023. URL: <https://cutt.ly/SwG99jHb>
2. Солонина Є. Проблеми інтелектуальної власності – камінь спотикання для економіки. *Радіо Свобода*. 2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2017644.html>
3. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. ст.356
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода про Асоціацію № 984_011 від 27.06.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 984_011.
5. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України № 179 від 03.03.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 179.
6. Дмитренко В. Систематизація законодавства України у сфері інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2023. № 4-5. С. 9-19.
7. Назаренко С. М., Майстро Д. С., Перерва П. Г. Сучасні проблеми захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Законодавство України у сфері інтелектуальної власності та його правозастосування: національні, європейські та міжнародні виміри: матеріали 6-ї Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів з проблем інтелектуальної власності, 27 вересня 2018 р. Київ: Інтерсервіс. 2018. С. 190-194.
8. Ангел Є. Непотрібна інтелектуальна власність: де і чому гальмує Україна. *Європейська правда*. 2018. URL: <https://cutt.ly/2wG94zNM>
9. Князєв В. Голова В. Необхідно створювати Вищий суд з питань інтелектуальної власності. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. 2022. URL: <https://cutt.ly/wwG942EC>
10. Protecting intellectual property rights in the EU. European Court of Auditors. 2020. 13 p. URL: <https://cutt.ly/LwG97f1X>
11. Code de la propriété intellectuelle: Version au 01 juin 2023. En vigueur depuis le 03 juillet 1992. URL: <https://cutt.ly/RwG97DPs>
12. O prawie autorskim i prawach pokrewnych: Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. Dz. U. 1994 Nr 24 poz. 83. URL: <https://cutt.ly/PwG95tFg>
13. Prawo własności przemysłowej: Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. Dz. U. 2001 Nr 49 poz. 508. URL: <https://cutt.ly/awG96lfo>

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS UNDER THE CIVIL LAW OF UKRAINE: MATERIAL AND PROCEDURAL ASPECTS

Yevheniia V. Lytvynenko, PhD in 081 Law, Trainee Lecturer at the Department of Criminal Law and Procedure of the Institute of Law, Sumy State University (Ukraine).

E-mail: e.lytvynenko@yur.sumdu.edu.ua

Kateryna D. Yanishevskaya, Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Institute of Law of Sumy State University (Ukraine).

E-mail: k.yanishevskaya@yur.sumdu.edu.ua

Svitlana S. Leleka, higher education at the Educational and Scientific Institute of Law, Sumy State University (Ukraine).

E-mail: lelekasvetlana32@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-5

Key words: *High Court of Intellectual Property, codification, international experience, intellectual property law, problems of protection, Civil Code of Ukraine.*

In the current realities of Ukraine, the study of the problem of intellectual property rights protection under the civil legislation of Ukraine, with a focus on the latter through the prism of material and procedural aspects, is relevant and urgent. The vast majority of Ukrainians are involved in the intellectual property sector and are put off by its low level of protection. Moreover, foreign investors are also concerned about this issue, which, as a result, reduces the volume of foreign investment. Solving the problems of protection of intellectual property rights contributes to ensuring stability at the national level, which is important in everyday life, and especially during martial law. The author analyses that the issue of regulatory regulation of intellectual property rights protection is paid attention to not only in Ukraine, but also in other countries of the world, where the codification processes have certain differences, but in national legislation it is less distinguished than, for example, in the EU Member States. The latter, in this way, prove its importance in the context of profit. Undoubtedly, the national institution has both positive and negative features, and as a result, the negative aspects have been identified as prevailing, but, given the comparison of this institution through the prism of time, its effectiveness can be traced to a certain extent. Thus, taking into account Russia's destructive actions, intellectual property law can be characterized as capable of withstanding great pressure. The author focuses on the delineation of related rights and improvement of the classification of the law in question in order to exclude false identifications between the latter. The author identifies the establishment of the High Court of Intellectual Property as an urgent need to improve the level of protection by creating a specific judicial body that will be better equipped to resolve relevant disputes. In addition, the author examines the need to encourage judges to improve their competence in this area. The author concludes that the national institution of intellectual property law needs to adopt the best foreign practices, but without completely eradicating Ukrainian legislative peculiarities. This generalization is made due to the doctrinal impossibility of removing long-term developments based on the differences of Ukrainian society, and therefore it is inappropriate to apply exclusively general legal structures.

References

1. Orliuk, O. (2023). *Intelektualna vlasnist: ukraïnski rozrobnyky vtrachaiut koshty za vykorystannia svoikh vynakhodiv za kordonom* [Intellectual property: Ukrainian developers lose money for using their inventions abroad]. Mind.ua. Available at: <https://cutt.ly/SwG99jHb>
2. Solonyna, Ye. (2010). *Problemy intelektualnoi vlasnosti – kamin spotykannia dlia ekonomiky* [Intellectual property problems are a stumbling block for the economy]. *Radio Svoboda* [Radio Liberty]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/2017644.html>
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine “Civil Code of Ukraine”. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 40-44, p. 356.
4. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand (2014). Association Agreement. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), “Resolution “On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030 (2021). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 179.
6. Dmytrenko, V. (2023). *Systematyzatsiia zakonodavstva Ukrainy u sferi intelektualnoi vlasnosti*. [Systematisation of Ukrainian legislation in the field of intellectual property]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* [Theory and practice of intellectual property], no. 4-5, pp. 9-19.
7. Nazarenko, S.M., Maistro, D.S., Pererva, P.H. (2018). *Suchasni problemy zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti v Ukraini. Zakonodavstvo Ukrainy u sferi intelektualnoi vlasnosti ta yoho pravozastosuvannia: natsionalni, yevropeïski ta mizhnarodni vymiry* [Modern problems of protection of intellectual property rights in Ukraine. Legislation of Ukraine in the field of intellectual property and

its enforcement: national, European and international dimensions]. *Materialy 6-yi Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh ta studentiv z problem intelektualnoi vlasnosti* [Materials of the 6th All-Ukrainian scientific and practical conference of young scientists and students on intellectual property]. Kyiv, pp. 190-194.

8. Anhel, Ye. (2018). *Nepotribna intelektualna vlasnist: de i chomu halmuie Ukraina* [Unnecessary intellectual property: where and why Ukraine is slowing down]. *Yevropeiska pravda* [European Pravda]. Available at: <https://cutt.ly/2wG94zNM>.

9. Kniaziev, V. Holova, V. (2022). *Neobkhidno stvoriuvaty Vyshchyi sud z pytan intelektualnoi vlasnosti* [It is necessary to create the Supreme Court on Intellectual Property]. *Ukrinform - aktualni novyny Ukrainy ta svitu* [Ukrinform - current news of Ukraine and the world]. Available at: <https://cutt.ly/wwG942EC>.

10. Protecting intellectual property rights in the EU (2020). European Court of Auditors. 13 p. Available at: <https://cutt.ly/LwG97f1X>

11. Intellectual Property Code (1992): Version as at 01 June 2023. In force since 03 July 1992. Available at: <https://cutt.ly/RwG97DPs>

12. On Copyright and Related Rights (1994): Act of 4 February 1994 Dz. U. №. 24 item 83. Available at: <https://cutt.ly/PwG95tFg>

13. Industrial Property Law (2001): Act of 30 June 2000 Dz. U. № 49 item 508. URL: <https://cutt.ly/awG96lfo>

Одержано 19.06.2024.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.736

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-6

ЮРІЙ ФЕДОРЕНКО,

*аспірант кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1636-4156>*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ У ВІДОКРЕМЛЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено реалізація принципів у відокремленому провадженні. Визначено, що спори, що розглядаються у відокремленому провадженні мають свою особливу процесуальну форму. Відокремленому провадженні властиві, з одного боку, як загальні принципи права, галузеві, причому не тільки господарського, а й цивільного, адміністративного судочинства, також запропоновано виділити особливі принципи властиві саме відокремленому провадженню. Проаналізовано деякі принципи судочинства та визначено їх особливості властиві для відокремленого провадження. Відокремлене провадження, як й інші судові провадження, базується на принципі верховенства права, який застосовується з врахуванням судової практики, і в тому числі практики Європейського суду з прав людини. Визначено принцип добросовісності як унікальний принцип, який поєднує в собі правові, моральні та етичні аспекти. З одного боку, принцип добросовісності можна розглядати, як на певний стандарт поведінки учасника судового розгляду, з іншого, це внутрішнє усвідомлення особи своїх дій або бездіяльність. При здійсненні відокремленого провадження принцип добросовісності грає визначну роль з врахуванням того, що на підставі Кодексу України з процедур банкрутства господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), в межах цієї справи вирішує всі майнові спори, стороною в яких є боржник. З врахуванням позиції суду в процесі відокремленого провадження визначено роль суду через принцип процесуальної активності суду. Принцип активності суду при здійсненні відокремленого провадження спровокований обов'язком суду щодо підтримання публічних інтересів з метою забезпечення стабільності економічних відносин та значимістю ухвалених судових актів для широкого кола суб'єктів. Принцип активності суду взаємодіє з принципами диспозитивності та змагальності. Принцип процесуальної активності суду спрямований на обмеження формального підходу до розгляду справи та здійснення превентивного судового контролю за процесуальними діями учасників провадження з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи.

Ключові слова: банкрутство, відокремлене провадження, господарське судочинство, принципи судочинства, верховенство права, справедливість, судовий контроль.

Постановка проблеми. Інститут банкрутства має забезпечити баланс інтересів учасників процедури банкрутства. Особливістю цього інституту є те, що він може поєднувати в одній процедурі господарські, цивільні, адміністративні, трудові правовідносини з метою повного задоволення не тільки вимог кредиторів, а й державних інтересів. Слід підкреслити, що протягом розвитку відносин в процесі банкрутства межу між приватними та публічними інтересами законодавець встановлював по різному базуючись на тих принципах, які були актуальні у визначений період.

Спори, що розглядаються у відокремленому провадженні мають свою особливу процесуальну форму. Зрозуміло, що законодавець прагне до цілісного регулювання комплексу процесуальних правовідносин, об'єднаних однією підставою і умовою виникнення. Вказане підкреслює необхідність та актуальність дослідження принципів на підставі яких здійснюється відокремлене провадження.

Стан дослідження. Безпосередньо окремі питання реалізації принципів у банкрутстві свого часу були досліджені поважними вченими, серед яких: О. Беяневич, А. Бутирський, І. Бутирська, А. Гушилик, Ю. Кабенко, Л. Ніколенко, В. Погребняк, О. Подцерковний, Б. Поляков, П. Пригуза, В. Резнікова, Т. Степанова та інші вчені. Проте, незважаючи на значну кількість наукових розробок реалізації принципів в процесі банкрутства, в юридичній літературі та судовій практиці відсутні комплексні напрацювання щодо реалізації принципів у відокремленому провадженні.

Таким чином, **метою даної статті** є дослідження реалізації принципів у відокремленому провадженні та визначення їх особливостей.

Виклад основного матеріалу. Під принципами права в теорії права зазвичай розуміють загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин [1, с. 242–243].

В. Радзивілюк визначає принципи права банкрутства (неспроможності), як основні засади, відправні ідеї, яким притаманна універсальність, найвища імперативність та загальна значущість. Вони пронизують зміст усіх складових системи права банкрутства (неспроможності), визначають усю специфічну юрисдикційну діяльність та втілюються у суб'єктивних правах та обов'язках учасників правовідносин банкрутства (неспроможності) [3, с. 466].

Відокремленому провадженні властиві, з одного боку, як загальні принципи права, а з іншого галузеві, причому не тільки господарського, а й цивільного, адміністративного судочинства, також пропонуємо виділити особливі принципи властиві саме відокремленому провадженню.

Вважаємо за потрібне зупинитись на окремих принципах права, які знайшли своє втілення як в юридичній науці, так і в сучасній судовій доктрині Верховного Суду, та слугують меті відокремленого провадження.

Основним принципом на якому базується не тільки національне право, а й міжнародне є принцип верховенства права. Принцип верховенства права набуває самостійного значення, відмінного від традиційної теорії і практики принципу верховенства закону, коли право не ототожнюється із системою встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм поведінки, тобто коли має місце теоретичне і практичне розрізнення права і закону, коли право розглядається як соціальний феномен, тобто коли воно розглядається як явище, безпосередньо пов'язане з такими фундаментальними категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм [3, с. 31].

Л. Ніколенко підкреслює, що принцип верховенства права визначає розвиток пріоритету права у державі, забезпечення реалізації конституційних прав та свобод громадян, надання ефективного захисту при порушенні визначених прав та охоронюваних законом інтересів. Принцип верховенства права у господарському судочинстві спрямований на доступ зацікавлених осіб до правосуддя з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів, за умови дотримання справедливого розгляду справи, а також принципів правової визначеності, рівності

та виконання судового рішення [4, с. 85].

Відокремлене провадження, як й інші судові провадження, базується на принципі верховенства права, який застосовується з врахуванням судової практики, і в тому числі практики Європейського суду з прав людини.

В процесі банкрутства завжди спостерігається конфлікт, зіткнення інтересів: боржник знаходиться у кризовій ситуації, а кредитори використовують усі законні, а іноді і не зовсім законні методи для повернення своїх коштів. Процедура неспроможності (банкрутства) фізичних осіб передбачена насамперед для добросовісних осіб, що діють у межах визначених законом. Слід підкреслити, що судова практика напрацьовує інструменти, які попереджають або припиняють недобросовісні дії учасників процедури банкрутства. Принцип добросовісності унікальний принцип, який поєднує в собі правові, моральні та етичні аспекти. З одного боку, принцип добросовісності можна розглядати, як на певний стандарт поведінки учасника судового розгляду, з іншого, це внутрішнє усвідомлення особи своїх дій або бездіяльність. Законодавчо визначити принцип добросовісності неможливо з огляду на особливий моральний та етичний зміст. При розгляді справи у суді необхідно у кожному конкретному випадку індивідуально оцінювати поведінку учасників справи, керуючись не тільки нормами закону, але внутрішнім почуттям справедливості.

Стаття 43 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) визначає, що учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається [5].

Судова практика визначає принцип добросовісності як принцип, який передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав. У суб'єктивному значенні добросовісність розглядається як усвідомлення суб'єктом власної сумлінності та чесності при здійсненні ним прав і виконанні обов'язків. Добросовісність при реалізації прав і повноважень включає в себе неприпустимість зловживання правом, яка, виходячи із конституційних положень, означає, що здійснення прав та свобод людини не повинно порушувати права та свободи інших осіб [6].

Отже, при здійсненні відокремленого провадження принцип добросовісності грає визначну роль з врахуванням того, що на підставі Кодексу України з процедур банкрутства (далі - КУЗПБ) господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), в межах цієї справи вирішує всі майнові спори, стороною в яких є боржник [7].

До галузевих принципів, які застосовуються у відокремленому провадженні можна віднести: принцип рівності перед законом і судом, який в процесуальному аспекті означає рівність суб'єктивних процесуальних прав усіх учасників судового процесу незалежно від їх особистих якостей (правового статусу, майнового стану), визначення процесуального становища учасників судочинства тільки процесуальним законодавством і ніяким іншим, визначення процесуального порядку розгляду справ певною процесуальною формою. В матеріальному аспекті принцип рівності повинен розумітися таким чином, що до всіх учасників процесу матеріальний закон має застосовуватися однаково (право є застосуванням рівного масштабу до різних осіб); принцип справедливості, закріплений у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, порушується, якщо національні суди ігнорують конкретний, доречний та важливий довід, наведений заявником (рішення ЄСПЛ у справах «Мала проти України», «Богатова проти України»); принцип змагальності сторін полягає в тому, що сторони у процесі зобов'язані в процесуальній формі довести свою правоту, за допомогою поданих ними доказів переконати суд в обґрунтованості своїх вимог чи заперечень [8].

Спираючись на окрему думку від 15.04.2021 р. по справі № 904/3325/20 до принципів права, які характерні для інституту банкрутства можна віднести процесуальний плюралізм; оптимальне дотримання приватно-правових та публічно-правових інтересів; принцип загального, пропорційного та співрозмірного до черговості задоволення вимог кредиторів; принцип єдиного правового захисту інтересів кредиторів в межах процедур банкрутства;

принцип належності та повноти дій ліквідатора під час здійснення ним ліквідаційної процедури; принцип судового контролю у процедурах банкрутства щодо повноти та належності дій учасників провадження у справі про банкрутство, що зобов'язує суд з достатньою повнотою встановити об'єктивні обставини правовідносин сторін по множинних предметах спорів, які виникають у процедурах банкрутства. Застосування судами принципів судового контролю у процедурах банкрутства щодо повноти та належності дій учасників справи про банкрутство, єдиного правового захисту інтересів кредиторів в межах процедур банкрутства та пропорційності надає суду у процедурі банкрутства правові важелі, які можуть забезпечити дотримання балансу інтересів кредиторів та боржника на кожному з етапів процедур банкрутства [9, п. 120–122], у т. ч. у відокремленому провадженні.

У ст. 6 КУЗПБ закріплено принцип процесуальної економії, раніше запроваджений у практиці Верховного Суду. Забезпеченню цього принципу, як зазначено у постанові Великої Палати Верховного Суду від 07.09.2022 у справі №910/16579/20, сприяє те, що законодавством про банкрутство розширено межі щодо можливості залучення до провадження у справі різних осіб (учасників провадження) розгляду всіх спорів щодо активів боржника у межах єдиного провадження - провадження у справі про банкрутство та прискорення самого провадження у справі про банкрутство, яке часто зупинялося для розгляду спорів окремих учасників у різних провадженнях у судах різних юрисдикцій, тобто принцип концентрації спорів [10].

Досліджуючи судову практику, можна визначити, що принцип концентрації реалізується у відокремленому провадженні. Велика Палата Верховного Суду у постановках від 15.01.2020 у справі № 607/6254/15-ц, від 28.01.2020 у справі № 50/311-б висувала, що розгляд усіх майнових спорів, стороною в яких є боржник у справі про банкрутство, повинен відбуватися саме і виключно господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, в межах цієї справи [11; 12]. Верховний Суд у своїй постанові від 21.09.2021 у справі № 905/2030/19 (905/1159/20), зазначив, що з прийняттям КУЗПБ законодавець змінив правила визначення юрисдикції таких спорів, сконцентрувавши розгляд усіх майнових та низки немайнових вимог у межах однієї судової процедури банкрутства в судах господарської юрисдикції. Це зроблено задля повного та комплексного вирішення усіх правових проблем неплатоспроможної особи (як фізичної, так і юридичної), яка може бути визнана банкрутом (ліквідована) унаслідок такої процедури, що в підсумку призведе до закриття (припинення) провадження з розгляду спорів у всіх інших юрисдикційних органах з вимогами до неї [13].

Верховний Суд у постановках від 12.01.2021 у справі № 916/97/20, від 08.02.2023 у справі № 908/3057/21 (908/213/22) вказав на те, що визначені ч. 2 ст. 7 КУЗПБ спори розглядаються та вирішуються судом у відокремленому позовному провадженні за правилами ГПК України [14].

Однак, слід погодитися з Л. Грабован, що насправді перелік спорів за участю боржника, які виникають, значно ширше та різноманітніше. І справа не тільки у розмежуванні спорів як майнових і немайнових, та тих, які впливають, або можуть вплинути на майновий стан боржника та формування ліквідаційної маси банкрута, це дуже умовний критерій. Тут ми можемо говорити про майже весь перелік справ позовного провадження, визначений у ч.1 ст. 20 ГПК України щодо справ про банкрутство юридичних осіб, тому їх визначення має важливе значення, та здійснюється судом у кожній справі окремо [15].

Принцип судового контролю у відносинах неспроможності та банкрутства, введений практикою Верховного суду, визначає контроль суду за дотриманням інтересів кредиторів стосовно збереження об'єктів конкурсної маси та інтересів боржника щодо обґрунтованості грошових вимог кредиторів, а також збереження балансу інтересів сторін, у тому числі під час продажу майна банкрута з метою реалізації за найвищу ціну та відповідно до встановленої КУЗПБ процедури [16].

П. Пригуза підкреслює, що принцип судового нагляду вказує на те, що держава повинна наглядати за тим, кому вона передає чуже майно для здійснення управління ним. Судовий нагляд у справі про банкрутство розпочинається з призначення розпорядника майна боржника чи ліквідатора банкрута. Перш за все він полягає у нагляді за дотриманням інтересів кредиторів

стосовно збереження об'єктів конкурсної маси, а також інтересів боржника щодо обґрунтованості грошових претензій кредиторів тощо. Суд не здійснює перманентного контролю та нагляду, але при необхідності може вимагати від арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) звіту про стан справ. За заявою (клопотанням, скаргою) учасників провадження чи інших осіб суд може втрутитись у будь-який час для перевірки відповідності закону та інтересам справи дій не тільки арбітражного керуючого, але й дій та рішень комітету кредиторів, дій керівника боржника тощо і прийняти відповідне рішення щодо усунення порушень. Суд у справі про банкрутство повинен сам приймати рішення стосовно виду та інтенсивності нагляду з урахуванням процедури провадження, особи боржника та арбітражного керуючого, а також інших обставин справи. Усі дії ліквідатора стосовно ліквідаційної маси можуть бути перевірені з точки зору їх відповідності його обов'язкам у справі. Виходячи з цього принципу підлягають контролю та затвердженню витрати, які здійснюються за рахунок боржника та з його майна (оплата послуг, витрати арбітражного керуючого) тощо [17, с. 55].

Верховний Суд в постанові від 16.10.2018 у справі № 5/530-03, сформував позицію, відповідно до якої суд у справі про банкрутство повинен сам приймати рішення стосовно виду та інтенсивності нагляду з урахуванням процедури провадження, особи боржника та арбітражного керуючого, а також інших обставин справи. Дотримуючись принципу процесуальної економії, не варто відмовляти учаснику провадження у справі в захисті порушеного права, спонукаючи його до звернення окрім скарги що й з окремим позовом до арбітражного керуючого у порядку цивільного судочинства, якщо таке право може бути відновлене в межах провадження у справі про банкрутство [18].

З врахуванням позиції суду в процесі відокремленого провадження здається найбільш правильним визначати роль суду через принцип процесуальної активності суду. Принцип активності суду при здійсненні відокремленого провадження спровокований обов'язком суду щодо підтримання публічних інтересів з метою забезпечення стабільності економічних відносин та значимістю ухвалених судових актів для широкого кола суб'єктів. Принцип активності суду взаємодіє з принципами диспозитивності та змагальності. Отже суд при реалізації принципу активності керується необхідністю захисту прав кредиторів боржника; необхідністю припинення та попередження зловживання правом та становищем з боку учасників справи про банкрутство. Суд повинен мати право та бути самостійним щодо використання засобів процесуальної відповідальності щодо зловживання процесуальними правами. Активна роль суду більшою мірою звична для справ, які розглядаються в порядку адміністративного судочинства, тобто для справ, що виникають на підставі адміністративних та інших публічних правовідносин. Але, слід мати на увазі, що справи про банкрутство мають свою особливість, вони впливають на широке коло суб'єктів, а саме: кредиторів, боржника, працівників боржника, державні органи щодо.

Висновки. На підставі зробленого аналізу можна визначити, що в процесі відокремленого провадження знаходять свою реалізацію не тільки загально правові, галузеві принципи, властиві господарському судочинстві, інституційні принципи на яких базується інститут банкрутства, а й специфічні принципи, які реалізуються у відокремленому провадженні.

Особливу роль у відокремленому провадженні мають принципи верховенства права, справедливості, рівності перед законом і судом, змагальності, добросовісності, концентрації і судового контролю. Крім того, як окремий інституційний принцип властивий відокремленому провадженню можна виділити принцип процесуальної активності суду, який спрямований на обмеження формального підходу до розгляду справи та здійснення превентивного судового контролю за процесуальними діями учасників провадження з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи.

Список використаних джерел

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта, 2017. 524 с.
2. Щербина В.С. Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. Київ: Юрінком

Інтер, 2013. 528 с.

3. Козюбра М.І. Права людини й верховенство права. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30-63.

4. Ніколенко Л.М. Визначення принципу верховенства права в господарському судочинстві. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С.82-86.

5. Господарський процесуальний кодекс України Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20200523#Text>

6. Постанова Верховного Суду від 08 травня 2018 у справі № 910/1873/17. *Zakononline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74221169>

7. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.

8. Дерлюк В. Огляд правових позицій Верховного суду у складі колегій суддів Касаційного господарського суду за вересень 2020 року. *HSA*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/oglyad-pravovyh-pozytsij-verhovnogo-sudu-u-skladi-kolegij-suddiv-kasatsijnogo-gospodarskogo-sudu-za-veresen-2020-roku>

9. Окрема думка судді КГС ВС Банасько О.О. від 15.04.2021 у справі № 904/3325/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97770839>

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.09.2022 у справі №910/16579/20. *Iplex*. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107140913&red=100003bb1236c06a7186f32a8609f5d0799510&d=5>

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.01.2020 у справі № 607/6254/15-ц. *Zakononline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87115553>

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.01.2020 у справі № 50/311-б. *Zakononline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87857857>

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.09.2021 у справі № 905/2030/19 (905/1159/20). *Verdictum*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/100359355?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05

14. Васьковський О. Справи про банкрутство: важливі правові позиції Верховного Суду. *Верховний Суд*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1411263/>

15. Грабован Л.І. Деякі аспекти застосування принципу концентрації розгляду в межах справ про банкрутство всіх спорів, стороною в яких є боржник. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Do_povid_Grabovan.pdf

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.12.2022 у справі №914/2350/18 (914/608/20). *Verdictum*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/108336270?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

IMPLEMENTATION OF PRINCIPLES IN SEPARATE PROCEEDINGS

Yurii S. Fedorenko, graduate student of the department of economic law discipline and economic security Donetsk State University of Internal Affairs (Ukraine).

E-mail: nln2006@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-6

Key words: *bankruptcy, separate proceedings, economic proceedings, principles of judicial proceedings, rule of law, justice, judicial control.*

The article examines the implementation of the principles in separate proceedings. It was determined that disputes considered in separate proceedings have their own special procedural form. On the one hand, separate proceedings are characterized by general principles of law, branch, and not

only economic, but also civil, administrative proceedings, it is also proposed to highlight special principles specific to separate proceedings. Some principles of judicial proceedings are analyzed and their features specific to separate proceedings are determined. Separate proceedings, like other court proceedings, are based on the principle of the rule of law, which is applied taking into account judicial practice, including the practice of the European Court of Human Rights. The principle of good faith is defined as a unique principle that combines legal, moral and ethical aspects. On the one hand, the principle of good faith can be considered as a certain standard of behaviour of a participant in court proceedings, on the other hand, it is the person's internal awareness of his actions or inaction. When conducting separate proceedings, the principle of good faith plays a significant role, taking into account the fact that, based on the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, the economic court, in whose proceedings a bankruptcy (insolvency) case is pending, resolves all property disputes in which the debtor is a party within the scope of this case. Taking into account the position of the court in the process of separate proceedings, the role of the court is determined through the principle of procedural activity of the court. The principle of the court's activity during separate proceedings is provoked by the court's duty to maintain public interests in order to ensure the stability of economic relations and the significance of the adopted judicial acts for a wide range of subjects. The principle of court activity interacts with the principles of dispositiveness and competition. The principle of procedural activity of the court is aimed at limiting the formal approach to the consideration of the case and exercising preventive judicial control over the procedural actions of the participants in the proceedings in order to satisfy the demands of creditors, as well as to restore the solvency of an individual.

References

1. Skakun, O.F. (2017). *Teoriia prava i derzhavy* [Theory of law and the state]. Kyiv, Alerta Publ., 524 p.
2. Scherbyny, V.S. (2013). *Aktualni problemy hospodarskoho prava* [Actual problems of economic law]. Kyiv, Yurinkom Inter Publ., 528 p.
3. Koziubra, M.I. (2012). *Prava liudyny j verkhovenstvo prava* [Human rights and the rule of law]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], no.1-2, pp. 30-63.
4. Nikolenko L.M. (2022). *Vyznachennia pryntsyphu verkhovenstva prava v hospodarskomu sudochynstvi* [Determination of the principle of the rule of law in economic proceedings]. *Pravovij chasopys Donbasu* [Legal journal of Donbass], no. 1 (78), pp. 82-86.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "Economic Procedural Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20200523#Text> (Accessed 18 August 2024).
6. *Postanova Verkhovnoho Sudu* [Resolution of the Supreme Court] (2018) Case no. 910/1873/17. *Zakononline*. Available at: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74221169> (Accessed 18 August 2024).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 19, art. 74.
8. Derliuk, V. (2020). *Ohliad pravovykh pozytsii Verkhovnoho sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu za veresen 2020 roku* [Review of the legal positions of the Supreme Court as part of the panels of judges of the Economic Court of Cassation for September]. *HSA*. Available at: <https://www.hsa.org.ua/blog/oglyad-pravovykh-pozytsij-verhovnogo-sudu-u-skladi-kolehij-suddiv-kasatsijnogo-gospodarskogo-sudu-za-veresen-2020-roku> (Accessed 18 August 2024).
9. *Okrema dumka suddi KHS VS Banasko O.O.* (2021) u spravi № 904/3325/21 [Dissenting opinion of the judge of the KGS VS Banasko O.O. Case no. 904/3325/21]. *Yedynyj derzhavnyj reiestr sudovykh rishen* [Unified state register of court decisions]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97770839> (Accessed 18 August 2024).
10. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 07.09.2022 u spravi №910/16579/20* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court. Case no. №910/16579/20]. *Iplex*. Available

at: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107140913&red=100003bb1236c06a7186f32a8609f5d0799510&d=5> (Accessed 18 August 2024).

11. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 15.01.2020 u spravi № 607/6254/15-ts.* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court. Case no. 607/6254/15-ts.] *Zakononline*. Available at: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87115553> (Accessed 18 August 2024).

12. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 28.01.2020 u spravi № 50/311-b* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court. Case no. 50/311-b.] *Zakononline*. Available at: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87857857> (Accessed 18 August 2024).

13. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 21.09.2021 u spravi № 905/2030/19 (905/1159/20).* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court. Case no. 905/2030/19 (905/1159/20)]. *Verdictum*. Available at: https://verdictum.ligazakon.net/document/100359355?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05 (Accessed 18 August 2024).

14. Vaskovskyi, O. *Spravy pro bankrutstvo: vazhlyvi pravovi pozytsii Verkhovnoho Sudu* [Bankruptcy Cases: Important Supreme Court Legal Positions]. *Verkhovnyj Sud* [Supreme Court]. Available at: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1411263/> (Accessed 18 August 2024).

15. Hrabovan, L.I. *Deiaki aspekty zastosuvannia pryntsypu kontsentratsii rozghliadu v mezhakh sprav pro bankrutstvo vsikh sporiv, storonoiu v iakykh ie borzhnyk* [Some aspects of the application of the principle of concentration of consideration within bankruptcy cases of all disputes in which the debtor is a party]. *Verkhovnyj Sud* [Supreme Court]. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Dopovid_Grabovan.pdf (Accessed 18 August 2024).

16. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 21.12.2022 u spravi №914/2350/18 (914/608/20)* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court. Case no. 914/2350/18 (914/608/20)] *Verdictum*. Available at: https://verdictum.ligazakon.net/document/108336270?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (Accessed 18 August 2024).

Одержано 20.06.2024.

УДК 346.26

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-7

ВАЛЕРІЙ ЦИМБАЛ,
аспірант ПБНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0007-5986-0418

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ- ПІДПРИЄМЦІВ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНІСТЬ, МАЙБУТНЄ

У статті розглядається актуальна проблематика оподаткування фізичних осіб – підприємців у сучасному економічному середовищі. Актуальність даної статті пов'язана з тим, що малий бізнес виконує важливу соціально-економічну функцію, адже не лише генерує чистий дохід, але й створює робочі місця, наповнює дохідну частину бюджетів та позабюджетних фондів. Мета статті полягає у розгляді особливостей оподаткування господарської діяльності фізичних осіб – підприємців на сучасному етапі та визначенні найближчих перспектив в даному напрямку. Для цього автором проаналізовано правову основу оподаткування господарської діяльності фізичних осіб – підприємців. В статті детально розглядаються загальна та спрощена система оподаткування діяльності фізичних осіб – підприємців. Визначені переваги і недоліки, як загальної, так і спрощеної систем оподаткування діяльності фізичних осіб – підприємців. Визначені основні фактори, які впливають на розмір податкового навантаження фізичних осіб-підприємців в залежності від обраної групи оподаткування. Розглянуті переваги та недоліки вибору фізичними особами – підприємцями тієї або іншої групи платників єдиного податку. Зважаючи на сучасні умови функціонування фізичних осіб-підприємців, пов'язаних із повномасштабною війною, розглянуто, які законодавчі зміни відбулися у сфері оподаткування фізичних осіб-підприємців у 2022-2023 роках. На основі аналізу окремих положень презентованої урядом програми «Національна стратегія доходів до 2030 року», які стосуються діяльності фізичних осіб-підприємців, зроблені певні припущення щодо змін в оподаткуванні суб'єктів малого бізнесу. Зроблений загальний висновок, що оподаткування господарської діяльності фізичних осіб-підприємців має велике значення для стимулювання підприємництва та економічного розвитку країни, особливо в умовах воєнного стану, коли значна частина виробничих потужностей країни зазнала руйнувань. Проте для стимулювання розвитку малого підприємництва, яке на найближчі роки має стати локомотивом української економіки, необхідно приймати виважені кроки, які б враховували особливості ведення підприємницької діяльності в Україні.

Ключові слова: загальна система оподаткування, спрощена система оподаткування, група, єдиний податок, єдиний соціальний внесок, мінімальна зарплата.

Постановка проблеми. Господарська діяльність малого підприємництва в економіках розвинутих країн має важливе значення для ефективного функціонування економічної системи країни. Податки, які малий бізнес сплачує в бюджет, займають значну питому вагу в його дохідній частині. Крім того, підприємці не лише генерують доходи в процесі здійснення господарської

діяльності, але й створюють робочі місця, підтримують високий рівень конкуренції, розширюють асортимент товарів і послуг на ринку, цим самим виконуючи важливу соціально-економічну функцію. Значення діяльності малого бізнесу зростає в умовах високого рівня безробіття, тінізації економіки, перманентних соціально-економічних криз. В той же час, держава за допомогою низки економічних та адміністративних методів здійснює регулювання діяльності малого бізнесу, найважливішими серед цих методів є податкові. Для забезпечення стабільного розвитку малого підприємництва держава використовує податкове стимулювання, зокрема за допомогою застосування спрощеної системи оподаткування. Проте, незважаючи на це, політична та економічна нестабільність, намагання поповнення бюджету за рахунок малого бізнесу, порушення принципу економічної обґрунтованості реформ в сфері оподаткування, призводять до існування проблемних питань щодо оподаткування діяльності підприємців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням оподаткування малого бізнесу присвячені праці багатьох науковців, серед яких слід відмітити: О.М. Бондаренко, В.С. Гончарова, В. Грановська, В.О. Козлова, О. Латарейко, А.О. Лебедева, Г.П. Мартинюк, Р.О. Піскунов, Д.І. Подорожній, І.В. Феофанова та інших. Доробки дослідників присвячені аналізу діючої системи оподаткування діяльності ФОП і оцінці можливостей її подальшого реформування. Під час воєнного стану змінюються вимоги організації системи оподаткування фізичних осіб-підприємців. Зважаючи на це, питання оподаткування малого підприємництва потребує подальших досліджень, які б стосувалися розробки альтернативних стратегій оподаткування, враховуючи потреби воєнного часу та повоєнного відновлення економіки України. Причому ці стратегії повинні враховувати, як інтереси держави, так і інтереси фізичних осіб – підприємців, оскільки в іншому випадку існує загроза переходу бізнесу в тіньовий сектор, що ще більше поглибить кризові явища в економіці України.

Метою статті є розгляд особливостей оподаткування господарської діяльності фізичних осіб – підприємців на сучасному етапі та визначення найближчих перспектив.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктами господарювання в Україні можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які відповідно до законодавства зареєстровані як підприємці і здійснюють господарську діяльність, мають відокремлене майно та несуть відповідальність за власними зобов'язаннями в межах свого майна.

Слід відмітити, що чинним законодавством України не визначений такий суб'єкт права власності, як фізична особа – підприємець, і не розроблені норми відносно права власності фізичної особи-підприємця. Натомість законодавством встановлюється, що фізична особа – підприємець за зобов'язаннями, пов'язаними із здійсненням підприємницької діяльності, відповідає усім своїм майном, окрім майна, на яке відповідно до законодавства, не може бути звернене стягнення [13].

Найважливішим аспектом діяльності фізичних осіб-підприємців є питання оподаткування результатів їх діяльності (прибутку від підприємницької діяльності). Для фізичних осіб – підприємців передбачені два варіанти оподаткування – за загальною та спрощеною системами. Використання різних режимів оподаткування діяльності фізичних осіб – підприємців запроваджене як для підтримки пріоритетних видів економічної діяльності, так і безпосередньо для ефективного розвитку конкретних груп підприємців.

Загальну систему оподаткування може обрати кожен суб'єкт господарської діяльності, зареєстрований як фізична особа – підприємець, спрощену систему оподаткування – лише ті підприємці, що виконують ряд встановлених вимог. В обох системах оподаткування типи податків однакові, проте у спрощеній системі оподаткування використовується інший розмір ставки єдиного податку та існують певні обмеження (для прикладу, види діяльності, кількість працівників). Загальну систему оподаткування використовують фізичні особи – підприємці, які відповідно до законодавства, не мають права переходити до спрощеного режиму оподаткування чи їм це не вигідно. При застосуванні загальної системи оподаткування фізичним особам – підприємцям не потрібно відповідати будь-яким обмеженням за видами господарської діяльності, розмірами доходів чи кількістю

співробітників.

Умови оподаткування господарської діяльності ФОП на загальній системі оподаткування встановлюються ст. 177 ПКУ [10]. Відповідно до ПКУ податок з доходів ФОП сплачується за ставкою 18%. Окрім податку з доходів ФОП сплачують також єдиний соціальний внесок у розмірі 22 % та військовий збір у розмірі 1,5% [10].

Основною перевагою загальної системи оподаткування фізичних осіб – підприємців є те, що величина сплачуваних доходів залежить в основному від обсягу одержуваних доходів та понесених витрат. Тобто, якщо фізична особа – підприємець у звітному періоді не отримала доходів від господарської діяльності, то вона податків не платить. Проте, одночасно з цим фізичні особи – підприємці, які обрали загальну систему оподаткування не мають пільг, повного чи частковою звільнення від сплати податків і зборів, на відміну від спрощеної форми. Для ФОП загальна система оподаткування є найбільш вигідною у випадку, коли для здійснення господарської діяльності у них є перелік підтверджених та необхідних витрат: оренда приміщення для ведення бізнесу, закупівля різного виду сировини чи обладнання, оплата комунальних послуг, періодичні відрядження. Головне, щоб усі витрати фізичної особи – підприємця були уже сплачені, підтверджені необхідними документами та входили до переліку витрат, вказаних в ст. 177 ПКУ, та були пов'язані із прибутком, отриманим ФОП [10].

Більшість ФОП обирають спрощену систему оподаткування, яка була запроваджена спеціально для стимулювання малого підприємництва в Україні. Зокрема спрощена система оподаткування була запроваджена з 1 січня 1999 р. для реалізації державної політики підтримки малого підприємництва. Використання спрощеної системи оподаткування у діяльності фізичних осіб – підприємців має низку переваг:

- спрощена процедури та порядок реєстрації фізичних осіб – підприємців як платників податку. Дана система оподаткування суттєво спрощує розрахунки, пов'язані із визначенням сум податків;
- значно спрощується ведення поточного обліку і форм фінансової звітності;
- форми податкової звітності за різними податками і зборами заміщуються єдиним податком;
- передбачена можливість вибору сплати ПДВ.

Однак необхідно відмітити, що спрощеній системі оподаткування ФОП властиві й певні недоліки, які стримують розвиток малого бізнесу, зокрема це:

- законодавче обмеження обсягів доходів фізичних осіб – підприємців, які дають право використовувати спрощену систему оподаткування в залежності від обраної групи;
- суму єдиного соціального внеску фізичні особи – підприємці сплачують за звітний квартал. При цьому не враховується, чи буде фактично отримано дохід від здійснення господарської діяльності за звітний період;
- ставка єдиного податку є змінною в залежності від мінімальної заробітної плати.

Сутність спрощеної системи оподаткування ФОП проявляється у сплаті єдиного податку. Єдиний податок є місцевим податком, який сплачують ФОП, перебуваючи на спрощеній системі оподаткування. Встановлення єдиного податку та його закріплення за дохідною частиною місцевих бюджетів посилює роль місцевих органів влади у забезпеченні привабливого інвестиційного клімату для ФОП. Єдиний податок нараховується за спрощеним механізмом, що дає можливість його платникам зменшити витрати на ведення обліку і подання звітності [1, с. 17]. Зокрема, певна частина фізичних осіб – підприємців мають право не використовувати РРО (реєстратори розрахункових операцій) за певних умов.

Відповідно до п. 297.1 ПКУ єдиний податок також заміщає сплату та розрахунок низки обов'язкових податків та зборів, що сплачуються в Україні:

- податку на прибуток підприємств;
- ПДФО в частині доходів (об'єкту оподаткування), які отримані в результаті господарської діяльності ФОП, яка є платником єдиного податку 1-4 груп;
- ПДВ з операцій з постачання товарів (робіт, послуг), місце постачання яких розміщене

на митній території України (крім ФОП платників 3-4 групи);

– податку на майно в частині податку на земельні ділянки, які перебувають у користуванні ФОП, які є платниками єдиного податку 1-3 групи для господарської діяльності (крім діяльності із надання земельних ділянок в оренду) і платниками єдиного податку 4 групи для ведення сільськогосподарського виробництва;

– рентної плати за спеціальне використання води платниками єдиного податку 4 групи.

Разом з тим, фізичні особи – підприємці - платники єдиного податку є платниками на загальних підставах таких податків, як рентна плата, екологічний податок. Всього в Україні законодавчо встановлені 4 групи фізичних осіб – підприємців платників єдиного податку (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристики груп платників єдиного податку в Україні

Група	Річний дохід, грн	Кількість працівників	Ставка	База нарахування
1 група	1 185 700	0	10%	Прожитковий мінімум для працездатних осіб
2 група	5 921 400	< 10	20%	Мінімальна заробітна плата
3 група	8 285 700	Не обмежено	3% + ПДВ; 5%	Дохід
4 група	Не встановлено	Лише члени родини	Залежить від вартості земель, які перебувають у власності чи в оренді	Нормативна грошова оцінка 1 га с/г угідь

Джерело: складено автором на основі [5].

Як бачимо з таблиці, всього передбачені чотири групи платників єдиного податку. Вибір віднесення фізичних осіб – підприємців до однієї з цих груп визначається видом їх діяльності, чисельністю персоналу, максимальним обсягом річного доходу від реалізації товарів, робіт, послуг.

1 групу платників єдиного податку можуть обрати фізичні особи – підприємці, які не мають найманих працівників, та які займаються роздрібною торгівлею на ринках чи наданням населенню послуг. Тобто до 1 групи відносяться фотографи, масажисти, перукарі, усі ті, хто спеціалізується на виготовленні товарів на замовлення (кравці, кондитери, столяри). Співпрацювати фізичним особам – підприємцям з юридичними особами заборонено, самі вони до юридичних осіб не відносяться [3, с. 244].

2 група платників єдиного податку використовується для ведення невеликого бізнесу із розширеними можливостями і більшим обсягом річних доходів. Фізичні особи – підприємцям 2 групи можуть займатися виробництвом харчових і нехарчових продуктів, лісовим і рибним господарством, ресторанним бізнесом, розведенням тварин, торгівлею (на ринках і в магазинах), наданням різних побутових послуг тощо. Цю групу платників єдиного податку не можуть обрати фізичні особи – підприємці, які надають посередницькі послуги у сфері послуг оренди, купівлі/продажу та оцінювання нерухомого майна; зайняті у виробництві, постачанні та продажу ювелірних і побутових виробів із дорогоцінного каміння чи металів. Фізичні особи – підприємцям 2 групи не є юридичними особами, проте на відміну від 1 групи вони можуть співпрацювати і укладати договори з юридичними особами.

Сфера діяльності фізичних осіб – підприємців 3 групи дуже широка – це і торгівля, і вантажні та пасажирські перевезення, і надання послуг, і ресторанний бізнес. Проте, фізичні особи – підприємці третьої групи не можуть займатися певними видами діяльності, такими як організація та проведення азартних ігор, валютний обмін, видобуток та продаж корисних копалин, торгівля антикварними виробами, проведення аукціонів, пов'язаних із торгівлею витворами мистецтва.

До 4 групи платників єдиного податку належать переважно фермерські господарства,

тобто підприємці, які займаються сільськогосподарським виробництвом. Вони можуть реалізувати вироблену сільськогосподарську продукцію. Для 4 групи передбачена інша система оподаткування, яка залежить від вартості земель, які перебувають у їх власності чи в оренді, а максимальний ліміт річного доходу відсутній. Розмір ставок податку з 1 гектару сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії земель аграрного призначення та їх розташування. Крім того, їм заборонено наймати персонал, хоча членам родини приєднатися до ведення господарської діяльності дозволено [1, с. 17].

Крім перелічених характеристик вибору системи оподаткування, необхідно враховувати й інші критерії, наприклад, існують види діяльності, які не дозволяють обрати спрощену систему оподаткування, або обмеження відносно визначення річного доходу й чисельності персоналу. Для прикладу, при розрахунку загальної кількості працівників, що знаходяться у трудових відносинах із фізичною особою – платником єдиного податку, до уваги не приймаються наймані робітники, які знаходяться у відпустці, пов'язаною із вагітністю та пологами, або перебувають у відпустці по догляду за дитиною, чи працівники, призвані під час мобілізації на військову службу.

Фактори, які впливають на величину податкового навантаження фізичних осіб – підприємців, наведені на рис. 1.

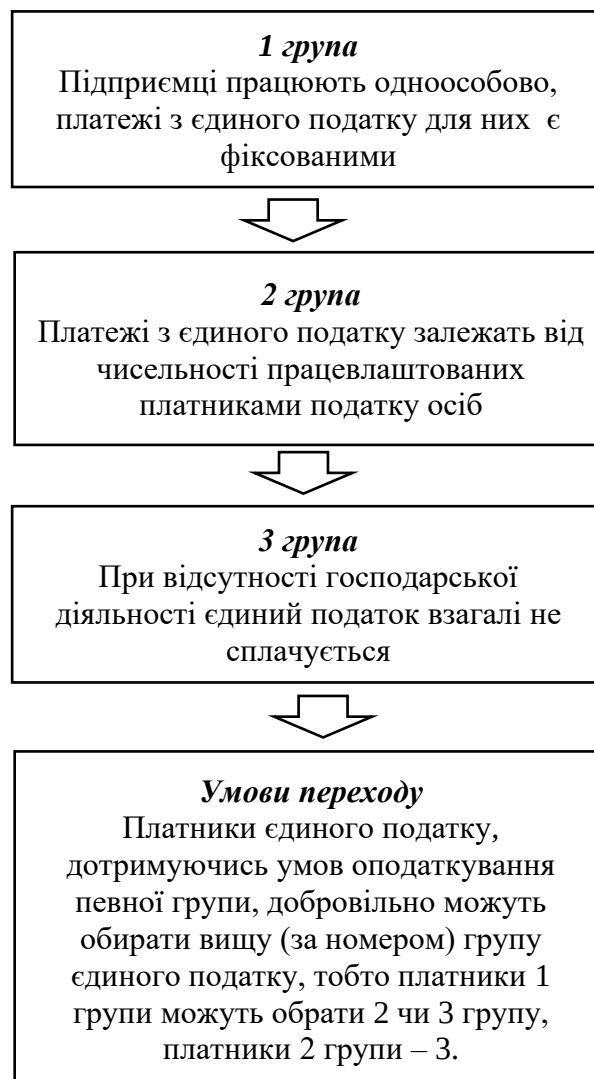

Рис. 1. Фактори, що впливають на податкове навантаження фізичних осіб – підприємців.
Джерело: складено автором на основі [7].

Вибір фізичною особою – підприємцем тієї чи іншої групи платників єдиного податку має

свої переваги та недоліки. Основною перевагою 1 та 2 групи є фіксований характер податкових платежів, а 3 групи – відсутність обов'язку платити єдиний податок при умові, що господарська діяльність не здійснюється, зважаючи на принципи пропорційності оподаткування.

Рівень податкового навантаження платників єдиного податку може істотно варіюватися та бути як великим для фізичних осіб – підприємців із невисокими доходами, так і середнім чи низьким для фізичних осіб – підприємців із середніми чи великими доходами. При цьому незалежність абсолютної величини податкових платежів, які підлягають сплаті фізичними особами – підприємцями 1 і 2 груп, від суми отриманих ними річних доходів й ефективності їх діяльності стимулює розширення обсягів їх господарської діяльності і підвищення її прибутковості. Те ж саме стосується і фізичних осіб – підприємців 3 групи – не зважаючи на пропорційність ставки єдиного податку, фіксована величина єдиного соціального внеску (для платників, які обирають його сплату в мінімальному розмірі) зумовлює зниження рівня податкового навантаження при збільшенні обсягів їх доходів [4, с. 119].

Слід відмітити, що щороку податкове навантаження фізичних осіб – підприємців зростає, що пов'язано із переглядом базових показників для нарахування сум єдиного податку і єдиного соціального внеску – прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати. Адже суми єдиного податку для платників 1 та 2 групи прив'язані саме до прожиткового мінімуму і мінімальної зарплати. Так, у 2024 році у зв'язку із їх підвищенням щомісячна сума єдиного податку для фізичних осіб – підприємців складатиме:

- 302,8 грн. – для 1 групи (268,4 грн. у 2023 році);
- 1420 грн. – для 2 групи (1340 грн. у 2023 році).

Це позитивно впливає на обсяг бюджетних доходів, проте в деякій мірі знижує привабливість спрощеної системи оподаткування для фізичних осіб – підприємців. Звичайно, у будь-який момент фізичні особи – підприємці можуть перейти на загальну систему оподаткування, проте вона не завжди відповідає їх інтересам та підприємницьким пріоритетам, адже:

- оподаткуванню підлягає чистий оподатковуваний дохід, тобто різниця між чистим доходом та витратами, які пов'язані із господарською діяльністю фізичної особи – підприємця;
- алгоритм розрахунку об'єкта оподаткування у ПКУ досить суперечливий та чітко не регламентований (чистий дохід визначається касовим методом, витрати – лише у випадку виконання таких умов: наявності доходу, для якого вони були понесені і тільки за фактом здійснення розрахунків із поставальниками та підрядниками, виконання зобов'язань перед персоналом з оплати праці, перед бюджетом);
- перелік витрат, які дозволені для врахування при розрахунку чистого оподаткованого доходу фізичних осіб – підприємців, обмежений;
- нарахування амортизації обмежене лише прямолінійним методом,
- обов'язок фізичної особи – підприємця сплачувати єдиний соціальний внесок за себе навіть у випадку відсутності економічної діяльності чи від'ємного значення чистого оподаткованого доходу;
- вимога обов'язкового використання реєстратора розрахункових операцій, навіть при реалізації продукції власного виробництва за готівкові кошти;
- обов'язок реєструватися як платника податку на додану вартість;
- заборона перенесення збитків на наступний календарний період;
- складність ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

У лютому 2022 року в Україні почалася повномасштабна війна. Горе та шкоду, яку вона принесла українському народу, важко оцінити. Крім десятків тисяч людських життів, руйнування величезної кількості промислових об'єктів, скорочення на третину ВВП країни, надзвичайного тиску зазнав і малий бізнес. Для того, щоб хоча якось стимулювати діяльність фізичних осіб – підприємців в умовах воєнного часу, було прийнято рішення про звільнення від сплати податків. Так, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих

актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120–IX від 15 березня 2022 року були внесені суттєві зміни до правил оподаткування в Україні у зв'язку з воєнним станом, зокрема для платників єдиного податку 1 та 2 групи тимчасово, з 1 квітня 2022 року аж до припинення чи скасування воєнного стану на території України, сплата єдиного податку стала добровільною, тобто вони отримали право не сплачувати єдиний податок [11].

Крім того, фізичні особи – підприємці отримали можливість перейти на 3 групу платників єдиного податку та сплачувати податок у розмірі 2%. Також були тимчасово скасовані обмеження стосовно обсягу доходів у розмірі 10 млрд. грн, що діяло раніше. Після припинення чи скасування воєнного стану на території України (чи раніше за власним бажанням) фізична особа – підприємець може автоматично повернутись на загальну систему оподаткування.

Щодо сплати фізичними особами-підприємцями єдиного соціального внеску під час воєнного стану, то з 1 березня 2022 р. до припинення надзвичайного стану, вони можуть не сплачувати цей податок за себе та за мобілізованих до лав ЗСУ працівників. Крім того, не будуть нараховуватися штрафи та пені з єдиного соціального внеску і не будуть проводитися документальні перевірки податковими органами [9, с. 150].

Проте ці рішення мали негативний вплив на надходження податкових платежів до бюджету країни у той час, коли можливості його наповнення поступово скорочувалися. Тому з 01.08.2023 р. чинності набрав Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» № 3219-IX від 30 червня 2023 року [12]. Цим законом було частково відновлено довоєнну систему оподаткування, в тому числі і оподаткування єдиним податком. Зокрема, було відновлено обов'язок для фізичних осіб – підприємців 1 та 2 групи щодо сплати єдиного податку, а фізичні особи – підприємці 3 групи повертаються до сплати довоєнної ставки податку у розмірі 5%. Право не сплачувати єдиний податок залишилося у фізичних осіб – підприємців, зареєстрованих на територіях, на яких тривають бойові дії.

Крім того, з 1 серпня 2023 року частково був скасований мораторій на проведення податкових перевірок, зокрема відносно підакцизних товарів (тютюн, алкоголь, пальне), фінансових послуг та грального бізнесу. Мораторій на здійснення інших податкових перевірок, документальних перевірок правильності нарахування податків, обчислення і сплати єдиного соціального внеску було продовжено до припинення воєнного стану.

Щодо використання РРО фізичними особами – підприємцями, то парламент підтримав пропозицію представників малого торгівельного бізнесу стосовно необхідності спрощення форми чеку і зменшення штрафів за порушення (були зменшені штрафи до 25% і 50% вартості товару замість 100% та 150% відповідно). Мова йде про зменшення розмір штрафу та штрафних санкцій за невикористання РРО, невідачу розрахункових документів чи його видачу на неповну суму покупки, які застосовуються до фізичних осіб – підприємців, що є платниками єдиного податку.

Сьогодні спостерігається значене скорочення міжнародної фінансової підтримки України міжнародними донорами, що негативно впливає на наповнення державного бюджету. Зважаючи на це, влада шукає внутрішні джерела наповненні дохідної частини бюджету. Результатом цього стала «Національна стратегія доходів до 2030 року», презентована урядом 27 грудня 2023 року [8]. Цим документом визначається як держава буде фінансувати свої потреби наступні шість років.

Слід відмітити, що цей документ звичайно є необхідним для України, оскільки, зважаючи на скорочення фінансової допомоги від міжнародних партнерів, може настати той час, коли Україна залишиться сам на сам з ворогом, і в такому разі без підвищення податків не обійтись. Проте те, як проводилась розробка та прийняття такого важливого для країни документу, викликає багато питань. Попри надзвичайну важливість цього документа, за яким країна буде жити до кінця десятиліття, не було жодних відкритих обговорень пропозицій уряду з громадським сектором, представниками бізнесу. Крім того, в ньому є досить багато неприємних моментів для фізичних осіб-підприємців. Так, основним, що хоче зробити уряд, це практично

відмінити спрощену систему оподаткування малого бізнесу та встановити градацію податків для фізичних осіб-підприємців 2 групи (яку об'єднують із 3 групою) від 3 до 17% в залежності від виду економічної діяльності. Це крім, зростання податкового навантаження на малий бізнес, призведе і до значного укладення адміністрування сплати податків. Для платників єдиного податку 1 групи планують звузити кількість видів економічної діяльності, якими можна буде займатися на спрощеній системі оподаткування, а механізм сплати єдиного податку також переглянуть – замість фіксованої суми потрібно буде платити відсоток від річного доходу. З метою стимулювання фізичних осіб – підприємців 4 групи переходити на загальну систему оподаткування планується підвищити для них ставки податку та розширити базу оподаткування [2].

Тобто запропонована концепція реформування системи оподаткування фізичних осіб – підприємців передбачає повну відмову від фіксованого розміру єдиного податку і впровадження диференційованої шкали ставок податку в залежності від обсягу отриманого доходу. Звичайно, сьогодні ще зарано робити висновки, як вплинуть ці нововведення на малий бізнес, зважаючи на те, що в самій Стратегії ще не визначені ні розміри ставок, ні граничні розміри доходів. Проте вже сьогодні цей документ зазнав суттєвої критики, як зі сторони громадськості, так і з сторони представників бізнесу, які вважають, що значна частина малого бізнесу в результаті таких дій уряду або закрийється, оскільки підприємцям просто не вигідно буде працювати за такими правилами, або піде в тіньовий сектор, що, зважаючи на рівень податкової дисципліни в Україні, ймовірніше [6]. Це потягне за собою відповідні наслідки, як зменшення надходжень до бюджету, зростання рівня безробіття, посилення релокації бізнесу за кордон, розширення трудової міграції.

Висновки. Таким чином, сьогодні в Україні система оподаткування господарської діяльності фізичних осіб – підприємців представлена у вигляді двох форм, зокрема загальної та спрощеної. Більшість підприємців обирають спрощену систему оподаткування, яка передбачає сплату єдиного податку та поділ його платників на чотири групи. Для спрощеної системи характерні обмеження за видами діяльності, кількості найманих працівників, величиною річного доходу. Загальна система оподаткування таких обмежень не має та передбачає сплату податку на прибуток, проте вона значно складніша за спрощену щодо процесів адміністрування податків. Значні зміни в особливостях оподаткування діяльності ФОП відбулися через початок повномасштабної війни (відміна, точніше добровільна сплата єдиного податку, потім його повернення). Проте, зважаючи на той факт, що війна продовжується, в найближчому майбутньому слід очікувати на нові зміни в системі оподаткування діяльності фізичних осіб – підприємців, про що сигналізує розроблена урядом «Національна стратегія доходів до 2030 року».

Список використаних джерел

1. Бондаренко О.М. Фінансовий облік та звітність суб'єктів малого підприємства: спрощена система оподаткування. О.М. Бондаренко, В.О. Козлова, А.О. Лебедева. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 11. С. 15-18.
2. Вищі податки для ФОПів та перетворення митників на слідчих. Як держава планує зібрати більше доходів у наступні шість років. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/12/27/708168/>
3. Гончарова В.С. Зміни у нормативно-правовому регулюванні оподаткування малого бізнесу. В.С. Гончарова, І.В. Феофанова. *Молодий вчений*. 2020. № 1(2). С. 242-245.
4. Грановська І.В. Сучасний стан розвитку оподаткування малого бізнесу в Україні. І.В. Грановська. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2021. № 3. С. 114-121.
5. Групи платників єдиного податку в Україні. URL: <https://services.dtki.ua/catalogues/indexes/14-grupi-platnikov-jedinogo-podatku-v-ukrayini>
6. Латарейко О. Національна стратегія доходів до 2030 року - майбутнє спрощеної системи оподаткування. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/>

nacionalna-strategiya-dohodiv-do-2030-roku--maybutne-sproshchenoyi-sistemi-opodatkuvannya.html

7. Мартинюк Г.П. Теоретичні постулати оподаткування юридичних осіб суб'єктів малого бізнесу. Г.П. Мартинюк, Д.І. Подорожній. *Бізнес Інформ*. 2022. № 9. С. 96-101.

8. Національна стратегія доходів до 2030 року. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf

9. Піскунов Р.О. Особливості оподаткування ФОП в Україні під час воєнного стану: консалтинговий підхід. Р.О. Піскунов. *Економічна теорія та право*. 2022. № 2. С. 145-153.

10. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-IV. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України № 2120-IX від 15 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: Закон України № 3219-IX від 30 червня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20#Text>

13. Статус фізичної особи-підприємця: проблеми застосування законодавства: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 14.01.2011. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-11>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF TAXATION OF ECONOMIC ACTIVITY OF INDIVIDUAL ENTREPRENEURS IN UKRAINE: RETROSPECTIVE, PRESENT, FUTURE

Valerii O. Tsymbal, European University, PhD student majoring in Law (Ukraine).

E-mail: vtymbal@e-u.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-7

Key words: *general taxation system, simplified taxation system, group, single tax, single social contribution, minimum wage.*

The article deals with the topical issues of taxation of individual entrepreneurs in the current economic environment. The relevance of this article is related to the fact that small business performs an important socio-economic function, since it not only provides itself with work, but also creates jobs, and fills the revenue side of budgets and extra-budgetary funds. The purpose of the article is to examine the peculiarities of taxation of economic activities of individual entrepreneurs at the current stage and to determine the nearest prospects. To this end, the author analyses the legal framework for taxation of economic activities of individual entrepreneurs. The article provides a detailed analysis of the general and simplified taxation system for individual entrepreneurs. The advantages and disadvantages of both the general and simplified systems of taxation of activities of individual entrepreneurs are identified. The main factors that affect the size of the tax burden of individual entrepreneurs depending on the chosen taxation group are identified. The advantages and disadvantages of choosing a particular group of single tax payers by individual entrepreneurs are considered. Given the current conditions of functioning of individual entrepreneurs related to the full-scale war, the author examines what legislative changes have taken place in the field of taxation of individual entrepreneurs in 2022-2023. Based on the analysis of certain provisions of the National Revenue Strategy 2030 programme presented by the government which relate to the activities of individual entrepreneurs, certain assumptions are made regarding changes in the taxation of small businesses. The author makes a general conclusion that taxation of economic activities of individual entrepreneurs is of great importance for stimulating entrepreneurship and economic development of the country, especially in the context of martial law, when a significant part of the country's production capacities has been destroyed. However, in order to stimulate the development of small business,

which is expected to become the engine of the Ukrainian economy in the coming years, it is necessary to take balanced steps that take into account the specifics of doing business in Ukraine.

References

1. Bondarenko, O.M. (2022). *Finansovyi oblik ta zvitnist subiektiv maloho pidpriemstva: sproshchena systema opodatkuvannia* [Financial accounting and reporting of small business entities: simplified taxation system]. *Ekonomika. Finansy. Pravo* [Economy. Finances. Right], no. 11, pp. 15-18.
2. *Vyshchi podatky dlia FOPiv ta peretvorennia mytnykyv na slidchykh. Yak derzhava planuie zibraty bilsh dokhodiv u nastupni shist rokiv* [Higher taxes for FOPs and the transformation of customs officers into investigators. How the state plans to collect more revenue in the next six years]. *Ekonomichna pravda* [Economic truth]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/12/27/708168/>
3. Honcharova, V.S. (2020). *Zminy u normatyvno-pravovomu rehuliuanni opodatkuvannia maloho biznesu* [Changes in the legal regulation of small business taxation]. *Molodyi vchenyi* [A young scientist], no. 1(2). pp. 242-245.
4. Hranovska, I.V. (2021). *Suchasnyi stan rozvytku opodatkuvannia maloho biznesu v Ukraini* [The current state of development of small business taxation in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo* [State and regions. Series: Economy and entrepreneurship], no. 3, pp. 114-121.
5. *Hrupy platnykyv yedynoho podatku v Ukraini* [Groups of single tax payers in Ukraine]. Available at: <https://services.dtkk.ua/catalogues/indexes/14-grupi-platnykyv-jedynogo-podatku-v-ukrayini>
6. Latareiko, O. *Natsionalna stratehiia dokhodiv do 2030 roku - maibutnie sproshchenoi systemy opodatkuvannia* [National revenue strategy until 2030 - the future of the simplified taxation system]. *Yurydychna hazeta* [Legal newspaper]. Available at: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/natsionalna-strategiya-dokhodiv-do-2030-roku--maybutne-sproshchenoyi-sistemi-opodatkuvannya.html>
7. Martyniuk, H.P. (2022). *Teoretychni postulaty opodatkuvannia yurydychnykh osib subiektiv maloho biznesu* [Theoretical postulates of taxation of legal entities of small business entities]. *Biznes Inform* [Business Inform], no. 9, pp. 96-101.
8. *Natsionalna stratehiia dokhodiv do 2030 roku. Ministerstvo finansiv Ukrainy* [National income strategy until 2030. Ministry of Finance of Ukraine] Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf
9. Piskunov, R.O. (2022). *Osoblyvosti opodatkuvannia FOP v Ukraini pid chas voiennoho stanu: konsaltnykhovyi pidkhid* [Peculiarities of taxation of personal income tax in Ukraine during martial law: a consulting approach]. *Ekonomichna teoriia ta pravo* [Economic theory and law], no. 9, pp. 145-153.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine. Tax Code of Ukraine 02.12.2010. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
11. The Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine (2022), On making changes to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
12. The Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine (2023), On making changes to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of taxation during the period of martial law, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20#Text>
13. Explanation of the Ministry of Justice of Ukraine (2011). The status of a natural person-entrepreneur: problems of applying the legislation, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-11>

Одержано 25.03.2024.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-8

НАТАЛЯ САВИЦЬКА,

*аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського
державного університету (м. Суми)
ORCID: 0000-0001-6694-0300*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ: БЕЗПЕКА ТА ОСВІТА

Незалежність суддівського корпусу є фундаментальним елементом забезпечення верховенства права та ефективного функціонування судової системи в демократичному суспільстві. Проте, реалізація цього принципового положення нерідко стикається з численними викликами та вимагає постійного вдосконалення механізмів його імплементації. Дана стаття присвячена дослідженню ключових напрямків оптимізації засад внутрішньої незалежності суддів адміністративних судів в Україні з урахуванням сучасного соціально-політичного контексту та реалій функціонування судової гілки влади. У дослідженні представлено пропозиції щодо вдосконалення комплексу заходів із забезпечення внутрішньої незалежності суддівського корпусу адміністративних судів України. Вони базуються на ґрунтовному аналізі систематизованих та узагальнених емпіричних даних із щорічних доповідей про стан дотримання принципу незалежності суддів за 2017-2023 роки, звітної документації Transparency International Україна, а також критичному вивченні інших аналітичних матеріалів, судових рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів та нормативних актів Вищої ради правосуддя. Одним із пріоритетних напрямків удосконалення визначено розвиток інституційної системи забезпечення охорони та безпеки професійної діяльності суддівського корпусу, особливо в умовах воєнного стану. Акцентується на важливій ролі Служби судової охорони у створенні безпечного середовища для незалежного здійснення судочинства представниками феміди без зовнішнього тиску та загроз для життя і здоров'я. Аналізуються правові аспекти адміністративно-правового статусу цього правоохоронного органу, його структурна побудова, перелік повноважень та специфіка діяльності в умовах ведення бойових дій. Другим ключовим напрямком оптимізації засад внутрішньої незалежності суддів визначено інституційне забезпечення системи суддівської освіти як невід'ємного елементу формування високопрофесійного, незалежного та компетентного суддівського корпусу. Висвітлюються нагальні проблеми та виклики у цій сфері, а також концептуальна роль і практична діяльність Національної школи суддів України щодо адаптації навчальних програм до сучасних реалій функціонування судової системи, зокрема пов'язаних із воєнним конфліктом та імплементацією норм міжнародного гуманітарного права. У статті акцентується, що виключно комплексний підхід, який поєднує заходи інституційного забезпечення безпеки суддів та високоякісну суддівську освіту, здатен гарантувати належне функціонування судової системи та повноцінну реалізацію принципу внутрішньої незалежності суддівського корпусу в Україні. Послідовні зусилля у зазначених напрямках сприятимуть утвердженню високого рівня суспільної довіри до судової влади та верховенства права в державі.

Ключові слова: внутрішня незалежність суддів, адміністративні суди України, судова реформа, Служба судової охорони, Національна школа суддів.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення внутрішньої незалежності суддів адміністративних судів є надзвичайно актуальною в умовах сучасного правового поля України. Генеза пропозицій щодо вдосконалення системи гарантування внутрішньої незалежності суддівського корпусу юрисдикції адміністративних судів України має своїм підґрунтям систематизовані й узагальнені емпіричні дані зі щорічних оглядово-аналітичних доповідей про стан дотримання принципу незалежності суддів за 2017-2023 роки, інформаційно-рекомендаційні матеріали із щорічних звітів неурядової правозахисної організації Transparency International Україна, а також авторський критичний аналіз інших аналітичних звітів, рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів та нормативно-регулятивних актів Вищої ради правосуддя.

Загалом, Щорічна доповідь про стан забезпечення принципу незалежності суддів в Україні здійснює комплексний огляд ключових аспектів правового регулювання у сфері відправлення правосуддя, дотримання гарантій суддівської незалежності та аналіз випадків втручання в професійну діяльність представників феміди. Цей аналітичний документ висвітлює актуальні проблемні питання забезпечення незалежності суддівського корпусу та окреслює можливі шляхи її посилення. Відповідно до положень Закону України «Про Вищу раду правосуддя», підготовка щорічної доповіді є однією з важливих функціональних компетенцій зазначеної інституції. Цей правовий акт слугує базисом для подальшої законотворчої діяльності, спрямованої на вдосконалення нормативно-правового забезпечення сталого функціонування судової системи держави.

Додатково, у щорічній доповіді здійснюється комплексний розгляд нагальних проблем, що виникають у практичній діяльності судової гілки влади України. Зокрема, серед пріоритетних питань виокремлюється дефіцит кадрового забезпечення суддівського корпусу, нестача персоналу для обслуговування судових установ, необхідність реконструкції зруйнованої інфраструктури судових будівель, фінансово-економічні труднощі, процедури дисциплінарного провадження щодо суддів та підвищення рівня їх професійної відповідальності, а також імплементація новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в судочинство шляхом впровадження електронних судових процесів [1].

Пропонуємо звернути особливу увагу на певні напрями вдосконалення заходів щодо забезпечення внутрішньої незалежності суддів адміністративних судів в Україні.

Стан дослідження. Значну увагу цьому аналізованому питанню приділяють як українські, так і міжнародні науковці та експерти. Аналіз різних джерел дозволяє виявити ключові напрями досліджень та висвітлити найбільш суттєві аспекти даної проблематики. Так, у статті «Роль служби судової охорони у забезпеченні охорони та підтримання громадського порядку в судах в умовах воєнного стану» В.Д. Шаповал, О.В. Плєсқун, Є.Є. Лашко, Л.Є. Даценко, І.В. Пустовіт розглядається діяльність Служби судової охорони у контексті забезпечення безпеки суддів під час воєнного стану. Автори аналізують правові аспекти, організаційну структуру та функції цього органу.

О. Маловецький представляє оцінку ефективності роботи Служби судової охорони, акцентуючи на важливості її ролі у забезпеченні належних умов для незалежної діяльності суддів. Дисертація О.М. Кіпчарського присвячена комплексному дослідженню адміністративно-правового статусу Служби судової охорони в Україні. Робота охоплює питання організаційної структури, функцій та правового регулювання діяльності цього органу. L. Armytage у своїй статті розглядає міжнародні практики підготовки суддів та їхній вплив на незалежність суддівського корпусу та аналізує принципи, на яких базується суддівська освіта, та її значення для забезпечення незалежності суддів.

Метою статті є визначення та аналіз ключових напрямків удосконалення засад забезпечення внутрішньої незалежності суддів адмінсудів в Україні в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Першочерговим вектором оптимізації імплементації принципу внутрішньої незалежності суддівського корпусу юрисдикції адміністративних судів в Україні є розбудова інституційної системи гарантування охорони представників феміди. Задля

забезпечення реалізації гарантій недоторканності та безпеки суддів, а також відвідувачів судових установ, було створено спеціалізований правоохоронний підрозділ судової міліції під назвою «Грифон». Зазначений орган функціонував до 2015 року, після чого рішенням компетентних органів державної влади був ліквідований. Після припинення діяльності «Грифона» його функціональні обов'язки тимчасово перебрали на себе Національна поліція України та Національна гвардія України. Інституцію Служби судової охорони було засновано лише у квітні 2019 року, і до моменту її створення в судових установах на території України неодноразово фіксувалися випадки порушення громадського правопорядку [2, с. 593].

Згідно з О. Маловецьким, незалежний суд не може функціонувати без наявності спеціалізованого органу, який відповідає за охорону судів та забезпечення безпеки учасників судових процесів [3]. Відповідно до чинного законодавства, Служба судової охорони несе відповідальність за підтримання громадського порядку в судових установах, запобігання проявам неповаги до судової влади, а також за охорону будівель суду. Окрім того, Служба здійснює забезпечення безпеки суддів, членів їхніх сімей, працівників судів та учасників судових процесів, згідно із положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Служба судової охорони функціонує як складова частина системи правосуддя та підпорядковується Вищій раді правосуддя та Державній судовій адміністрації України. Згідно з Регламентом Вищої ради правосуддя, керівник Служби судової охорони зобов'язаний щорічно до 15 березня подавати письмовий звіт про діяльність Служби. Цей звіт повинен містити інформацію про організаційну структуру, функції, укомплектованість Служби, виконання нею повноважень щодо охорони об'єктів судової системи, навчання та підвищення кваліфікації персоналу, а також про стан забезпечення судових установ технічними та інженерно-технічними системами безпеки [4].

Згідно з поглядами О. Кіпчарського, адміністративно-правовий статус Служби судової охорони можна розглядати через такі аспекти:

- 1) цільовий блок, що охоплює призначення Служби, процедуру її утворення, основні функції, роль у системі органів публічної влади, а також механізми підконтрольності та підзвітності;
- 2) структурно-організаційний блок, який включає питання фінансового забезпечення персоналу, процедури конкурсного відбору на посади, механізми кар'єрного росту, територіальну та кадрову структуру Служби, розподіл обов'язків між керівництвом та підрозділами, процес ухвалення управлінських рішень, а також застосування фізичних заходів впливу щодо порушників;
- 3) компетенційний блок, що визначає спектр повноважень Служби судової охорони та її співробітників, включаючи їхні права та обов'язки, внутрішню і зовнішню адміністративну діяльність, методи та форми роботи, юридичну відповідальність та інші пов'язані аспекти [5, с. 137].

З початком воєнних дій значно зросли ризики для функціонування українських судових установ. У цей період понад 86 500 небезпечних предметів, таких як вогнепальна зброя, гранати, ножі, газові балончики та інші види зброї, могли бути потенційно внесені до судів України. У зв'язку з цим Консультативна місія Європейського Союзу в Україні та Служба судової охорони розпочали спільну інформаційну кампанію, спрямовану на привернення уваги громадськості до проблем безпеки у судових установах. Кампанія орієнтована на представників юридичної спільноти України, включаючи адвокатів, суддів, прокурорів, а також на громадян, які взаємодіють із різними органами судової влади по всій Україні [6].

Ми вважаємо, що Служба судової охорони відіграє ключову роль у забезпеченні внутрішньої незалежності судів через створення безпечного середовища для їхньої діяльності. Незважаючи на те, що основна функція Служби судової охорони полягає у забезпеченні безпеки судових установ, її діяльність безпосередньо сприяє підтриманню незалежності судової влади через декілька аспектів:

- 1) завдяки охороні судів, суддів, працівників суду та учасників судових процесів, Служба

судової охорони сприяє формуванню безпечного середовища, вільного від зовнішнього тиску та впливу. Це сприяє підтриманню неупередженості та незалежності судової системи;

2) діяльність Служби судової охорони спрямована на запобігання актам залякування чи примусу стосовно суддів, працівників суду та учасників судових процесів. Такий захист є вирішальним для того, щоб судді могли ухвалювати рішення без страху помсти, що сприяє їхній внутрішній незалежності;

3) у періоди конфліктів чи кризових ситуацій роль Служби судової охорони стає ще важливішою. Швидке реагування на загрози безпеці та підтримання порядку в судових установах дозволяє судовій системі функціонувати безперебійно навіть у складних умовах, що сприяє підтриманню її незалежності.

Таким чином, діяльність Служби судової охорони, хоча й зосереджена на фізичній безпеці, значно сприяє забезпеченню більш широкої мети – гарантуванню незалежності суддів. Через створення безпечного та стабільного середовища, Служба судової охорони забезпечує умови, за яких судді можуть приймати рішення, керуючись законом, без зовнішнього чи внутрішнього тиску чи загроз.

Другим напрямом вдосконалення реалізації принципу внутрішньої незалежності суддів адміністративних судів в Україні є забезпечення якісної суддівської освіти. Суддівська освіта є надзвичайно важливою для розвитку компетентності суддів, покращення якості правосуддя та функціонування судів. Інституціоналізація суддівської освіти відбулася відносно нещодавно, завдяки підтримці Світового банку, ПРООН та багатьох двосторонніх донорів, що фінансують проекти правової та судової реформи, що спричинило стрімке зростання цієї сфери. Судова підготовка розглядається як важливий елемент сприяння сталому розвитку через створення безпечного інвестиційного середовища, зміцнення незалежності судової влади та покращення доступу до правосуддя.

Існують дві правові рамки, в межах яких діють навчальні програми для суддів. Цивільна (континентальна) система, побудована на кар'єрному підході до призначення суддів, де судді призначаються на термін їхньої кар'єри. Цей підхід до навчання є структурованим, комплексним і забезпечує високу якість, однак є дорогим і може бути жорстким. Система загального права базується на відборі суддів із числа досвідчених юристів, які залишаються на посаді без підвищення до виходу на пенсію. Вона доступна, практична і орієнтована на судову практику, але надає менш повну основу для структурованого навчання. Освітні проблеми та виклики є універсальними для обох систем, незважаючи на їх відмінності. Разом з тим, обидві системи мають певні проблеми:

1) забезпечення балансу між потребою в адекватних та стійких ресурсах від уряду та збереженням незалежності судової влади.

2) інтеграція суддівської підготовки з ширшим законодавчим полем та розвитком правосуддя.

3) співпраця з освітянами для розробки технічно обґрунтованих навчальних програм, оскільки розробка навчальних планів підготовки суддів загалом є нерівномірною та несистематичною.

4) недостатньо якісний моніторинг освітніх програм для суддів [7, с. 25].

Щодо діяльності Національної школи суддів України, зазначимо, що ця установа має спеціальний статус державної установи, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих фахівців для судової системи та займається науково-дослідною діяльністю. Національна школа суддів України функціонує незалежно від законодавства про вищу освіту [8].

В умовах воєнного стану Національна школа суддів України активно працювала над розв'язанням проблематики, яка пов'язана з міжнародним гуманітарним правом, військовими та воєнними злочинами, а також злочинами проти людяності, національної безпеки та оборони. Особлива увага була приділена питанням відшкодування збитків, спричинених воєнними злочинами, застосуванню практики Європейського суду з прав людини під час судочинства, а також розробці різноманітних навчальних програм та використанню гнучких методів навчання.

У 2023 році Національна школа суддів України провела серію навчальних заходів для суддів Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду України, а також інших працівників апаратів судів та Служби судової охорони. За участю 60 суддів Верховного Суду та 12 інших суддів у якості викладачів та розробників, школа провела навчання, що спричинило підвищення професійного рівня 10 010 суддів, 25 000 працівників апарату та 5 000 працівників Служби судової охорони. Ефективність цих заходів становила понад 90 відсотків [9].

Стратегічні удосконалення внутрішньої незалежності суддів адміністративного суду в Україні є мультимодальними та багатограними, охоплюючи широкий спектр дій для адаптації та вдосконалення судової системи в умовах актуальних викликів сучасності.

Одним із аспектів стратегії є реформація системи правосуддя, спрямована на вдосконалення процесів судового вирішення справ, особливо в аспекті використання дистанційних технологій у судовій діяльності. Крім того, удосконалення відбувається у контексті впровадження спеціальних норм та процедур для режимів воєнного стану, а також розгляду можливостей застосування штучного інтелекту в суддівській практиці.

Паралельно, звертається увага на систему безпеки та захисту суддів, спрямовуючи зусилля на створення безпечних умов для виконання їхніх обов'язків. Ініціативи також спрямовані на забезпечення прозорості та доступності інформації про судову діяльність, що сприяє підвищенню взаєморозуміння між судовою владою та суспільством.

У ситуації воєнного конфлікту Національна школа суддів України відіграє ключову роль у забезпеченні компетентності суддів з питань міжнародного гуманітарного права та адаптації до нових реалій та відновлення після конфліктів.

Висновки. Забезпечення внутрішньої незалежності суддів є невід'ємною складовою ефективного функціонування судової системи та верховенства права в Україні. У статті розглянуто напрями вдосконалення засад внутрішньої незалежності суддів адміністративних судів, що охоплюють законодавчі заходи безпеки та суддівську освіту. По-перше, важливим аспектом є розвиток системи забезпечення безпеки та охорони суддів, особливо в умовах воєнного стану. Діяльність Служби судової охорони відіграє ключову роль у створенні безпечного середовища для роботи суддів, вільного від тиску та загроз. По-друге, суддівська освіта є невід'ємним елементом формування незалежних, компетентних і неупереджених суддів. Національна школа суддів повинна й надалі адаптувати свої навчальні програми до нових викликів, зокрема пов'язаних із війною та міжнародним гуманітарним правом.

Список використаних джерел

1. Вища рада правосуддя затвердила Щорічну доповідь за 2022 рік «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні». *Вища рада правосуддя*: вебсайт. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vyshcha-rada-pravosuddya-zatverdyla-shchorichnu-dopovid-za-2022-rik-pro-stan-zabezpechennya> (дата звернення: 07.06.2024).

2. Шаповал В.Д., Плєсунк О.В. Лашко Є.Є., Даценко Л.Є., Пустовіт І.В. Роль служби судової охорони у забезпеченні охорони та підтримання громадського порядку в судах в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 592–597. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/137>

3. Маловецький О. Служба судової охорони є взірцем ефективної роботи. *Судова влада в Україні*: вебсайт. URL: <https://te.arbitr.gov.ua/archive/1216231/> (дата звернення: 07.06.2024).

4. Про розгляд звіту щодо діяльності Служби судової охорони у 2022 році: рішення Вищої ради України № 756/0/15-23 від 27 лип. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/40760> (дата звернення: 07.06.2024).

5. Кіпчарський О.М. Адміністративно-правовий статус Служби судової охорони в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

6. Здійснення правосуддя: як сприяти безпеці українських судів у воєнний час. *Консультативна місія Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України*: вебсайт. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/latest-news/justice-how-can-you->

contribute-to-keeping-ukrainian-courts-safe-in-wartime/ (дата звернення: 07.06.2024).

7. Armytage L. Training of Judges: Reflections on Principle and International Practice. *European Journal of Legal Education*. 2005. Vol. 2, No. 1, P. 21–38

8. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.

9. Здобутки та завдання суддівської освіти. *Національна школа суддів України*: вебсайт. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/zdobutki-ta-zavdannya-suddivskoi-osviti1/> (дата звернення: 06.06.2024).

ENSURING THE INTERNAL INDEPENDENCE OF ADMINISTRATIVE COURT JUDGES: SECURITY AND EDUCATION

Natalya V. Savytska, PhD student, Department of Criminal Law and Judiciary, Sumy State University (Ukraine).

E-mail: kpds@yur.sumdu.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-8

Key words: *internal judicial independence, administrative courts of Ukraine, judicial reform, Judicial Security Service, National School of Judge.*

The independence of the judiciary is a fundamental element in ensuring the rule of law and the effective functioning of the judicial system in a democratic society. However, the implementation of this principle often faces numerous challenges and requires constant improvement of the mechanisms for its realization. This article is dedicated to examining the key directions for optimizing the foundations of internal judicial independence in administrative courts in Ukraine, considering the current socio-political context and the realities of the judicial branch's functioning.

The study presents proposals for enhancing the measures to ensure the internal independence of the judiciary in Ukraine's administrative courts. These proposals are based on a thorough analysis of systematized and summarized empirical data from annual reports on the state of adherence to the principle of judicial independence from 2017 to 2023, documentation from Transparency International Ukraine, and a critical examination of other analytical materials, judicial decisions of the High Qualification Commission of Judges, and normative acts of the High Council of Justice.

One of the priority directions for improvement identified is the development of an institutional system for ensuring the protection and safety of judicial activity, especially under martial law. The important role of the Judicial Security Service in creating a secure environment for the independent administration of justice by the judiciary, free from external pressure and threats to life and health, is emphasized. The legal aspects of the administrative and legal status of this law enforcement body, its structural organization, the range of its powers, and the specifics of its activities in conditions of armed conflict are analysed.

The second key direction for optimizing the foundations of internal judicial independence is identified as the institutional support of the judicial education system as an integral element in forming a highly professional, independent, and competent judiciary. The urgent problems and challenges in this field, as well as the conceptual role and practical activities of the National School of Judges of Ukraine in adapting training programs to the current realities of the judicial system's functioning, particularly those related to the armed conflict and the implementation of international humanitarian law standards, are highlighted.

The article emphasizes that only a comprehensive approach that combines institutional security measures for judges and high-quality judicial education can ensure the proper functioning of the judicial system and the full realization of the principle of internal judicial independence in Ukraine. Consistent efforts in these directions will contribute to establishing a high level of public trust in the judiciary and the rule of law in the state.

References

1. *Vyshcha rada pravosuddia zatverdyla Shchorichnu dopovid za 2022 rik "Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukrain"* [On the State of Ensuring the Independence of Judges in Ukraine]. Available at: <https://hcj.gov.ua/news/vyshcha-rada-pravosuddya-zatverdyla-shchorichnu-dopovid-za-2022-rik-pro-stan-zabezpechennya> (Accessed 07 June 2024).
2. Shapoval, V.D., Pleskun, O.V., Lashko, Ye.Ye., Datsenko, L.Ye., Pustovit, I.V. (2023). *Rol sluzhby sudovoi okhorony u zabezpechenni okhorony ta pidtrymannia hromadskoho poriadku v sudakh v umovakh voiennoho stanu* [The role of the Judicial Security Service in ensuring protection and maintaining public order in courts under martial law conditions], no. 6, pp. 592-597. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/137>
3. Malovetskyi, O. *Sluzhba sudovoi okhorony ye vzirtsem efektyvnoi roboty* [The Judicial Security Service is an example of effective work]. *Sudova vlada v Ukraini*: vebsait. Available at: <https://te.arbitr.gov.ua/archive/1216231/> (Accessed 07 June 2024).
4. *Pro rozghliad zvituv shchodo diialnosti Sluzhby sudovoi okhorony u 2022 rotsi* [On the consideration of the report on the activities of the Judicial Security Service in 2022]. *Rishennia Vyshchoi rady Ukrainy № 756/0/15-23* [Decision of the Verkhovna Rada of Ukraine] Available at: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/40760> (Accessed 07 June 2024).
5. Kipcharskyi, O.M. (2023). *Administratyvno-pravovyi status Sluzhby sudovoi okhorony v Ukraini*. Diss. doct. filosofii [Administrative and legal status of the Judicial Security Service in Ukraine. Dr. filosofii]. Kharkiv, 224 p.
6. *Zdiisnennia pravosuddia: yak spryiaty bezpetsi ukrainskykh sudiv u voiennyi chas* [Administering justice: how to contribute to the safety of Ukrainian courts in wartime]. *Konsultatyvna misiia Yevropeiskoho Soiuzu z reformuvannia sektoru tsyvilnoi bezpeky Ukrain* [Consultative mission of the European Union on reforming the civil security sector of Ukraine]. Available at: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/latest-news/justice-how-can-you-contribute-to-keeping-ukrainian-courts-safe-in-wartime/> (Accessed 07 June 2024).
7. Armytage, L. (2005). Training of Judges: Reflections on Principle and International Practice. *European Journal of Legal Education*, 2(1), 21-38.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On the judicial system and the status of judges". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 31, Art. 545.
9. *Zdobutky ta zavdannia suddivskoi osvity* [Achievements and tasks of judicial education] *Natsionalna shkola suddiv Ukrainy: vebsait* [National School of Judges of Ukraine: website] Available at: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/zdobutki-ta-zavdannya-suddivskoi-osviti1/> (Accessed 06 June 2024).

Одержано 07.06.2024.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.431

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-9

НАДІЯ СУБОТ,

*аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського
державного університету (м. Суми)*

ORCID: 0009-0005-4387-0932

ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ДИРЕКТИВАМИ ЄС У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ ТРАНСПЛАНТАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ТА ІНШИХ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Дана стаття присвячена аналізу необхідності імплементації міжнародно-правових актів у національне законодавство України в у сфері протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини з метою гармонізації регуляторних норм та стандартів у відповідності до *acquis communautaire* Європейського Союзу. Автор акцентує увагу на трьох основних нормативно-правових документах, імплементація яких є вкрай нагальною в контексті адаптації української правової системи до європейських стандартів у сфері трансплантації. По-перше, розглядається Конвенція Ради Європи проти торгівлі людськими органами, положення якої передбачають запровадження кримінальної відповідальності за імплантацію органів поза межами офіційної системи трансплантації або з порушенням базових принципів національного законодавства, а також посилення захисту жертв такої протиправної діяльності відповідно до статей 19-20 зазначеної Конвенції. По-друге, наголошується на доцільності імплементації Директиви 2010/53/ЄС щодо стандартів якості та безпеки людських органів, призначених для трансплантації, яка регламентує вимоги до тестування донорів та органів, систем ідентифікації та простежуваності, процедур збереження, пакування та транспортування трансплантатів, а також організаційної структури та кваліфікації персоналу в галузі трансплантології. Третій аспект стосується Директиви 2012/25/ЄС, яка регулює процедури моніторингу, повідомлення та обліку серйозних небажаних реакцій та інцидентів при трансплантаціях для забезпечення оперативного обміну інформацією між державами-членами ЄС та вжиття відповідних заходів.

Автор детально аналізує механізми імплементації вищезазначених актів, зокрема необхідність внесення змін до національного законодавства, розробку підзаконних нормативних актів, освітніх стандартів, налагодження міжнародної співпраці та обміну даними. Наголошується, що гармонізація з європейськими стандартами у сфері трансплантології є ключовим фактором забезпечення високого рівня якості та безпеки трансплантаційних процедур, боротьби з незаконною торгівлею органами та інтеграції України до єдиного європейського правового простору.

Ключові слова: гармонізація, кримінальне законодавство, директиви ЄС, протидія злочинності, контрабанда трансплантаційних органів, контрабанда анатомічних матеріалів людини.

Постановка проблеми. Незаконна трансплантація органів є однією з найбільш згубних форм організованої злочинності, яка завдає шкоди життю та здоров'ю людей, а також підриває основи моральних та етичних принципів у суспільстві. Ця проблема набуває глобальних масштабів, що вимагає консолідованої міжнародної відповіді та посилення співпраці між державами у сфері кримінального переслідування задля протидії цьому виду злочинності.

В умовах євроінтеграційного курсу України особливого значення набуває питання гармонізації вітчизняного кримінального законодавства з директивами та стандартами Європейського Союзу (далі – ЄС), спрямованими на боротьбу з незаконною трансплантацією органів. Імплементация міжнародних норм та передового досвіду ЄС у національне законодавство є ключовим кроком на шляху до створення ефективної системи запобігання та протидії цьому злочину в Україні.

Стан дослідження. Гармонізація кримінального законодавства України з європейськими стандартами в сфері протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів є актуальною та багатогранною проблемою, яка потребує всебічного наукового підходу та комплексного правового аналізу. Водночас у наукових джерелах це питання не досліджувалося. Тому, в нашому дослідженні ми сконцентрувалися на вивченні нормативної бази ЄС та спробували розробити механізми впровадження нормативних приписів ЄС до права України.

Мета цієї статті полягає у висвітленні необхідних законодавчих змін в Україні для гармонізації національного законодавства у сфері протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини з міжнародними стандартами та нормативними актами, зокрема: впровадження положень Конвенції Ради Європи проти торгівлі людськими органами, включаючи встановлення відповідальності за незаконну імплантацію органів та посилення захисту жертв; імплементація Директиви 2010/53/ЄС щодо стандартів якості та безпеки органів людини, призначених для трансплантації; впровадження Директиви 2012/25/ЄС щодо процедур моніторингу, повідомлення та обліку серйозних небажаних реакцій та подій при трансплантаціях. Загалом стаття розглядає необхідність гармонізації українського законодавства з європейськими нормами у сфері протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини з метою підвищення безпеки трансплантацій, боротьби з незаконною торгівлею органами та інтеграції України до єдиного європейського правового простору.

Виклад основного матеріалу. Нові держави-члени ЄС зобов'язані негайно інтегруватися в правовий порядок ЄС відповідно до принципу негайної дії права ЄС. Вони стають адресатами різних правових актів ЄС, таких як регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки, які вимагають від них здійснення імплементаційних заходів для забезпечення відповідності європейському правовому простору. Гармонізація законодавства є необхідною для функціонування єдиного європейського ринку з вільним рухом товарів, послуг, капіталу та людей. Це є важливим для України як партнера ЄС, оскільки сприяє зміцненню її економіки та підвищенню конкурентоспроможності на європейському ринку.

Гармонізація законодавства також сприяє вдосконаленню фундаментальних правових інститутів та процесів, що забезпечують верховенство права та рівність державних структур в межах Європейського Союзу. Відповідно, цей процес допомагає Україні зміцнити свою правову систему, роблячи її більш передбачуваною та надійною на міжнародній арені [1].

У контексті боротьби з контрабандою трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини важливою є імплементація Директиви 2010/53/ЄС щодо стандартів якості та безпеки органів людини та Директиви 2012/25/ЄС щодо процедур моніторингу, повідомлення та обліку серйозних небажаних реакцій та подій при трансплантаціях.

Директива 2010/53/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 7 липня 2010 року регулює стандарти якості та безпеки для людських органів, призначених для трансплантації. Основними аспектами цієї Директиви є: встановлення вимог і процедур для тестування донорів та органів на

наявність інфекцій та інших ризиків для здоров'я реципієнтів; створення системи трансплантаційного кодування для ідентифікації донорів та органів з метою забезпечення простежуваності; впровадження процедур збереження, пакування та транспортування органів для забезпечення їх належної якості та безпеки; визначення кваліфікаційних вимог до персоналу, який залучений до процесу від донації до трансплантації; встановлення принципів організаційної структури та призначення компетентних органів для контролю якості та безпеки трансплантатів; правила імпорту та експорту органів для обміну між державами-членами Європейського Союзу [2].

У контексті адаптації національної нормативно-правової бази до *acquis communautaire* Європейського Союзу у сфері трансплантології, задля належної імплементації положень Директиви 2010/53/ЄС про стандарти якості та безпеки органів людського походження, призначених для трансплантації, необхідно вжити низку законодавчих та організаційно-правових заходів. По-перше, внести відповідні зміни до законодавчого акту України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» з метою імплементації вимог згаданої Директиви. По-друге, розробити та затвердити підзаконні нормативно-правові акти Міністерства охорони здоров'я України, які деталізуватимуть та регламентуватимуть процедури вилучення, тестування, зберігання, транспортування органів людського походження відповідно до стандартів Директиви. По-третє, імплементувати освітні стандарти та програми професійної підготовки і підвищення кваліфікації персоналу, задіяного у сфері трансплантології. По-четверте, врегулювати питання трансплант-координації та організаційної структури національної системи трансплантації згідно з вимогами зазначеної Директиви. Нарешті, узгодити правила імпорту/експорту органів задля налагодження міжнародної співпраці у рамках Європейського Союзу. Таким чином, імплементація Директиви 2010/53/ЄС уможливить гармонізацію української системи трансплантації з європейськими стандартами якості та безпеки трансплантатів.

Іншим ключовим актом *acquis* ЄС у досліджуваній сфері є Директива 2012/25/ЄС про процедури моніторингу, сповіщення та обліку серйозних небажаних реакцій та подій, пов'язаних з трансплантацією, імплементацію якої також необхідно забезпечити [3]. Ця Директива Європейської Комісії встановлює процедури обміну інформацією між країнами-членами Європейського Союзу щодо людських органів, призначених для трансплантації. Зокрема, Директива визначає: вимоги щодо повідомлення про серйозні небажані реакції та інциденти, пов'язані з трансплантацією органів; процедури оперативного обміну інформацією між державами-членами про серйозні небажані реакції та інциденти з метою вжиття належних заходів; вимоги до звітності та системи моніторингу серйозних небажаних реакцій та інцидентів на національному рівні; формати та терміни для подання інформації Європейській Комісії щодо серйозних небажаних реакцій та інцидентів; призначення національних компетентних органів, відповідальних за координацію обміну інформацією [3].

З метою імплементації положень Директиви 2012/25/ЄС про процедури моніторингу, повідомлення та обліку серйозних небажаних реакцій та подій при трансплантаціях у національне законодавство України необхідно вжити наступних законодавчих та організаційно-правових заходів: внести відповідні зміни до законодавчого акту України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» для інкорпорації вимог згаданої Директиви; розробити та затвердити підзаконні нормативно-правові акти Міністерства охорони здоров'я України, які деталізуватимуть та регламентуватимуть процедури сповіщення, обліку та моніторингу серйозних небажаних реакцій/інцидентів при трансплантації відповідно до стандартів Директиви; розробити та імплементувати стандартизовані форми/шаблони для повідомлень про серйозні небажані реакції/інциденти згідно з вимогами зазначеної Директиви; налагодити дієві механізми оперативного обміну інформацією з компетентними органами держав-членів Європейського Союзу щодо серйозних небажаних реакцій/інцидентів задля вжиття належних заходів; гармонізувати визначення та критерії оцінки серйозних небажаних реакцій/інцидентів відповідно до положень Директиви 2012/25/ЄС; забезпечити належну

професійну підготовку та навчання персоналу закладів охорони здоров'я з питань процедур повідомлення та обліку передбачених згаданою Директивою.

Імплементация положень Директиви 2012/25/ЄС дозволить підвищити рівень безпеки трансплантаційних процедур в Україні, забезпечити ефективний моніторинг ризиків та узгодженість з європейськими підходами у цій сфері.

Окрім того, з метою гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами необхідно імплементувати керівні принципи Всесвітньої організації охорони здоров'я з питань трансплантації людських клітин, тканин та органів, зокрема положення щодо заборони комерційної торгівлі людськими органами відповідно до принципу недопущення купівлі-продажу, а також щодо забезпечення прозорості [4].

Імплементация положень керівних принципів Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо трансплантації людських клітин, тканин і органів в Україні охоплює низку критичних аспектів, які необхідно врахувати для забезпечення їх ефективного застосування. По-перше, відповідно до керівних принципів Всесвітньої організації охорони здоров'я, слід суворо заборонити комерційну торгівлю людськими органами. Це передбачає, що будь-які акти купівлі чи продажу органів між фізичними особами чи установами з метою отримання фінансової вигоди мають бути категорично заборонені.

По-друге, для забезпечення прозорості та відкритості в сфері трансплантації, необхідно регламентувати процеси збору, обробки та збереження медичних даних і інформації про донорів та реципієнтів органів. Важливим є створення чіткої системи управління медичною інформацією, що дозволить мінімізувати ризики неправомірного використання даних та підвищити рівень довіри до системи трансплантації.

По-третє, одним з фундаментальних принципів є забезпечення інформованої згоди донорів та реципієнтів. Це означає, що перед здійсненням будь-яких трансплантаційних процедур, донори та реципієнти повинні отримати вичерпну та зрозумілу інформацію про суть процедури, потенційні ризики та можливі наслідки, і тільки після цього мають надати свою свідому та добровільну згоду.

По-четверте, укладання трансплантаційних угод і проведення процедур трансплантації повинні базуватися на повазі до прав та інтересів донорів і реципієнтів. Це включає забезпечення належної медичної допомоги, захист конфіденційності медичних даних, використання донорських органів у відповідності з медичними стандартами та етичними нормами.

Нормативно всі ці принципи закріплені в українському законодавстві, проте питання добровільності донорства та заборони фінансової винагороди для донорів залишаються відкритими. Крім того, проблематичним є фактичне використання донорських органів як «товарів». Тому, окрім матеріального закріплення цих приписів, важливо розробити процесуальний порядок їх реалізації.

Імплементация цих міжнародних норм сприятиме приведенню українського законодавства у відповідність до світових стандартів у цій сфері, підвищить ефективність протидії контрабанді органів та узгодженість з міжнародними партнерами.

Висновки. Гармонізація законодавства України у сфері протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини з міжнародними стандартами та нормативними актами, зокрема актами Ради Європи та Європейського Союзу, є важливим кроком для забезпечення якості та безпеки трансплантаційних процедур, протидії незаконній торгівлі органами та захисту прав пацієнтів і донорів. Так, імплементация положень Конвенції Ради Європи проти торгівлі людськими органами дозволить посилити кримінальну відповідальність за незаконну імплантацію органів та захистити жертв такої протиправної діяльності. Впровадження Директиви 2010/53/ЄС встановить єдині високі стандарти якості та безпеки для людських органів на всіх етапах трансплантаційного процесу в Україні відповідно до європейських норм. Імплементация Директиви 2012/25/ЄС забезпечить ефективні процедури моніторингу, повідомлення та обліку серйозних небажаних реакцій/інцидентів при трансплантаціях, сприяючи оперативному реагуванню та обміну інформацією між країнами.

Таким чином, комплексне приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних вимог створить надійні правові підвалини для розвитку трансплантаційної галузі, інтеграції України до європейського правового поля та підвищення рівня захисту прав людини у сфері охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Загнітко О., Корчев Ю. Гармонізація законодавства України як умова членства в ЄС: прогрес і перспективи. *Юридична газета онлайн*. 2023. 1 грудня. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/garmonizaciya-zakonodavstva-ukrayini-yak-umova-chlenstva-v-es-progres-i-perspektivi.html> (дата звернення: 07.06.2024).
2. Standards of quality and safety of human organs intended for transplantation: Directive 2010/53/Eu Of The Europea The Council of 7 July 2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02010L0053-20100806&qid=1648111927671&from=EN#:~:text=This%20Directive%20lays%20down%20rules,level%20of%20huma>. (date of appeal: 07.06.2024).
3. Implementing directive 2012/25 - Commission Implementing Directive 2012/25/EU laying down information procedures for the exchange, between Member States, of human organs intended for transplantation. *Official Journal of the European Union*. L 275/27. URL: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvk6yhcbpeywk_j9vvik7m1c3gyxp/vj3q546zjjzf. (date of appeal: 07.06.2024).
4. Who guiding principles on human cell, tissue and organ transplantation: resolution WHA63.22 of World Health Assembly 2010.01. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/341814/WHO-HTP-EHT-CPR-2010.01eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y#:~:text=Cells%2C%20issues%20and%20org> (date of appeal: 07.06.2024).

HARMONIZATION OF UKRAINIAN CRIMINAL LEGISLATION WITH EU DIRECTIVES IN COMBATING THE TRAFFICKING OF TRANSPLANTATION ORGANS AND OTHER HUMAN ANATOMICAL MATERIALS: LEGAL ANALYSIS AND IMPLEMENTATION PROSPECTS

Nadia I. Subot, PhD student, Department of Criminal Law and Judiciary, Sumy State University (Ukraine).

E-mail: kpds@yur.sumdu.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-9

Key words: *harmonization, criminal legislation, EU directives, crime prevention, trafficking of transplantation organs, trafficking of human anatomical materials.*

This article is dedicated to analysing the necessity of implementing international legal acts into Ukraine's national legislation in the field of combating the trafficking of transplantation organs and other human anatomical materials, with the aim of harmonizing regulatory norms and standards in accordance with the *acquis Communautaire* of the European Union. The author focuses on three main legal documents whose implementation is urgently required in the context of adapting the Ukrainian legal system to European standards in the field of transplantation. Firstly, the article examines the Council of Europe Convention against Trafficking in Human Organs, which stipulates the introduction of criminal liability for the implantation of organs outside the official transplantation system or in violation of the basic principles of national legislation. It also emphasizes the need to strengthen the protection of victims of such illegal activities, as outlined in Articles 19-20 of the Convention. Secondly, the necessity of implementing Directive 2010/53/EU on standards of quality and safety of human organs intended for transplantation is highlighted. This directive regulates requirements for donor and organ testing, identification and traceability systems, preservation, packaging, and transportation procedures of transplants, as well as the organizational structure and qualifications of personnel in the field of transplantation. The third aspect concerns Directive 2012/25/EU, which governs the procedures for monitoring, reporting, and recording serious adverse reactions and incidents in

transplantation to ensure the prompt exchange of information between EU member states and the adoption of appropriate measures.

The author thoroughly analyses the mechanisms for implementing the acts, including the need for amendments to national legislation, the development of subordinate regulations, educational standards, and the establishment of international cooperation and data exchange. It is emphasized that harmonization with European standards in the field of transplantation is a key factor in ensuring high levels of quality and safety in transplantation procedures, combating illegal organ trafficking, and integrating Ukraine into the unified European legal space.

References

1. Zahnitko, O., Korchev, Yu. (2023). *Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy yak umova chlenstva v YeS: prohres i perspektyvy* [Harmonization of Ukrainian legislation as a condition for EU membership: progress and prospects]. *Yurydychna hazeta onlain* [Legal newspaper online] Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/garmonizaciya-zakonodavstva-ukrayini-yak-umova-chlenstva-v-es-progres-i-perspektivi.html>
2. European Council. (2010). Standards of quality and safety of human organs intended for transplantation: Directive 2010/53/EU Of the European. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02010L0053-20100806&qid=1648111927671&from=EN#:~:text=This%20Directive%20lays%20down%20rules,level%20of%20huma>
3. European Commission. (2012). Implementing directive 2012/25: Laying down information procedures for the exchange, between Member States, of human organs intended for transplantation. Official Journal of the European Union, L 275/27. Available at: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvk6yhcbpeywk_j9vvik7m1c3gyxp/vj3q546zjjzf
4. World Health Organization. (2010). WHO guiding principles on human cell, tissue and organ transplantation: Resolution WHA63.22 of World Health Assembly 2010.01. Available at: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/341814/WHO-HTP-EHT-CPR-2010.01-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y#:~:text=Cells%2C%20tissues%20and%20org>

Одержано 07.06.2024.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 342.7+341.231.14+341.018
DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-10

МИХАЙЛО БАЙМУРАТОВ,

доктор юридичних наук, професор,

*Заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії наук,
професор кафедри політичних наук та права Південноукраїнського національного
педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса)*

ORCID: 0000-0002-4131-1070

БОРИС КОФМАН,

*доктор юридичних наук, старший дослідник, Заслужений юрист України,
професор кафедри політичних наук та права Південноукраїнського національного
педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (м. Одеса)*

ORCID: 0000-0001-8121-5190

НАТАЛЯ ЄФРЕМОВА,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса)*

ORCID: 0000-0003-0497-2619

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДО ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ПИТАННЯ КОДИФІКАЦІЙНИХ РОБІТ

Статтю присвячено виявленню, визначенню та дослідженню теоретико-праксеологічних чинників і тенденцій об'єктивізації проблематики кодифікаційних праць у сфері міжнародно-правових стандартів прав людини. Доведено, що питання прав і свобод людини і громадянина з моменту створення ООН у 1945 році є основоположним об'єктом співробітництва держав у сучасному міжнародному співтоваристві (див. Преамбулу до Статуту ООН 1945 року). Саме тому на рівні такого об'єднання сучасних держав, а також на регіональному та двосторонньому рівнях з метою деталізації та конкретизації обов'язкових зобов'язань держав у цій найважливішій сфері взаємодії створюється велика кількість багатосторонніх і двосторонніх міжнародних міждержавних договорів, які, по-перше, стосуються широкого кола суб'єктів (людей, жінок, дітей, інвалідів, віруючих, ув'язнених, військовослужбовців, військовополонених, людей похилого віку, пенсіонерів, спортсменів тощо), а по-друге, встановлюють обов'язкові зобов'язання своїх держав-членів

(міжнародно-правові зобов'язання держав, зобов'язання держав за підписаними ними міжнародними договорами) щодо широкого кола прав (особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні), по-третє, у процесі їх реалізації в різноманітних умовах (мирний час, воєнний або воєнний стан, екологічні та техногенні катастрофи, інші надзвичайні умови існування та функціонування державності тощо).

Зазначається, що в сучасному світі з моменту створення ООН захист і дотримання основних прав і свобод людини і громадянина перестали бути компетенцією конкретної країни, по-друге, саме в його межах створено потужний міжнародно-правовий масив договірно-правових документів щодо такого спеціалізованого захисту та захисту прав людини і громадянина / завдяки підвищеній стурбованості та увазі міжнародної спільноти до цих питань у різний час, авторитетні міжнародні організації, в тому числі ООН, прийняли близько 300 декларацій, конвенцій, хартій/ (визначальний джерело сучасного міжнародного порядку – авт.); по-третє, протягом тривалого часу вони є найважливішим завданням багатьох держав світового співтовариства щодо виконання ними міжнародно-правових зобов'язань, взятих у рамках підписаних ними міжнародних договорів, і виконання їх доручень у межах національної юрисдикції (обов'язковий фактор сучасного міжнародного порядку – авт.); по-четверте, існують чіткі міжнародно-правові механізми захисту, охорони та контролю за виконанням державами-учасниками міжнародного співтовариства міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав і свобод людини і громадянина (технічно захищений фактор міжнародного захисту, захисту та контролю). сучасного міжнародного порядку – авт.); по-п'яте, вперше використано нормативно-технологічний феномен «міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини і громадянина», який трансформувався у важливу, сучасну, ефективну феноменологію сучасного міжнародного права, засновану на відповідних міжнародно-правових та національних механізмах імплементації міжнародно-договірного права та передбачає обов'язкове запозичення зазначених стандартів національним конституційним законодавством держав – відповідно або підписантів, або учасників, або сторін відповідних договірних міжнародно-правових актів (трансформаційно-імплементаційний фактор міжнар. захист, захист і контроль сучасного міжнародного порядку – авт.).

Аргументовано, що, враховуючи особливу важливість і соціально-правову значущість міжнародно-правових стандартів прав і свобод людини і громадянина для формування та реалізації інституційно-організаційних і нормативно-обов'язкових орієнтирів сучасного міжнародного правопорядку, виходячи з того, що міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини і громадянина враховують особливу важливість та соціально-правове значення основоположних принципів міжнародного публічного права проблема їх кодифікації набуває значного значення.

Ключові слова: права і свободи людини, міжнародне співтовариство, кодифікація, міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини, міжнародна нормотворчість, міжнародна кодифікація, міжнародна криміналістика, міжнародне нормативне оформлення.

Проблематика теми. Проблематика прав і свобод людини і громадянина, починаючи з моменту створення ООН в 1945 році, виступає основоположним об'єктом співробітництва між державами в сучасному міжнародному співтоваристві (див. Преамбулу Статуту ООН 1945 року [1]). Саме тому на рівні такої асоціації сучасних держав, а також на регіональному та двосторонньому рівнях, – з метою деталізації та конкретизації облігаторних обов'язків держав в цій найважливішій сфері взаємодії, – була розроблена, укладена та легалізована на міжнародному та національному рівнях велика кількість багатосторонніх та двосторонніх міжнародних міждержавних договорів, що, по-перше, торкаються великого кола суб'єктів (людина, жінки, діти, інваліди, віруючі, ув'язнені, військові, військовополонені, старі, пенсіонери, спортсмени тощо), по-друге, встановлюють облігаторні зобов'язання їх держав-учасниць (міжнародно-правові зобов'язання держав, зобов'язання держав по підписаних ними міжнародним договорам) відносно широкого кола прав, що визнані їх легально визнаним міжнародним каталогом (особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні), по-третє, в процесі їх реалізації в різних умовах (мирний час, стан військового стану або війни, екологічні та техногенні катастрофи, інші екстраординарні умови існування та функціонування державності тощо).

Нічим не спровокована повномасштабна агресія РФ проти України знову, але з новою та настирливою силою, об'єктивувала та актуалізувала питання охорони і захисту прав людини, що злочинно порушуються державою-окупантом та її збройними силами на території нашої

держави. Через скоєння численних воєнних злочинів, а також злочинів проти людяності та людства, що порушують основоположні настанови міжнародного гуманітарного права та основні принципи міжнародного публічного права (*jus cogens*), агресор воліє зламати супротив українського народу та його Збройних Сил, застосовуючи недозволені методи і засоби війни, заборонені види зброї, антилюдські практики поводження з військовополоненими та мирним населенням, знищуючи цивільну і критичну інфраструктуру українських територіальних громад, об'єкти багатовікової духовної спадщини народу, релігійні споруди, медичні та навчальні заклади, принісши численні людські жертви серед мирного населення (Ірпінь, Буча, Попасна, Маріуполь, Северодонецьк, Мар'їнка тощо). За попередніми підрахунками української влади, у країні зруйновано понад 350 тисяч об'єктів і мільйони квадратних метрів житлової, освітньої, медичної, спортивної інфраструктури, пошкоджено тисячі кілометрів доріг і залізничних колій, аеропорти, порти та багато іншого [1], що супроводжувалось численними жертвами серед мирного населення та комбатантів.

Є загальновідомим, що у сучасному світі захист і дотримання основних прав і свобод людини і громадянина з моменту створення ООН перестали бути компетенцією конкретної країни, а стали справою всього міжнародного співтовариства, оскільки, по-перше, є «альфою і омегою» міжнародного співробітництва держав в його межах (*телеологічний фактор сучасного міжнародного порядку* – авт.); по-друге, саме в його межах створено могутній міжнародно-правовий масив документів договірної права щодо такої профільної охорони і захисту прав людини і громадянина /завдяки підвищеній стурбованості й увазі міжнародної спільноти до цих питань в різний час авторитетними міжнародними організаціями, включаючи й ООН, прийнято близько 300 декларацій, конвенцій, хартій/ (*визначально-джерельний фактор сучасного міжнародного порядку* – авт.); по-третє, саме вони вже тривалий час є важливішим завданням багатьох держав світового співтовариства щодо виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань, узятих в рамках підписаних ними міжнародних договорів та реалізації їх настанов в межах національної юрисдикції (*облігаторний фактор сучасного міжнародного порядку* – авт.); по-четверте, існують чіткі міжнародно-правові механізми охорони, захисту і контролю за виконанням державами-членами міжнародної спільноти узятих міжнародно-правових зобов'язань в сфері прав і свобод людини і громадянина (*технологічно-охоронюваний фактор міжнародних охорони, захисту та контролю сучасного міжнародного порядку* – авт.); по-п'яте, вперше був використаний нормативно-технологічний феномен «міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини і громадянина», що трансформувався у надважливу, модерну, ефективну феноменологію сучасного міжнародного права, що базується на відповідних міжнародних і національних імплементаційних механізмах міжнародного договірної права і передбачає обов'язкове запозичення наведених стандартів національним конституційним законодавством держав – відповідно або підписантів, або учасників, або сторін профільних договірних міжнародно-правових актів (*трансформаційно-імплементаційний фактор міжнародних охорони, захисту та контролю сучасного міжнародного порядку* – авт.).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виходячи з наведеного вище, можна визначити відповідні визначально-ідентифікаційні тенденції, що призвели до формування і використання в науковій літературі феноменології «міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини і громадянина», а саме:

А) формування суттєвої міжнародно-правової джерельної бази, до якої входять і іманентним елементом якої виступають міжнародно-правові акти в галузі прав людини, що й містять профільні стандарти, які по своїй правовій природі є нормами міжнародного права;

Б) такі профільні стандарти розглядаються як міжнародні стандарти, бо вони розробляються на підставі звичаєвих норм міжнародного права, що сформувалися внаслідок активного або мовчазного визнання державами-членами міжнародного співтовариства юридичної сили правил поведінки, які були проголошені Генеральною Асамблеєю ООН [2] у вигляді декларацій чи рекомендацій в сфері прав і свобод людини і громадянина;

В) побудова і наявність ефективної системи виконання норм міжнародного договірної права

права, – через трансформацію міжнародно-правових актів в галузі прав людини у відповідні і конкретні міжнародно-правові зобов'язання держав у галузі міжнародного співробітництва, – саме для сприяння підвищення загальної поваги й дотримання прав людини і основних свобод, а також, у підсумку, для підвищення ефективності реалізації норм міжнародного права;

Г) профільні стандарти виступають нормативно-визначальним базисом для Основних Законів держав-членів міжнародної співдружності, й зокрема, Конституції України (див. Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України [3]);

Г') профільні стандарти, що містяться в міжнародно-правових актах, після їх підписання державами, повинні пройти етап національної імплементації на основі ст. 9 Конституції України – отримання згоди Верховної Ради України на їх обов'язковість для України – для того, щоби бути запозиченими національним конституційним законодавством, – більш того, вони напряму впливають на вдосконалення процедури національної імплементації;

Д) наявність великої кількості доктринально-теоретичних досліджень в сфері формування, існування, функціонування, реалізації, розвитку, вдосконалення профільних стандартів, – причому в умовах їх перманентного розширення, міжнародно-правової і національно-правової легалізації і застосування. Разом з тим, треба констатувати, що особлива актуальність цієї проблематики посилюється тим, що, по-перше, у вітчизняній правовій літературі відсутні профільні комплексні дослідження; по-друге, саме поняття «міжнародні правові стандарти» є недостатньо розробленим у вітчизняній правовій думці;

Е) розповсюдження феноменології міжнародних правових стандартів на інші сфери правової діяльності, що безпосередньо або опосередковано пов'язані з феноменологією прав і свобод людини, – так, профільна феноменологія сьогодні проявляється в таких сферах: міжнародні стандарти в міжнародному праві прав людини (О.В. Бурлак, В.Г. Буткевич, О.І. Вінгловська, А.Г. Гусейнов, В.В. Завальнюк, О.В. Зайчук, Н.І. Карпачова, Ю.Б. Ключковський, Ю.М. Колосов, Б.А. Кормич, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіх, П.М. Рабінович, О.М. Руднева, Р.А. Мюллерсон, П. Сігарт, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, С.В. Черниченко, Р.Т. Шамсон, Л.Н. Шестаков тощо), міжнародні стандарти у сфері формування та діяльності органів державної влади (О.С. Гусарев, С.В. Ківалов, О.С. Кіцул, В.В. Кривенко, В.Я. Крижановський, О.М. Овчаренко, О.А. Онищенко, Н.С. Пузирна, В.І. Саранюк тощо), міжнародні стандарти місцевого самоврядування (М.О. Баймуратов, І.В. Балабанова, О.В. Батанов, В.І. Борденюк, Є.О. Васильєв, Є.А. Василькова, Ю.О. Волошин, Н.М. Глевацька, В.А. Григорьев, О.М. Гудков, І.С. Демченко, В.С. Журавський, О.Л. Копиленко, О.О. Кравець, Т.В. Мироненко, В.С. Могілевський, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, І.Г. Посторонка, Р.М. Хван тощо);

Є) одночасно, відсутність вітчизняних наукових розробок з комплексного дослідження категорії «міжнародні стандарти», розкриття особливостей їх впливу на становлення і розвиток конституційного права України, з'ясування їх місця у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в конституційному праві України, нерозвиненість відповідного законодавства та недостатність узагальнень практики і зарубіжного досвіду з наведених питань зумовлюють актуальність профільної проблематики, її важливе теоретичне і практичне значення для розвитку національного правотворення у сфері імплементації міжнародних стандартів до національного конституційного законодавства України;

Ж) крім того, наявність великої кількості міжнародних правових стандартів, виникнення в їх нормативних масивах колізій та внутрішніх суперечностей, причому як в сфері конкуруючої компетенції, так й в сфері визначення «мінімального рівня» міжнародно-правових зобов'язань держав по їх реалізації в національній правовій системі та системі національного законодавства, виникнення проблематики «черговості» їх реалізації тощо – об'єктивують та актуалізують проблематику їх кодифікації;

З) актуалізація кодифікаційних робіт детермінується й класифікацією міжнародних правових стандартів, при якій:

а) потрібно враховувати, насамперед, запропоновані у правовій доктрині класифікаційні критерії міжнародних стандартів прав людини – отже, вони підлягають узагальненню,

б) в межах такого узагальнення доцільно враховувати пропозиції вчених-представників доктрини класифікації профільних стандартів на міжнародні правові стандарти загалом і міжнародні стандарти правових інститутів, суміжних із правами людини, що реалізуються, наприклад, у кримінальному правосудді: адвокатурі, судоустрої, кримінальній виконавчій діяльності тощо;

в) узагальнюючи наведені у правовій доктрині класифікації міжнародних правових стандартів загалом і вказаних правових інститутів, до числа основних класифікаційних критеріїв, на яких вони ґрунтуються, доречно віднести такі: 1) за територією (простором) дії (поширення) [4, с. 228; 5, с. 25; 6]; 2) за ступенем обов'язковості (деонтичним статусом) [4, с. 228; 5, с. 25; 6, с. 91]; 3) за суб'єктом встановлення [5, с. 25]; 4) за колом адресатів [5, с. 25]; 5) за ступенем визначеності змісту [7, с. 669];

Отже, за територією (простором) дії (поширення) вчені, зазвичай, виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: 1) універсальні (світові, загальноцивілізаційні, глобальні) та 2) регіональні (континентальні) [4, с. 228; 5, с. 25; 6; 8, с. 17; 9, с. 266–267]. Використання наведеного критерію класифікації дає змогу чітко розмежувати міжнародні правові стандарти, які формуються на глобальному (світовому) та регіональному (континентальному) рівнях, встановити особливості їх формування та вираження у джерелах права Організації Об'єднаних Націй і рішеннях Міжнародного кримінального суду (універсальні стандарти) та стосовно України – у джерелах права Ради Європи і рішеннях Європейського суду з прав людини (регіональні, європейські стандарти).

Метою статті є виявлення, визначення і дослідження теоретичних і праксеологічних факторів та тенденцій, що ведуть до об'єктивації питання кодифікаційних робіт в сфері міжнародних правових стандартів прав людини.

Виклад основного матеріалу. У контексті застосування досліджуваного класифікаційного критерію потрібно звернути увагу на декілька теоретичних аспектів.

По-перше, поділяючи позицію про доцільність здійснення такої класифікації міжнародних правових стандартів, низка вчених як класифікаційний критерій використовує «сферу їхньої дії» [9, с. 265; 10, с. 85] або «суб'єкт їх встановлення» [7, с. 669]. Проте термін «сфера дії» вказує на ту чи іншу сферу правового регулювання, зокрема, матеріального або процесуального права, в якій міжнародні правові стандарти підлягають використанню, та не відображає межі їхньої територіальної дії. Термін «суб'єкт встановлення» відображає коло суб'єктів міжнародного права, у діяльності яких відбувається формування міжнародних правових стандартів, а тому лише опосередковано вказує на їхню територіальну дію. У зв'язку з цим більш доречним у межах наведеної класифікації вбачається застосування терміна «територія дії».

По-друге, поряд з універсальними і регіональними міжнародними стандартами окремі вчені виокремлюють третій вид останніх. Наприклад, дослідник О.В. Саленко вказує на існування партикулярних міжнародних стандартів, які поширюють свою дію на певну кількість суб'єктів [9, с. 265]. Своєю чергою, дослідник С.М. Ляхівненко у межах класифікації за вказаним критерієм додатково виокремлює двосторонні міжнародні стандарти [7, с. 669]. Аналізуючи наведені позиції, необхідно вказати, що виокремлення партикулярних міжнародних стандартів ґрунтується на класифікації норм міжнародного права за сферою дії, в межах якої їх прийнято поділяти на універсальні та партикулярні (регіональні або локальні) [11, с. 30]. Отже, на відміну від універсальних, партикулярні норми, залежно від суб'єктів їх закріплення, діють або на регіональному рівні (у межах конкретного континенту), або на рівні локальному (у межах декількох держав).

Обґрунтоване зауваження робить дослідниця Л.А. Луць: «Суб'єкти міжнародного права не в усіх випадках укладення між собою договорів створюють правові стандарти» [12, с. 174]. Навіть більше, нормативно закріплені у формі міжнародного договору домовленості декількох держав не можуть розглядатися як міжнародні правові стандарти, оскільки вони відображають лише волю цих держав із певних питань, яка виступає обов'язковою виключно для них. Тому у межах наведеного класифікаційного критерію вбачається доцільним виокремлювати два види

міжнародних правових стандартів: універсальні та регіональні;

– треба враховувати, що право є як умовою, так і наслідком суспільного розвитку, результатом ширшого соціального процесу, формою соціальної організації, яка спрямовує соціальну енергію на основі відносної сили минулої практики та прецедентів, теперішнього балансу сил і нових соціальних цінностей. Інтерпретація цих засад на універсальному рівні підкреслює особливу роль і значення «міжнародно-правових стандартів прав і свобод людини і громадянина» з визначенням всіх їх характерологічних характеристик: а) вони є ефективним результатом розвитку та вдосконалення міжнародно-правової системи; б) вони є формою посилення єдності держав-членів міжнародної співдружності у найважливішій сфері міждержавного співробітництва на міжнародній арені; в) вони є результатом розвитку джерельної бази сучасного загального міжнародного права, включаючи міжнародне публічне та міжнародне приватне право; г) вони лежать в основі формування нового блоку міжнародних цінностей, але враховуючи й національний імплементаційний процес – в основі національних конституційних цінностей та основоположних цінностей глобального конституціоналізму [13];

– своєю чергою, цінності є основою соціального процесу та рушійною силою соціальної активності, саме тому феноменологія «міжнародно-правових стандартів прав і свобод людини і громадянина» відіграє особливе національне та міжнародне значення та володіє системоутворюючою роллю в подальшому розвитку як міжнародної спільноти держав, так й національних держав, причому кожної окремо;

– якщо прийняти за парадигму, що в історичній ретроспективі право розвивається як механізм уникнення та вирішення конфліктів, заснований на практичному управлінні конфліктами та вищих цінностях, що стало можливим завдяки неявному прийняттю та інтернаціоналізації авторитетної складової колективних очікувань людства, – то роль профільних стандартів в сучасних умовах цивілізаційного конфлікту, що проявився в неспровокованій агресії росії проти України, не має альтернативи як в контексті їх інституційної та вимірювальної ролі в міжнародних реаліях та інтегративного значення в об'єднавчих процесах при вирішенні глобальних проблем виживання людства;

– треба розуміти, що вже встановлене право діє як консервативна сила статус-кво, що піддається постійному тиску, який викликає зміна суспільної свідомості та соціальних цінностей, – отже, профільні стандарти впливають на формування, функціонування і вдосконалення суспільної свідомості та додають до системи соціальних цінностей суттєвий елемент правового регулювання суспільних відносин, причому різного рівня – від локального, регіонального, державного (всередині держави), макрорегіонального та універсального (поза межами держави);

– враховуючи, що комплексна модель соціального процесу (комунікації) Гарольда Лассвелла [14], що дозволяє дослідити структуру комунікаційного процесу, а також його окремі складові та їх взаємозв'язок, підкреслює особливий внесок багатьох учасників в еволюцію права на макро- та мікрорівні, включаючи роль індивідуальних ціннісних вимог і потенційну силу людської спільноти в цілому (на різних рівнях її функціонування), профільні стандарти стають індивідуальними, груповими, колективними та національними, міжнародними, глобальними цінностями, причому, не тільки підкреслюючи потенційну та реальну силу людських спільнот, а й формуючи на різних рівнях функціонування її суб'єктного складу правової свідомості (індивідуальної, групової та колективної);

– профільні «міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини і громадянина» володіють великим мотиваційно-захисним потенціалом, бо вони підлягають судовому захисту на національному та міжнародному рівнях, тому такі стандарти виступають наріжним камінням міжнародно-правової відповідальності держав-учасників міжнародних багатосторонніх договорів;

– усвідомлення невід'ємного зв'язку між правом, політикою та суспільством (локальним, регіональним, національним, субрегіональним, макрорегіональним, глобальним /у вигляді всього людства/) у контексті визнання профільних стандартів має визначальне і важливе

значення не тільки для повнішого розуміння соціальних, владних і правових процесів, а й для реалізації стратегічної мети універсалізації миру та людської гідності;

– особлива роль і особливе інституційне значення профільних стандартів на міжнародно-глобальному рівні обумовлено тим, що вони створюють сферу легалізації, захисту, охорони, а, у підсумку, безпеки для конкретної людини, її груп та асоціацій на локальному, національному та універсальному рівнях існування людських територіальних спільнот, держав в системі колективної національної та міжнародної безпеки.

Треба зазначити, що питання розвитку міжнародних правових стандартів прав людини і громадянина є настільки багатомірними, комплексними та системними, вони настільки залежні від міжнародних процесів, які постійно змінюються, вдосконалюються або деградують, – що існує об'єктивована та нагальна потреба не тільки в їх суттєвому оновленні, але й в проведенні кодифікаційних робіт. Це стає зрозумілим на основі системного аналізу великої кількості самих міжнародно-правових актів, що містять профільні стандарти та багато з них були прийняті понад 50 років тому, а також комплексного аналізу великої кількості навчальних програм, створених актуальних засобів навчання, що приведені у відповідність із загальноєвропейськими вимогами та стикаються з відповідними колізійними питаннями при їх використанні та застосуванні. Дійсно, уніфікація профільних стандартів прав людини і громадянина відповідає не тільки потребам часу, але й є спробою зафіксувати, узагальнити, вдосконалити, а й подекуди розширити перелік прав людини в контексті розуміння сучасного стану каталогізації міжнародних стандартів прав людини і громадянина та механізму їх впровадження у сферу національного конституційного (через вдосконалення практики органів публічної влади держав) та міжнародного права (через активізацію кодифікаційних робіт в сфері міжнародного договірного права).

Виникає питання яким чином здійснювати кодифікаційні роботи відносно профільних стандартів на міжнародному рівні, в якому вигляді вона повинна здійснюватися, до яких результатів вона повинні прийти?

Вважаємо, що відповіді містяться, по-перше, у принципових засадах загальної кодистики та її складової – кодистики міжнародної; а, по-друге, у розумінні ідентифікаційно-параметральних ознак міжнародних правових стандартів прав людини і громадянина.

Розглядаючи засади кодистики, застосовно до об'єкту дослідження, що проводиться, – треба зазначити наступне:

– насамперед, варто зазначити, що загальна кодистика або кодикологія /від лат. *codex* (спочатку *caudex* – стовбур, кора дерева, потім – скріплені дерев'яні дощечки для письма; родовий відмінок *codicis* – «книги») + грецьк. *logos* («слово, вчення»)/ [15] тлумачиться двоюко: по-перше, це вчення про рукописні книги; по-друге, у сучасному контексті вона розуміється як інструментально-прикладна наука, що заснована і базується на самостійному вченні про техніку кодифікації права, – причому, поки що відносно другої позиції не має певних прихильників та представників у сучасному юридичному світі. Ба більше, сам профільний термін все ще викликає методологічні та філологічні спори [16]. Тому, дилема, що виникає, тут така як і раніше: кодистика – це наукова реальність, науковий феномен та сукупність знань чи штучне утворення, що виступає лише примхою пересічених фахівців-юристів та філологів? (*фактор становлення і визначення спеціальної технології /науки, дисципліни, групи знань/ для проведення кодифікаційно-телеологічної діяльності* – авт.);

– одночасно треба враховувати, що вже існують зарубіжні та вітчизняні теорії, що присвячені особливостям юридичної техніки, логіці, стилю та мові загальної та міжнародної правотворчості. Загалом сучасна доктрина підтверджує доцільність теоретичного аналізу техніки та методики кодифікації, який має потребу передувати розробці кодифікованих актів, включаючи й системно-комплексні їх види – кодекси (*фактор становлення, розвитку і визначення теоретичних засад системного комплексу знань, вмінь та навичок для проведення кодифікаційно-телеологічної діяльності* – авт.);

– у юридичній науці, зокрема у теорії права, «кодистика» вважається складовою правової

техніки [17, с. 38]. На слушну думку дослідника Є. А. Гетьмана, юридична техніка – це репрезентує надзвичайно суттєве знання, що має відносно самостійне значення у системі правознавства [18], тобто, на наше розуміння, тут йдеться про можливість виокремлення відповідного предметно-важливого комплексу в системі юридичного знання. Це підтверджується й доктринальною позицією про те, що юридична техніка виникає в історії одночасно з правом [19, с. 13] (*фактор визначення ролі і значення спеціальної нормативної технології /правової техніки/ для проведення кодифікаційно-телеологічної діяльності, включаючи й діяльність міжнародного характеру* – авт.);

– отже, кодистика є особливим видом юридичної техніки систематизації та обліку правових актів (поряд із законодавчою, правозастосовною, інтерпретаційною технікою та ін.), ба більше, починаючи із середини ХХ ст. цей вид юридичної техніки набув у міжнародному праві самостійного наукового та практичного інтересу, – бо він об'єктивно обумовлений конвергенцією правових систем за умов інтернаціоналізації та інтеграції права, створення нових регіональних нормативно-регулятивних комплексів кодифікаційної природи (європейське право, право Ради Європи, НАТО, ОБСЄ тощо), утвердженням пріоритету норм міжнародного права і загальновизнаних принципів міжнародного права (*jus cogens*) та необхідністю уніфікації юридичної термінології, законотворчих процедур і правозастосовних режимів саме з використанням потенційних можливостей кодистики (*фактор становлення, розвитку і визначення спеціальної технології систематизації та обліку нормативних актів для проведення кодифікаційно-телеологічної діяльності на міжнародному рівні* – авт.);

– розвиток кодистики стимулює поява та розвиток «легистики» – наукової та навчальної дисципліни, що займається комплексним дослідженням проблем законодавчої діяльності та юридичної техніки. Аналізуючи її онтологічно-пізнавальні засади, професор Швейцарської академії державного управління Л. Мадера зазначає, що легистика поєднує елементи науки, мистецтва та майстерності та ставить у центр уваги як зміст законодавства, так і його форму [20]. Отже, легистика, що лежить в основі кодифікації виступає як техніко-інструментальний та технологічно-упорядкований засіб обробки нормативного матеріалу. На слушну доктринальну позицію Р. Кабріяка, що характеризується більшою широтою, поліоб'єктністю та полісуб'єктністю, – саме кодистика, як спеціальна частина легистики, надає можливість зробити оптимальний вибір, що стосується кількох аспектів складання кодексу: вибору методу, кола людей, структури та змісту [21, р. 23]. Причому, нам важливо, що всі наведені цим представником доктрини аспекти знаходяться під прямим впливом сукупності нормативних настанов, які й виступають пріоритетним об'єктом як кодистики, так й легистики (*фактор структуризації спеціальної технології /кодистики/ в контексті появи, визначення та визнання легистики для більш ефективного проведення національної і міжнародної кодифікаційно-телеологічної діяльності* – авт.);

– головним завданням кодистики у сфері міжнародного права має стати розробка науково-методичних рекомендацій щодо підготовки кодифікаційних актів (універсальних конвенцій та модельних кодексів) з урахуванням новітніх досягнень легистики та міжнародно-правової доктрини (*фактор інтерстиційної (внутрішньої) взаємодії спеціальної технології /науки, дисципліни, групи знань/ (кодистики) з легистикою для проведення міжнародної кодифікаційно-телеологічної діяльності та її вдосконалення* – авт.);

– отже, міжнародно-правова кодистика має не просто прикладний характер, але представляється більш складнішим явищем, що проявляється ззовні як поєднання інструментального та фундаментального підходів у вигляді певної системи правил пізнавально-логічного та нормативно-структурного формування правового матеріалу та підготовки тексту універсальних правотворчих конвенцій [22, р. 34] (*фактор визначення ускладненого характеру спеціальної технології /науки, дисципліни, групи знань/ (міжнародної кодистики) для проведення системно-комплексної кодифікаційно-телеологічної діяльності, результатом якої виступають універсальні правотворчі конвенції* – авт.);

– треба розуміти, що у структурному розумінні вчення про техніку міжнародно-правової

кодифікації повинно включати щонайменше два основні розділи: а) у першому розділі «Загальні положення» там повинні міститися дефінітивно-визначальні поняття систематизації права та кодифікації міжнародного права, її цілі та завдання, типи міжнародно-правових кодифікацій, принципи проведення та інші вихідні моменти; б) другий розділ «Спеціальні положення» повинен бути присвяченим систематизації спеціальних правил кодифікаційної техніки, етапам кодифікаційної процедури та її технічним прийомам, основним видам кодифікаційних актів, координаційним принципам їх дії та юридичної сили, формам викладу та розташування структурних частин кодексу тощо [23] (*фактор усвідомленого розуміння структуризації спеціальної технології /науки, дисципліни, групи знань/ (кодистики) для проведення ефективної міжнародної кодифікаційно-телеологічної діяльності* – авт.);

– різні підходи до визначення кодифікації поширюються і на класифікацію її видів, що має суттєве значення й для досліджуваної нами проблематики – так, наприклад, вітчизняний дослідник Р. Д. Сарай, досліджуючи теоретичні аспекти кодифікації норм міжнародного права [24, с. 315–316], посилається на доктринальну позицію вченого-міжнародника радянського періоду О.О. Ушакова, який виділяв наступні види кодифікації: А) *мінімальна кодифікація* – передбачає проведення інкорпорації зі збереженням змісту правових актів, оскільки інкорпорація полягає лише у зовнішній обробці законів, та все ж зумовлює і оновлення застарілих норм. Отже, такий вид інкорпоративної кодифікації: а) не створює нового права, а підтверджує дію старого права, але в новому джерелі права; але б) його перевагою є досконаліша, доступніша та зручніша у використанні форма нормативних актів, що є результатом переробки законодавства; крім цього в) її значення полягає у тому, що вона створює підґрунтя для проведення інших, більш поглиблених видів кодифікації, підсумовуючи при цьому попередню діяльність законодавця: г) її результатами є зібрання законів та звід законів; Б) *медіальна кодифікація* – вона вирішує: а) певні нові завдання, переглядаючи уже вирішенні, але разом з тим зберігається і старе законодавство: б) результатом такої діяльності є оновлення, нова редакція прийнятих раніше законодавчих актів, до яких внесені нові положення; в) вона виступає лише підготовчим етапом для проведення кодифікації; В) *максимальна кодифікація* – найдосконаліший, з точки зору цього автора, вид кодифікації законодавства: а) її сутністю виступає створення систематизованих законодавчих збірників, при формуванні яких законодавець має можливість створення нових правових норм за змістом та формою; б) від попередніх видів кодифікації вона відрізняється тим, що її результатом є виникнення нового законодавчого акту, який не тільки тісно пов'язаний з існуючим в певній сфері законодавством, але й замінює його собою; в) її результатом, як правило, виступає кодекс [24, с. 315–316] (*фактор становлення і визначення видової характеристики спеціальної технології /науки, дисципліни, групи знань/ (кодистики) для проведення ефективної міжнародної кодифікаційно-телеологічної діяльності* – авт.);

– крім того, згаданий вище радянський автор виділяв: А) *неофіційну* та Б) *формальну кодифікацію*. При неофіційній кодифікації: а) її результатами є хронологічно упорядковані збірники законів, що видаються приватними особами, різними відомствами та установами (такі, що не мають офіційного характеру); б) вона полегшує наукову і практичну діяльність, але не є джерелом права. Щодо офіційної кодифікації треба зазначити, що більшість дослідників вважають, що сама кодифікація може бути тільки офіційною і має здійснюватися виключно уповноваженими органами (*фактор становлення і визначення суб'єктного складу спеціальної технології /науки, дисципліни, групи знань/ (кодистики) для проведення міжнародної кодифікаційно-телеологічної діяльності* – авт.);

– крім вказаних класифікацій, у юридичній літературі ще виділяють: а) *загальну кодифікацію*, під якою розуміють прийняття серії кодифікаційних актів з усіх основних галузей законодавства; б) *галузеву кодифікацію*, яка охоплює законодавство певної галузі; в) *спеціальну (комплексну) кодифікацію*, що передбачає видання нормативно-правових актів, які регулюють той чи інший інститут (*фактор становлення і визначення спеціальної технології /науки, дисципліни, групи знань/ (кодистики) у її обсяговому розумінні для проведення міжнародної*

кодифікаційно-телеологічної діяльності – авт.).

Отже, резюмуючи наведені вище настанови, відносно кодифікації міжнародних правових стандартів прав і свобод людини, можна зазначити наступне:

- така кодифікація повинна мати міжнародно-визнаний характер (міжнародна кодистика);

- така міжнародна кодистика характеризується системно-комплексними параметральними ознаками, а саме: а) належною доктринально-теоретичною обґрунтованістю, б) власною оптимальною структурою, в) забезпечена відповідною суб'єктною г) та обсяговою характеристикою, а також г') відповідними ефективними технологіями, – і крім того, д) наявними праксеологічними досягненнями у вигляді багатосторонніх міжнародних конвенцій та міжнародних кодексів;

- вона повинна носити форму максимальної кодифікації, бути офіційною та мати в основному загальний характер.

Наведене свідчить про наявність суттєвого інструментально-методологічного забезпечення міжнародної кодифікаційної діяльності (міжнародної кодистики /легистики/) для проведення систематизації міжнародних правових стандартів прав і свобод людини, яку можна здійснювати в рамках Комісії ООН з кодифікації та прогресивному розвитку міжнародного права або в складі робочих груп, що можуть бути утворені державами-членами міжнародних міжурядових організацій, що діють під егідою ООН.

Своєю чергою, акцентуючи увагу на ідентифікаційно-параметральних ознаках міжнародних правових стандартів прав людини і громадянина, варто звернути увагу на відповідні положення, а саме:

- стандартизація прав людини скерована, насамперед, на забезпечення мінімальних правових засобів захисту людини тією мірою, в якій це дає їй змогу реалізовувати особистий потенціал в різних сферах, а самій державі – приєднатися до комплексної системи міжнародних правових стандартів, що розробляється під егідою ООН та внести свою лепту до їх реалізації на конкретному національно-територіальному рівні (*взаємний облігаторно-нормативний фактор в розумінні стандартизації прав і свобод людини і громадянина* – авт.);

- отже, стандартизація прав людини є необхідним процесом хоча б з позицій визнання гідності кожної людини, незалежно від її громадянства, релігійної, національної, статевої, мовної та інших ознак (*об'єктивно-суб'єктивний фактор в розумінні стандартизації прав і свобод людини і громадянина* – авт.);

- у сфері міжнародного захисту прав людини міжнародні правові стандарти відіграють величезну роль, зважаючи на те, що виконання зобов'язань щодо заохочення загальної поваги, дотримання і захисту прав людини і основних свобод є обов'язком усіх держав-членів ООН (*системно-облігаторний фактор в розумінні стандартизації прав і свобод людини і громадянина* – авт.);

- саме поняття, тобто лінгвістична система «міжнародний стандарт», в теорії міжнародного права зустрічається часто, воно стосується різних сфер міждержавних відносин, тому визначення стандарту має різні смислові відтінки – отже, даним терміном позначають як загальні конвенційні положення, так і правила поведінки, закріплені в технічних документах, але зазвичай вони все ж суттєво є пов'язаними з правами людини, її свободами та її правовим статусом на території конкретної держави (громадянство тощо) (*джерельно-сферний фактор в розумінні стандартизації прав і свобод людини і громадянина* – авт.);

- порівняльний аналіз різних доктринально-наукових підходів з питань стандартизації дозволив визначити диференційований підхід до з'ясування правової природи міжнародних стандартів в різних сферах суспільних відносин, але, на наш погляд, з всього розмаїття підходів можна погодитись з таким визначенням профільних стандартів. Звідси, міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав їх дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або

припустимого їх обмеження [25] (*дефінітивно-статусний фактор в розумінні стандартизації прав і свобод людини і громадянина* – авт.);

– даний факт формує теоретичну основу для подальшого вивчення всього різноманіття прояву міжнародних стандартів в різних галузях міжнародного права, але, насамперед, в галузі міжнародного права прав людини (*доктринально-галузевий фактор в розумінні стандартизації прав і свобод людини і громадянина* – авт.);

– ба більше, прояв, дія і вдосконалення міжнародних правових стандартів в різних галузях міжнародного права, і, насамперед, в сфері прав і свобод людини напряду впливає на формування міжнародно-правової свідомості (правосвідомості) міжнародного співтовариства держав та міжнародних інституцій, національно-правової свідомості (правосвідомості) держав та їх органів публічної влади та індивідуально-правової свідомості (правосвідомості) конкретної людини, її груп та асоціацій, – свідчить про суттєві інтеграційні тенденції, дискурси, концепти, парадигми, що об'єднують та детермінують існування світу на загально визначальних засадах співробітництва та взаємодії (*свідомо-суб'єктний фактор в розумінні стандартизації прав і свобод людини і громадянина* – авт.).

Резюмуючи наведені вище напрямки, на наш погляд, можна визначити конкретні шляхи, що: а) можуть бути використані для здійснення кодифікаційних робіт відносно профільних стандартів на міжнародному рівні, б) до яких можна зарахувати наступні тенденції, в) що повинні бути реалізовані для підняття ефективності профільно-телеологічної діяльності:

– насамперед, усвідомлення державами-членами міжнародного співтовариства того факту, що, враховуючи: а) суттєві темпоральні ознаки профільних стандартів (строки і давність їх прийняття), б) велику та часом надмірну їх кількість, наявність колізій та суперечностей між ними, в) сформований «конфлікт кваліфікацій» та конфлікт компетенцій між окремими їх видами тощо, – *об'єктивує та каталізує, актуалізує та контекстуалізує* необхідність розробки та прийняття в межах міжнародної співдружності держав нових кодифікаційних багатосторонніх міжнародно-правових актів, що містять міжнародні правові стандарти прав і свобод людини з метою підтвердження, консолідації та вдосконалення міжнародного правопорядку;

– кодифікаційні роботи відносно профільних стандартів треба реалізовувати, по-перше, в межах феноменології міжнародної правотворчості з використанням її двох основоположних стадій – міжнародного нормопроєктування та міжнародної договірної нормотворчості, тобто, у підсумку, *міжнародного нормотворення*, а, по-друге, також з активним використанням всього організаційного та інституційного арсеналу міжнародного договірного права – пропозиції держав-сторін переговорів, починаючи з дипломатичних каналів, та, використовуючи інструментарій створення окремих робочих груп представників зацікавлених держав та міжнародних організацій, включаючи як міжурядові, так й неурядові (інституції глобального громадянського суспільства), проведення багатоступеневих міжнародних цільових конференцій та залучення організаційних, кадрових та інших ресурсних можливостей інституційних органів міжнародного співтовариства в підготовці нових узагальнених проектів щодо об'єкту переговорів, – тобто, *через використання потенційних можливостей міжнародного договірного права*;

– вдосконалення міжнародних стандартів в сфері прав і свобод людини і громадянина по конкретних правах і свободах – *через об'єднання та творчу трансформацію профільних положень, що містяться в різних міжнародно-правових актах у системні нормативно-облігаторні комплекси* (тобто, формулювання профільних стандартів у вигляді прав і свобод людини і громадянина через одночасне формулювання міжнародно-правових зобов'язань держав-учасників щодо їх реалізації в національному конституційному законодавстві);

– фіксація наведених нормативно-облігаторних комплексів, – *заснованих або на видовому (особистісні, політичні, економічні права тощо) або сферному (сфера особистого життя людини, сфера політичної діяльності людини і громадянина, сфера економічної діяльності людини та її соціального буття тощо) принципах у міжнародно-правових кодифікаційних актах нового покоління* – через кодифікацію профільних стандартів, що вже

містяться у чинних міжнародно-правових актах;

– розробка нових системно-комплексних міжнародно-правових актів, що можуть містити профільні нормативно-облігаторні комплекси, що складені з сучасних профільних стандартів – на кшталт Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права та Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права, що були прийняті в межах ООН 16 грудня 1966 року;

– розробка нових системно-комплексних міжнародно-правових актів, що можуть містити профільні нормативно-облігаторні комплекси, що складені з сучасних профільних стандартів у темпоральному порядку зростання міжнародно-правових зобов'язань їх держав-учасників у сфері прав людини і громадянина від мінімально допустимого рівня та далі по зростаючій в контексті обсягу їх облігаторності з вказівкою т. зв. «дорожньої карти» в їх запозиченні в національному законодавстві – на кшталт Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року;

– розробка єдиного системно-комплексного багатостороннього міжнародно-правового акту, що буде містити всю сукупність профільних міжнародних правових стандартів прав людини одночасно з упорядкованими міжнародно-правовими зобов'язаннями держав-учасників щодо їх реалізації на території національних держав на кшталт Загальної декларації прав людини 1948 року, але такої, що носить не декларативний, а обов'язковий характер для виконання і контролю.

Висновки. Враховуючи особливу важливість та соціально-правову значимість міжнародних правових стандартів прав і свобод людини і громадянина для становлення та реалізації інституційно-організаційних та нормативно-облігаторних настанов сучасного міжнародного правопорядку, заснованого на основоположних принципах міжнародного публічного права, – проблематика їх кодифікації набуває суттєвого значення.

Для початку кодифікаційних робіт в зазначеній сфері існують низка об'єктивних факторів, що склалися, а саме: а) суттєві темпоральні ознаки профільних стандартів (строки і давність їх прийняття), б) велика та часом надмірна їх кількість, в) наявність колізій та суперечностей між ними, г) сформований «конфлікт кваліфікацій» та конфлікт компетенцій між окремими їх видами тощо.

Кодифікаційна діяльність в сфері міжнародних правових стандартів прав і свобод людини, насамперед, детермінована метою підвищення ефективності міжнародного права та його норм з метою вдосконалення і оптимізації регламентації і регулювання однієї з найважливіших галузей сучасного міжнародного публічного права, що напряду торкається досить об'ємної сфери міжнародно-правових зобов'язань держав-членів міжнародного співтовариства, що реалізується ними в сфері свого національного конституційного законодавства.

Кодифікаційні роботи в зазначеній сфері можуть бути розпочаті та реалізовані на основі засад загальної та міжнародної кодології та легістики, але тільки в межах феноменології міжнародної правотворчості з використанням її двох основоположних стадій – міжнародного нормопроєктування та міжнародної договірної нормотворчості, тобто, у підсумку, *міжнародного нормотворення*, а також з активним використанням всього організаційно-методологічного та інституційного арсеналу міжнародного договірного права.

Список використаних джерел

1. Міста України, які повністю зруйнувала російська армія. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1874/mista-ukraini-yaki-povnistyu-zruinuvala-rosiiska-armiya>
2. Winston P. Nagan, Garry Jacobs. New Paradigm for Global Rule of Law. URL: https://www.academia.edu/19762241/New_Paradigm_for_Global_Rule_of_Law?auto=download&email_work_card=download-paper
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Бакаянова Н.М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 226–229.

5. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29.
6. Міщук М., Белікова С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поведінки й тримання засуджених. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/295/239>
7. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666–672.
8. Руднева О.М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 411с.
9. Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 3. Р. 263–269.
10. Бабчинська Т.В. Міжнародно-правові стандарти судочинства та їх реалізація в положеннях кримінального процесуального законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Випуск 37. Том 3. С. 84–89.
11. Оніщенко Н.М. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 29–36.
12. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис. доктора юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2004. 448 с.
13. Львова Є.О. Глобальний конституціоналізм як мислення про конституційні цінності в умовах екстремальної невизначеності: QUO VADIS? *Соціальний калейдоскоп*. 2022. Вип. 1. Том 2. С. 27–39. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4524de3e-ade6-4a27-a05f-40a5794d64cf/content>
14. Загальна формула масової комунікації Г. Д. Лассвелла, її складові. Діяльність засобів масової комунікації, її властивості. URL: <https://studfile.net/preview/9234065/page:3/>
15. Кодикологія. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-7507>
16. Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. Київ [б. в.], 1992. 262 с.
17. Бабін Б. В., Грінченко О. О., Приходько А. В. Питання розвитку та реалізації міжнародних стандартів прав корінних народів: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 238 с.
18. Гетьман Є. А. Кодифікаційна техніка як різновид нормотворчої техніки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 17. Харків: Право, 2009. С. 130 – 142.
19. Шутак І.Д. Юридична техніка: навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: Коло, 2013. 496 с.
20. Mader Luzius. Das Sprachenrecht in der neuen Bundesverfassung – ein gelungenes Beispiel der Nachführung des Verfassungsrechts. *LeGes* 1998. № 11, S. 121–128. URL: https://leges.weblaw.ch/dam/publicationsystem_leges/1998/1/LeGes_1998_1_121-128.pdf
21. Cabrillac Rémy. Les codifications. Paris: Presses universitaires de France, 2002. 310 p.
22. Varga Csaba. Codification as a Socio-historical Phenomenon. Budapest, 1991. 425 p.
23. Vassilakakis E. Orientation methodologiques dans les codifications recents du droit international prive en Europe. Paris: Librairie generale de droit et de jurisprudence, 1987. 531 p.
24. Сарай Р.Д. Кодифікація міжнародного права: теоретичні аспекти / Р.Д. Сарай, С.С. Калинюк, Д.Ю. Тимків. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Випуск 63. 2021. С. 312–318.
25. Слінько Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р.* Харків, 2018. С. 30–34. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF HUMAN RIGHTS: TOWARDS THE OBJECTIVITY OF THE ISSUE OF CODIFICATION WORKS

Mykhailo O. Baimuratov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences (Ukraine).

E-mail: baymuratov@ukr.net

Boris Ya. Kofman, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Political Sciences and Law South Ukrainian National Pedagogical School University named after K.D. Ushinsky, Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine).

E-mail: kofmanboris@ukr.net

Natalia V. Yefremova, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of history of state and law of the National University «Odesa Law Academy» (Ukraine).

E-mail: efremova_natalia1970@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-10

Key words: *human rights and freedoms, international community, codification, international legal standards of human rights and freedoms, international rule-making, international codification, international codology, international forensics, international normative design.*

The article is devoted to the identification, definition and research of theoretical and praxeological factors and trends leading to the objectification of the issue of codification works in the field of international legal standards of human rights. It is proved that issue of human and citizen rights and freedoms, since the creation of the UN in 1945, has been a fundamental object of cooperation between states in the modern international community (see the Preamble to the 1945 UN Charter). That is why at the level of such an association of modern states, as well as at the regional and bilateral levels, in order to detail and specify the mandatory obligations of states in this most important sphere of interaction, a large number of multilateral and bilateral international interstate treaties, which, firstly, affect a wide range of subjects (people, women, children, disabled people, believers, prisoners, soldiers, prisoners of war, the elderly, pensioners, athletes, etc.), and secondly, establish mandatory obligations of their member states (international legal obligations of states, obligations of states under international treaties signed by them) in relation to a wide range of rights recognized by their legally recognized international catalog (personal, political, economic, social, cultural, environmental), thirdly, in the process of their implementation in various conditions (peacetime, state of martial law or war, environmental and man-made disasters, other extraordinary conditions of existence and functioning of statehood, etc.).

It is noted that in the modern world, since the creation of the UN, the protection and observance of the basic rights and freedoms of a person and a citizen have ceased to be the competence of a specific country, but have become the business of the entire international community, since, first of all, it is the "alpha and omega" of international cooperation of states in its boundaries (*the teleological factor of the modern international order* – author); secondly, it is precisely within its limits that a powerful international legal array of treaty law documents was created regarding such specialized protection and protection of human and citizen rights / thanks to the increased concern and attention of the international community to these issues at various times, authoritative international organizations, including the UN, adopted about 300 declarations, conventions, charters/ (*determining source factor of the modern international order* – author); thirdly, for a long time, they have been the most important task of many states of the world community in terms of fulfilling their international legal obligations, taken within the framework of the international treaties signed by them and the implementation of their instructions within the limits of national jurisdiction (*a mandatory factor of the modern international order* – author); fourthly, there are clear international legal mechanisms of protection, protection and control over the fulfillment by member states of the

international community of international legal obligations in the field of human and citizen rights and freedoms (*the technologically protected factor of international protection, protection and control of modern international order* – author); fifthly, the regulatory and technological phenomenon "international legal standards of the rights and freedoms of man and citizen" was used for the first time, which was transformed into an important, modern, effective phenomenology of modern international law, based on the relevant international and national implementation mechanisms of the international treaty law and provides for the mandatory borrowing of the above standards by the national constitutional legislation of the states – respectively, either signatories, or participants, or parties to relevant contractual international legal acts (*transformational and implementation factor of international protection, protection and control of the modern international order* – author).

It is argued that, taking into account the special importance and socio-legal significance of international legal standards of human and citizen rights and freedoms for the formation and implementation of institutional-organizational and regulatory-obligatory guidelines of the modern international legal order, based on the fundamental principles of public international law, the problem of their codification acquires of significant importance.

References

1. *Mista Ukrainy, yaki povnistiu zruinuvala rosiiska armii* [Ukrainian cities that were completely destroyed by the Russian army]. Available at: <https://visitukraine.today/uk/blog/1874/mista-ukraini-yaki-povnistyu-zruinuvala-rosiiska-armiya>
2. Winston P. Nagan, Garry Jacobs. New Paradigm for Global Rule of Law. Available at: https://www.academia.edu/19762241/New_Paradigm_for_Global_Rule_of_Law?auto=download&email_work_card=download-paper
3. Constitution of Ukraine (1996). Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, no. 30. Art. 141.
4. Bakaianova, N.M. (2016). *Mizhnarodni standarty advokatury: poniattia, systema, klasyfikatsiia* [International standards of advocacy: concept, system, classification]. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnogo prava* [Scientific bulletin of public and private law], issue 2, part 1, pp. 226–229.
5. Rabinovych, P.M. (2016). *Mizhnarodni standarty prav liudyny: vlastyvosti, zahalne poniattia, klasyfikatsiia* [International standards of human rights: properties, general concept, classification]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine], no. 1, pp. 19–29.
6. Mishchuk, M., Bielikova, S. *Teoretyko-pravovyi analiz mizhnarodnykh standartiv povodzhennia y trymannia zasudzhennykh* [Theoretical and legal analysis of international standards of treatment and detention of convicts. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/295/239>
7. Liakhivnenko, S.M. (2011). *Mizhnarodni pravovi standarty: do vyznachennia poniattia ta vydovoi kharakterystyky* [International legal standards: to the definition of the concept and species characteristics]. *Derzhava i pravo* [State and law], no. 51, pp. 666–672.
8. Rudnieva, O.M. (2011). *Mizhnarodni standarty prav liudyny ta yikh rol v rozvytku pravovoi systemy Ukrainy: teoretychna kharakterystyka*. Diss. doct. yuryd. nauk [International standards of human rights and their role in the development of the legal system of Ukraine: theoretical characteristics. Dr. of Law sci. diss.]. Kharkiv, 411 p.
9. Salenko, O.V. (2014). *Mizhnarodni standarty u sferi sudoustroiu ta statusu suddiv, yikh zmist i klasyfikatsiia* [International standards in the field of the judiciary and the status of judges, their content and classification]. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*, no 3, pp. 263–269.
10. Babchynska, T.V. (2016). *Mizhnarodno-pravovi standarty sudochynstva ta yikh realizatsiia v polozhenniakh kryminalnogo protsesualnogo zakonodavstva Ukrainy* [International legal standards of judicial proceedings and their implementation in the provisions of the criminal procedural legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii Pravo* [Scientific

Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series], issue 37, vol. 3, pp. 84–89.

11. Onishchenko, N.M. (2015). *Spivvidnoshennia vnutrishnoderzhavnoho i mizhnarodnoho prava: naukovy realii sohodennia* [Correlation of domestic and international law: scientific realities of today]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine], no 1, pp. (80). pp. 29–36.

12. Luts, L.A. (2004). *Yevropeiski mizhderzhavni pravovi systemy: zahalnoteoretychna kharakterystyka*. Diss. dokt. yuryd. nauk [European interstate legal systems: general theoretical characteristics. Dr. of legal sci. diss.]. Lviv, 448 p.

13. Lvova, Ye.O. (2022). *Hlobalnyi konstytutsionalizm yak myslennia pro konstytutsiini tsinnosti v umovakh ekstremalnoi nevyznachenosti: QUO VADIS?* [Global constitutionalism as thinking about constitutional values in conditions of extreme uncertainty: QUO VADIS?]. *Sotsialnyi kaleidoskop* [Social kaleidoscope], issue 1, vol. 2, pp. 27–39. Available at: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4524de3e-ade6-4a27-a05f-40a5794d64cf/content>

14. *Zahalna formula masovoi komunikatsii H. D. Lassvella, yii skladovi. Diialnist zasobiv masovoi komunikatsii, yii vlastyvost* [Lasswell's H. D. General mass communication formula, its components. Activity of mass communication means, its properties]. Available at: <https://studfile.net/preview/9234065/page:3/>

15. *Kodykoloheia* [Codicology]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine]. Available at: <https://esu.com.ua/article-7507>

16. Dubrovina, L.A. (1992). *Kodykoloheia ta kodykohrafiia ukrainskoi rukopysnoi knyhy* [Codicology and codicography of a Ukrainian manuscript book]. Kyiv, 262 p.

17. Babin, B.V., Hrinenko, O.O., Prykhodko, A.V. (2018). *Pytannia rozvytku ta realizatsii mizhnarodnykh standartiv prav korinnykh narodiv* [Issues of development and implementation of international standards of the rights of indigenous peoples]. Monograph. Odesa, Phoenix, 238 p.

18. Hetman, Ye.A. (2009). *Kodyfikatsiina tekhnika yak riznovyd normotvorchoi tekhniky* [Codification technique as a type of standard-setting technique]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia* [State construction and local self-government], issue 17. Kharkiv, Pravo, pp. 130 – 142.

19. Shutak, I.D. (2013). *Yurydychna tekhnika* [Legal technique]. Ivano-Frankivsk, Kolo, 496 p.

20. Mader Luzius. (1998). Das Sprachenrecht in der neuen Bundesverfassung – ein gelungenes Beispiel der Nachführung des Verfassungsrechts. *LeGes. № 11*, pp. 121–128. URL: https://leges.weblaw.ch/dam/publicationssystem_leges/1998/1/LeGes_1998_1_121-128.pdf

21. Cabrillac Rémy. (2002). *Les codifications*. Paris: Presses universitaires de France, 310 p.

22. Varga Csaba. (1991). *Codification as a Socio-historical Phenomenon*. Budapest, 425 p.

23. Vassilakakis E. (1987). *Orientation methodologiques dans les codifications recentes du droit international prive en Europe*. Paris: Librairie generale de droit et de jurisprudence, 531 p.

24. Sarai, R.D. (2021). *Kodyfikatsiia mizhnarodnoho prava: teoretychni aspekty* [Codification of international law: theoretical aspects] *Naukovy visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Seriia Pravo* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, Law Series], issue 63, pp. 312–318.

25. Slinko, T.M. (2018). *Mizhnarodno-pravovi standarty v haluzi prav liudyny ta yikh vidobrazhennia v Konstytutsii Ukrainy* [International legal standards in the field of human rights and their reflection in the Constitution of Ukraine]. *Prava liudyny i demokratiia* [Human rights and democracy]. Kharkiv, pp. 30–34. Available at: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf.

Одержано 26.02.2024.

УДК 341.384

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-11

ІВАН ПАНКЕВИЧ,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного,
європейського та міжнародного публічного права Зеленогурського університету
(Республіка Польща)*

ORCID: 0000-0003-2826-9610

ВОЄННІ РЕПАРАЦІЇ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядається проблема стягнення Україною воєнних репарацій з Російської Федерації. Ще декілька років тому здавалося, що вона стосується лише наслідків Другої світової війни і вже точно ніколи більше не торкнеться країн Центральної та Східної Європи. Проте події останніх майже двох з половиною років свідчать про те, що проблема й надалі залишається актуальною. Польський досвід стягнення воєнних репарацій з Німеччини, хоч і не є зразком для наслідування, чітко підтверджує, що проблема виплати репарацій є складною навіть у відносинах між двома державами, які дотримуються норм міжнародного права. Щодо Росії згадаймо відомий вислів канцлера Німецької імперії Отто фон Бісмарка, який стверджував, що угоди з Росією не варті паперу, на якому вони написані. Тому Україна у питанні стягнення воєнних репарацій має розраховувати на себе та на допомогу міжнародної спільноти.

Ключові слова: війна, гібридна війна, анексія, воєнні злочини, воєнні репарації, міжнародне право.

Постановка проблеми. Ще декілька років тому, незважаючи на російсько-грузинську війну 2008 року, анексію тією ж Росією у 2014 році українського Криму здавалося, що проблема стягнення воєнних репарацій стосується лише наслідків Другої світової війни і вже точно ніколи більше не торкнеться країн Центральної та Східної Європи. Проте події останніх майже двох з половиною років свідчать про те, що вона надалі залишається актуальною. Необхідно зазначити, що 24 лютого 2022 року почалася не лише повномасштабна російсько-українська війна. У цей день була створена нова геополітична реальність, в якій Росія стала державою-ізолюєм. Такого ганебного міжнародного статусу вона домагалася протягом багатьох років, починаючи з так званих Першої та Другої чеченських воєн, коли під час умиротворення непокірної республіки російські війська знищили тисячі власних мирних громадян, насамперед чеченської національності, наголошуючи на боротьбі з тероризмом і загрозі територіального розпаду держави. Цей ганебний статус ще більше закріпився за нею після повномасштабного вторгнення в Україну, наслідком якого стало вчинення російською окупаційною армією геноциду, злочинів проти людяності, яким уже дає відповідну правову оцінку Міжнародний кримінальний суд у

Гаазі. Зокрема, 17 березня 2023 року Палата попереднього провадження МКС, у зв'язку з незаконним вивезенням дітей з України, видала ордери на арешт Владіміра Путіна та Марії Львової-Белової [1], а зовсім нещодавно, 24 червня 2024 року, ордери на арешт колишнього міністра оборони, секретаря Ради Безпеки РФ Сергея Шойгу та начальника російського генштабу Валерія Герасімова, причиною чого стало завдання російською армією ударів по енергетичних об'єктах України. У МКС наголосили, що підозрювані умисно заподіяли сильні страждання або серйозні тілесні ушкодження чи шкоду психічному або фізичному здоров'ю цивільного населення, а отже, несуть кримінальну відповідальність за злочин проти людяності та інші нелюдські діяння, як це визначено у статті 7(1) Римського статуту [2].

Стан опрацювання. Незважаючи на те, що російська мілітарна загроза щодо України існувала від самого початку здобуття нею незалежності, слід зазначити, що до початку повномасштабної російсько-української війни над цією проблемою практично ніхто з українських науковців не замислювався. Зрештою, багатьом складно було навіть уявити можливість такої війни в Європі XXI століття. Проте, починаючи з лютого 2022 року ця проблема у повній мірі постала перед українською юридичною наукою. Серед науковців, які на сьогодні займаються зазначеною проблемою, слід згадати праці М. Антонович, М. Гнатовського, Д. Бараненка, І. Басистої, Р. Русіна, В. Хуткого та інших. Проте досі в українській юридичній науковій літературі належно не висвітлено відповідний зарубіжний репараційний досвід, зокрема й досвід держав колишнього соціалістичного блоку, які, незважаючи на своє тоталітарне минуле, були суверенними державами навіть у цей складний період їхньої історії.

Метою статті є опрацювання польського досвіду стягнення воєнних репарацій з Німеччини та його застосування щодо виплат репарацій Росією на користь України.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає А. Кадикало, «інтернаціоналізація проблеми тероризму спрямована на те, щоб переконати російське суспільство в необхідності воєнних дій, що особливо важливо, враховуючи критику та непопулярність чеченських конфліктів серед громадян Росії. У цьому контексті аналізовані війни представлені як необхідні спроби зупинити розпад держави (з урахуванням болісного для більшості росіян розпаду радянської імперії) та дії, необхідні в процесі запобігання поширенню тероризму. Це призводить до формування у росіян віри у правильний вектор дій влади та відсуває на другий план моральні проблеми, пов'язані з військовими злочинами, які часто замовчуються» [3]. Другим військовим успіхом Росії, який залишився «непоміченим» світовим співтовариством, стала російсько-грузинська війна 2008 року. Цей конфлікт був добре прорахованою та підготовленою операцією Росії. Як справедливо стверджує М. Ковальчик, «прозахідні прагнення Грузії були неприйнятними для російської влади. Грузія була і є стратегічною територією геополітичного впливу для Російської Федерації... Нагромадження такої кількості факторів мало призвести до протистояння. П'ятиденна російсько-грузинська війна була найважливішим конфліктом після закінчення холодної війни. Це також показало небажання Західної Європи та США вступати у збройну сутичку з Російською Федерацією» [4]. Як виявилось, згадане небажання втручання західних країн призвело до посилення російських територіальних апетитів і наступним грубим порушенням усіх можливих принципів міжнародного права, системи безпеки та транскордонного співробітництва стала незаконна анексія Кримського півострова у березні 2014 року. Росія планувала окупувати Крим ще понад двадцять років тому – у 2003 році, спровокувавши конфлікт навколо українського острова Тузла. Вже тоді проти України використовувалися технології гібридної війни, здійснюючи величезний інформаційний вплив для того, щоб перевірити реакцію української влади та міжнародної спільноти на можливу анексію згаданого острова. На той час реакція міжнародної спільноти була дуже слабкою, але українська влада на чолі з президентом України Л. Кучмою розцінила будівництво дамби від російського Краснодарського краю до Тузли як пряму загрозу територіальній цілісності України. Українська сторона направила ноту протесту до МЗС Росії та мобілізувала додаткові військові підрозділи. На острові було розміщено посилений контингент прикордонників та розпочато термінове будівництво прикордонної застави. До місця зіткнення були стягнуті кораблі ВМС України, а Керченський полк Національної гвардії України розгорнув

на бойових позиціях реактивні системи залпового вогню. Українські підрозділи отримали наказ у разі порушення державного кордону відкривати вогонь на ураження. Фактично до початку російсько-української війни росіянам залишилося добудувати 100 метрів дамби [5]. Після переговорів президентів обох країн росіяни утрималися від продовження будівельних робіт на дамбі. Проте можна зробити висновок, що це була перша їхня невдала спроба вторгнутися в Україну.

Автономія Криму завжди була своєрідною українською територіальною «ахіллесовою п'ятою». Саме в Криму сепаратистські настрої постійно нагніталися ззовні та російськими ЗМІ, які повністю домінували на півострові. Революційні події на Майдані в Києві 2013 і 2014 років призвели до створення «нової сторінки» в кримській специфіці. Зокрема, 4 лютого 2014 року, під час обговорення проекту постанови «Про політичну ситуацію в державі», депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим запропонували внести низку змін до чинної Конституції Криму, провівши загальнокримське опитування громадської думки щодо його статусу, а також звернення до президента і Установчих зборів Російської Федерації із закликом гарантувати непорушність автономного статусу Криму та непорушність прав і свобод його громадян [6]. Як показали подальші події, цього разу ослаблена українська влада не була готова до радикального розвитку кримського сценарію в березні 2014 року, а світова громадська думка «традиційно» проігнорувала нехтування Російською Федерацією нормами міжнародного права та гарантіями безпеки, наданими Україні згідно з Будапештським меморандумом Росією разом із Сполученими Штатами Америки та Великою Британією [7]. Наслідком цієї ситуації став «бліцкриг» у Криму, який Росія незаконно анексувала під прикриттям так званого референдуму 16 березня 2014 року. Вже на наступний день, 17 березня 2014 року, Верховна Рада АРК проголосила незалежність Республіки Крим. 18 березня 2014 року Президент Росії разом із самопроголошеним Головою Ради міністрів АРК С. Аксьоновим, Головою Верховної Ради АРК В. Константиновим і самопроголошеним Головою Севастопольської міської ради А. Чалим підписав Угоду про входження Республіки Крим до складу Росії. Через два дні, 20 березня 2014 року, Держдума Російської Федерації ухвалила закон «Про ратифікацію Угоди між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття Республіки Крим до складу Російської Федерації та утворення нових суб'єктів у складі Російської Федерації», який наступного дня, 21 березня 2014 року, був схвалений Радою Федерації Росії [8].

Повільна і «мирна» реакція ООН та світових держав на дії Росії дозволила їй зробити висновок, що порушення міжнародного права не тільки можливі, але навіть безкарні, і що сила права поступається місцем праву сили. Жорстоке вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року стало результатом фактичної відсутності належного механізму реагування на її дії. Більше того, навіть після нападу Російської Федерації на Україну більшості світових лідерів знадобилося більше року для того, щоб усвідомити, що вона (Росія) є країною, яка брутально порушує основні міжнародні норми, а її збройні сили здійснюють злочини проти людяності та геноцид в Україні. Так, 2 березня 2022 року Генасамблея ООН ухвалила резолюцію, в якій засудила вторгнення Росії в Україну та закликала Москву негайно вивести всі війська з України. Тоді за резолюцію проголосувала 141 країна, 5 були проти, 35 утрималися. Проти ухвалення документа проголосували Росія, Білорусь, Сирія, Еритрея та Північна Корея. У документі визнається, що Росія вчинила агресію, а її дії порушують базові норми ООН [9]. Понад вісім місяців потому, 14 листопада 2022 року, Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію про покладення на Росію відповідальності за порушення міжнародного права шляхом вторгнення в Україну, а також встановлення механізму компенсації Україні збитків, завданих російськими агресорами. Вищезазначену резолюцію підтримали 94 країни, але 73 утрималися від голосування, а 14 країн-членів ООН були проти. Проти резолюції проголосували: Росія, Білорусь, Сирія, Іран, Зімбабве, Куба, Китай, Еритрея, Малі, Центральноафриканська Республіка, Північна Корея, Ефіопія, Нікарагуа та Багами [10]. Лише голосування 26 квітня 2023 року за резолюцію Генасамблеї ООН [11], яка містить різкі висловлювання на адресу Росії у зв'язку з її вторгненням в Україну, стало своєрідним лакмусовим папірцем, який підтвердив, що навіть «перевірені» партнери

відвернулися від цієї держави. Загалом за резолюцію про співпрацю між ООН і Радою Європи проголосували представники ста двадцяти двох країн. У ній йдеться про «безпрецедентні виклики», які постали перед Європою після агресії РФ проти України, а ще раніше - проти Грузії. Що особливо важливо, ця резолюція також містить заклик до відшкодування збитків, завданих жертвам агресії. Характерно також, що проти цього документа проголосували лише п'ять країн, у тому числі й сама Росія. Серед них також Білорусь, Північна Корея, Нікарагуа та Сирія. І тут, на нашу думку, не потрібні жодні аргументи. Згадані країни є «зразковими» тоталітарними державами, влада яких не дбає про дотримання як власного національного, так і міжнародного права. Однак серед держав, які проголосували за згадану вище резолюцію Генеральної Асамблеї ООН, є також низка таких, які досі вважалися стратегічними партнерами, дружніми країнами або ж державами-сателітами Росії. По-перше, неможливо не зауважити зміни позиції КНР, яка досі підтримувала Росію або утримувалася від голосування на всіх голосуваннях в ООН щодо російсько-української війни. Таким чином, Китай вперше підтримав «антиросійську» резолюцію, що може свідчити про те, що він змінює свою проросійську риторичку на більш виважену, розуміючи, що Росія стала доволі «токсичним» партнером. Не менш показовим є голосування за згадану резолюцію представниками Вірменії та Казахстану. Важливу роль тут зіграла позиція Росії у нагірно-карабахській війні, де вона відмовилася від надання допомоги Вірменії в рамках ОДКБ. Крім того, події другої половини вересня 2023 року, коли Азербайджан 19 вересня 2023 року оголосив про початок локальної антитерористичної операції в Нагірному Карабасі, мотивуючи це роззброєнням і виведенням вірменської армії, а також «відновленням конституційного ладу Азербайджанської Республіки», ще раз довели, що Росія знову зрадила Вірменію. Влада Азербайджану заявила, що про вжиті заходи поінформовано командування «миротворчого контингенту» РФ і керівництво Спільного турецько-російського центру моніторингу [12]. Як зазначається в повідомленні командування згаданого центру, «за сприяння командування російського миротворчого контингенту досягнуто домовленості про виведення залишків підрозділів і військовослужбовців ЗС Республіки Вірменія із зони дислокації російського миротворчого контингенту та розформування і цілковите роззброєння збройних формувань з метою їх найшвидшого усунення з території Нагірного Карабаху» [13]. Отже, російська політика щодо Вірменії фактично призвела до того, що згадана країна зараз змінює свою геополітичну позицію на тіснішу співпрацю зі США. Іншим членом ОДКБ є Казахстан, щодо територіальної цілісності якого неодноразово робили провокаційні заяви представники російської правлячої еліти. Зокрема, колишній президент РФ, а нині заступник голови її Ради Безпеки Дмитрій Медведєв ще у 2022 році заявляв, що Казахстан є «штучною державою» [14]. Наслідком такої позиції російської влади з багатьох питань стала суттєва зміна зовнішньополітичної позиції вищезазначених країн, що є реакцією на агресивну риторичку Росії або невиконання нею своїх зобов'язань щодо членства в ОДКБ.

Розглядаючи питання російських військових репарацій Україні, ми хочемо зазначити, що їхнє стягнення буде непростим завданням. Аналізуючи польський репараційний досвід, відразу зауважимо, що він не може бути типовою моделлю для України. Суть полягає в тому, що нацистська Німеччина капітулювала, її післявоєнна територія була повністю окупована державами-переможницями, а у Західній Німеччині проведено денацифікацію мирного населення [15]. Зважаючи на розмір території Росії, важко говорити про післявоєнну окупацію хоча б її частини. Адже ще нещодавно питання про те, чи мають право ЗСУ знищувати військові об'єкти на території Росії, викликало жваві дискусії серед партнерів України. Однак сьогодні поволі відбуваються значні зміни у поглядах. Серед них заява міністра оборони Німеччини Бориса Пісторіуса про те, що міжнародне право дозволяє Україні використовувати західну зброю на території Російської Федерації з метою самооборони [16], а також заява міністра оборони Великої Британії Бена Воллеса про те, що Україна має повне право завдати ударів по російських військових об'єктах в окупованому Криму. Це місце є «законною мішенню» для українців [17]. Якщо війна закінчиться, як прогнозують багато міжнародних експертів, розпадом Російської Федерації, то проблема стягнення воєнних репарацій на відновлення України ще більше

ускладниться.

Незважаючи на те, що на сьогодні Республіка Польща та Федеративна Республіка Німеччина є членами Європейського Союзу та НАТО, тобто поділяють спільні демократичні цінності, фактично донедавна питання воєнних репарацій не тільки не було «закрите», але й викликало значні міждержавні дискусії. Насамперед слід пам'ятати, що майже відразу після закінчення Другої світової війни розпочалася так звана «холодна війна», яка тривала з 1947 по 1991 рік. Одним з результатів цієї «війни» стало непідписання мирного договору з Німеччиною і, відповідно до встановлених окупаційних зон, з Федеративною Республікою Німеччина (в американській, британській і французькій зонах окупації) і Німецькою Демократичною Республікою (в радянській зоні окупації). Наслідком Потсдамського договору від 2 серпня 1945 року стало, крім затвердження програми післявоєнної денацифікації, демілітаризації та демократизації Німеччини, також вирішення проблеми стягнення воєнних репарацій. Зокрема, було вирішено, що «Німеччина буде змушена компенсувати в максимально можливому обсязі шкоду і страждання, заподіяні ООН, за які німецький народ не може уникнути відповідальності» [18]. Репарації Радянському Союзу мали бути виплачені за рахунок вивезення відповідних предметів із радянської окупаційної зони в Німеччині та використання німецьких коштів за кордоном. Водночас виплата воєнних репарацій для Польщі мала здійснюватися за посередництвом Радянського Союзу. Потсдамський договір не вказував розмір репарацій для Польщі, хоча передбачалося, що Радянський Союз перераховуватиме 15 % репарацій, зібраних з Німеччини в радянській зоні окупації. Внаслідок Потсдамської угоди 16 серпня 1945 року у Москві було укладено Тимчасову угоду між Урядом національної єдності Республіки Польща та Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про відшкодування шкоди, заподіяної німецькою окупацією», в якому зазначено, що «радянський уряд відмовляється від усіх претензій на німецьку власність і акції німецьких промислових і транспортних підприємств на всій території Польщі, включаючи ту частину території Німеччини, яка переходить до Польщі» [19]. Згідно з Потсдамським договором, угода передбачала зобов'язання передати Польщі 15 % усіх репараційних поставок із радянської окупаційної зони Німеччини, а також 15 % промислового обладнання, яке постачалося в Радянський Союз із західних окупаційних зон, без оплати чи будь-якої іншої компенсації. Водночас польський уряд зобов'язався з 1946 року щороку протягом усього періоду окупації Німеччини постачати вугілля в СРСР за «спеціальною ціною». На думку значної частини польських учених, так звана «спеціальна ціна» була в рази нижчою за ринкову. Фактично, Радянський Союз, користуючись тим, що його окупаційні війська дислокуються на території Польщі, майже безкоштовно отримувал від неї таку стратегічну сировину як вугілля.

Однією з досі не вирішених проблем у польсько-німецьких відносинах є прийняте 23 серпня 1953 року Радою міністрів ПНР рішення про відмову від виплати німецьких репарацій, яку значна частина польських науковців вважає такою, що мала місце під тиском Радянського Союзу, оскільки на той час у Німецькій Демократичній Республіці відбулася низка робітничих страйків через погіршення економічного становища країни. Прийняття вищезгаданого рішення дозволило «випустити пару» для стабілізації економічної ситуації в НДР. Зазначена проблема особливо загострилася після возз'єднання Німеччини в 1990 році. Німецька влада вважала питання репарацій закритим. У той же час залишалося відкритим питання цивільних позовів громадян Німеччини щодо втраченого майна на нинішній території Польщі. 16 жовтня 1991 року було укладено польсько-німецьку угоду «Про допомогу полякам, жертвам нацистських злочинів», згідно з якою допомога надавалася жертвам нацистських злочинів – переважно в'язням нацистських концтаборів, тюрем і гетто [20]. Наприкінці 1990-х років польсько-німецькі відносини загострилися, що ґрунтувалося на вже згаданій вище значній кількості позовів німецьких громадян щодо виплати компенсацій за майно, залишене німецькими вимушеними переселенцями на територіях, приєднаних до Польщі після 1945 року. Ця проблема була вирішена політичним шляхом під час урядів Герхарда Шредера та Марека Бельки відповідно в Німеччині та Польщі. Однак, починаючи з другої половини 2017 року, проблема «остаточної»

виплати компенсацій знову постала в польському, а отже й у німецькому політико-правовому просторі і донині ще до кінця не вирішена.

Як слушно зазначає М. Сопінський, питання правової основи воєнних репарацій Німеччини Польщі є надзвичайно складним питанням навіть для експертів у міжнародному праві. Найскладнішим питанням, яке деструктивно впливає на польсько-німецькі відносини в контексті виплати воєнних репарацій, є визначення загальної суми польських втрат. Мова йде про біологічні, матеріальні та культурні втрати, які важко оцінити в грошовому еквіваленті. Адже приблизно шість мільйонів громадян Польщі загинули внаслідок Другої світової війни, а приблизно три мільйони були вивезені на примусові роботи до Німеччини. Не менш важко оцінити втрати культурних цінностей [21]. Ця проблема також буде гостро стояти на післявоєнному порядку денному України. Адже російські окупаційні війська не тільки вчиняють воєнні злочини, знищують об'єкти критичної інфраструктури, житлові будинки, підприємства, а й викрадають велику кількість культурних цінностей та знищують навколишнє природне середовище, відновлення якого потребуватиме багато десятиків років.

Висновки. Польський досвід стягнення воєнних репарацій з Німеччини, хоч і не є зразком для наслідування, чітко підтверджує, що проблема виплати репарацій є складною навіть у відносинах між двома державами, які дотримуються норм міжнародного права. Щодо Росії згадаймо відомий вислів канцлера Німецької імперії Отто фон Бісмарка, який стверджував, що угоди з Росією не варті паперу, на якому вони написані. Тому Україна у питанні стягнення воєнних репарацій має розраховувати на себе та на допомогу міжнародної спільноти.

Першим вагомим кроком у цьому напрямку стало ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про основи засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 3 березня 2022 року [22], яким визначено правові засади примусового вилучення з мотивів суспільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) об'єктів права власності Російської Федерації як держави, яка почала повномасштабну війну проти України, та її резидентів.

Другим важливим кроком стане розробка ефективного механізму конфіскації російського майна за кордоном. Сьогодні значна частина цього майна заморожена, тобто його власники тимчасово позбавлені права розпоряджатися ним, але фактичної конфіскації майна поки що немає.

Список використаних джерел

1. Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Путіна. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3683849-miznarodnij-kriminalnij-sud-vidav-order-na-arrest-putina.html>
2. МКС видав ордер на арешт Шойгу та Герасимова за масовані обстріли енергосистеми України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kryminalnyy-sud-herasymov-shoyhu/33008483.html>
3. Kadykało A., Wojny czeczeńskie – „błąd”, „hańba” czy „narodowa tragedia” Rosji? Obraz konfliktów rosyjsko-czeczeńskich w rosyjskich podręcznikach do historii, Roczniki humanistyczne. Tom 65, zeszyt 7, Lublin 2017.
4. Kowalczyk M., Przyczyny wojny rosyjsko-gruzińskiej w 2008 roku, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia, vol. II Sectio M, Lublin 2017.
5. Пробна війна. 15 років тому Росія спробувала захопити український острів Тузла. *New voice*, 29.09.2018.
6. Кримський парламент зібрався змінювати Конституцію автономії та просити захисту в Росії. *«Дзеркало тижня»*, 05.02.2014.
7. Pankevych I., Slovka I., Military conflict in Ukraine: Ukraine's and world's challenges, *Balkan Social Science Review*, Vol.16, Stip, December 2020.
8. On the ratification of the Treaty between the Russian Federation and the Republic of Crimea on the admission of the Republic of Crimea to the Russian Federation and the formation of new

subjects in the Russian Federation: Federal Law of the Russian Federation. No. 36-FZ dated March 21, 2014, Rossiyskaya gazeta. Federal issue. – no. 6338, 24.03.2014

9. Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії і закликала негайно вивести війська з України. *Українська правда*. 02.03.2022.

10. Генасамблея ООН ухвалила резолюцію, де закликала Росію відшкодувати завдані Україні збитки. *Українська правда*. 14.11.2022.

11. War Speeches. Перший контакт із Китаєм, конфуз Росії в ООН, гарантії безпеки для України на шляху до НАТО. *Українська правда*. 01.05.2023.

12. Азербайджан почав "антитерористичну операцію" у Нагірному Карабасі, URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/19/7420450/>

13. Сторони домовилися про припинення вогню у Нагірному Карабаху, URL: <https://www.slovodilo.ua/2023/09/20/novyna/suspilstvo/storony-domovylysa-pro-prypynennya-vohnyu-nahirnomu-karabaxu>

14. Казахстан – штучна держава і Грузія – частина РФ: що понаписував у своєму пості, який потім прибрали, Дмитро Медведєв, URL: <https://tsn.ua/ukrayina/kazahstan-shtuchna-derzhava-i-gruziya-chastina-rf-scho-ponapisuvav-u-svoyemu-posti-yakiy-potim-pibrali-dmitro-medvedyev-2124787.html>

15. Taylor F., Exorcising Hitler. The Occupation and Denazification of Germany, Bloomsbury Publishing. London 2012. – 496 p.

16. Міжнародне право дозволяє Україні бити по території Росії з метою самооборони, - представник німецького уряду, URL: https://lb.ua/world/2023/05/31/558104_mizhnarodne_pravo_dozvolyaie_ukraini.html

17. Російська авіабаза в Криму є "абсолютно законною ціллю" для ЗСУ - Міноборони Британії, URL: <https://tsn.ua/ato/rosiyska-aviabaza-v-krimu-ye-absolyutno-zakonnoyu-cillyu-dlya-zsu-minoboroni-britaniyi-2131582.html>

18. Uchwały Poczdamskie. Sprawozdanie z Trójjstronnej Konferencji w Berlinie, Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego, oprac. K. Kocot, K. Wolfke, wyd. 4, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wrocław–Warszawa 1978.

19. Umowa między Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w sprawie wynagrodzenia szkód, wyrządzonych przez okupację niemiecką, Moskwa, 16 sierpnia 1945, Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004, t. II, Dokumenty, red. S. Dębski, W.M. Góralski, PISM, Warszawa 2004.

20. Porozumienie zawarte 16 października 1991 r. w formie wymiany not w sprawie ustanowienia „Fundacji Pojednania Polsko-Niemieckiego”, Przełom w stosunkach polsko-niemieckich 1989-1991 w świetle polskich dokumentów politycznych. Tom IV. Akt symboliczny. Świadczenia z Niemiec dla ofiar zbrodni nazistowskich w Polsce. Formuła „pragmatyczna” w świetle porozumień z lat 1991 i 2020, Wrocław 2022.

21. Sopiński M., Reparacje wojenne od Niemiec w aspekcie prawnym oraz politycznym, Kwartalnik Prawa Międzynarodowego, III (III), Warszawa 2022.

22. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: закон України № 2116-IX від 3 березня 2022 р., Офіційний вісник України від 29.04.2022, № 33, стор. 24, стаття 1720, код акта 110927/2022.

WAR REPARATIONS: POLISH EXPERIENCE AND UKRAINIAN PROSPECTS

Ivan M. Pankevych, Doctor habil. of Legal Science, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional, European and International Public Law, University of Zielona Góra (Poland).

E-mail: i.pankevych@wpa.uz.zgora.pl

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-11

Keywords: war, hybrid war, annexation, war crimes, war reparations, international law.

The article examines the problem of Ukraine collecting war reparations from the Russian Federation. A few years ago, it seemed that the problem of collecting war reparations concerned only the consequences of the Second World War and would certainly never again affect the countries of Central and Eastern Europe. However, the events of the last two and a half years show that it will continue to be relevant. The Polish experience of collecting war reparations from Germany, although not a model to follow, clearly confirms that the problem of paying reparations is difficult even in relations between two states that adhere to the norms of international law. Regarding Russia, let's recall the famous statement of the Chancellor of the German Empire, Otto von Bismarck, who claimed that agreements with Russia are not worth the paper they are written on. Therefore, Ukraine must rely on itself and on the help of the international community in collecting military reparations.

References

1. *Mizhnarodnyi kryminalnyi sud vydav order na aresht Putina* [The International Criminal Court issued an arrest warrant for Putin] Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3683849-mizhnarodnij-kryminalnij-sud-vidav-order-na-arest-putina.html>
2. *MKS vydav order na aresht Shoihu ta Herasymova za masovani obstrily enerhosystemy Ukrainy* [The International Criminal Court issued an arrest warrant for Shoigu and Gerasimov for massive shelling of Ukraine's energy system] Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kryminalnyy-sud-herasymov-shoyhu/33008483.html>
3. Kadykało A., *Wojny czeczeńskie – „błąd”, „hańba” czy „narodowa tragedia” Rosji? Obraz konfliktów rosyjsko-czeczeńskich w rosyjskich podręcznikach do historii, Roczniki humanistyczne. Tom 65, zeszyt 7, Lublin 2017.*
4. Kowalczyk M., *Przyczyny wojny rosyjsko-gruzińskiej w 2008 roku, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia, vol. II Sectio M, Lublin 2017.*
5. *Probna viina. 15 rokiv tomu Rosiia sprobuvala zakhopyty ukrainskyi ostriv Tuzla* [Trial war. 15 years ago, Russia tried to capture the Ukrainian island of Tuzla]. *New voice*, 29.09.2018.
6. *Krymskyi parlament zibravsia zminiuvaty Konstytutsiiu avtonomii ta prosyty zakhystu v Rosii* [The Crimean Parliament is going to change the Constitution of the autonomy and ask for protection in Russia]. *Dzerkalo tyzhnia* [Mirror of the week], 05.02.2014.
7. Pankevych I., Slovska I., *Military conflict in Ukraine: Ukraine's and world's challenges, Balkan Social Science Review, Vol.16, Stip, December 2020.*
8. *On the ratification of the Treaty between the Russian Federation and the Republic of Crimea on the admission of the Republic of Crimea to the Russian Federation and the formation of new subjects in the Russian Federation: Federal Law of the Russian Federation. No. 36-FZ dated March 21, 2014, Rossiyskaya gazeta. Federal issue. – no. 6338, 24.03.2014*
9. *Henasambleia OON zasudyla vtornennia Rosii i zaklykala nehaino vyvesty viiska z Ukrainy* [The UN General Assembly condemned Russia's invasion and called for the immediate withdrawal of troops from Ukraine]. *Ukrainska pravda* [Ukrainian Pravda], 02.03.2022.
10. *Henasambleia OON ukhvalyla rezoliutsiiu, de zaklykala Rosiiu vidshkoduvaty zavranni Ukraini zbytky* [The UN General Assembly adopted a resolution calling on Russia to compensate Ukraine for damages]. *Ukrainska pravda* [Ukrainian Pravda], 14.11.2022.
11. *War Speeches. Pershyi kontakt iz Kytaiem, konfuz Rosii v OON, harantii bezpeky dlia Ukrainy na shliakhu do NATO* [The first contact with China, Russia's embarrassment at the UN, security guarantees for Ukraine on the way to NATO]. *Ukrainska pravda* [Ukrainian Pravda], 01.05.2023.
12. *Azerbaidzhan pochav "antyterorystychnu operatsiiu" u Nahirnomu Karabasi* [Azerbaijan launched an "anti-terrorist operation" in Nagorno-Karabakh] Available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/19/7420450/>
13. *Storony domovylysia pro prypynennia vohniu u Nahirnomu Karabakhu* [The parties agreed

on a ceasefire in Nagorno-Karabakh] Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2023/09/20/novyna/suspilstvo/storony-domovylysy-pro-prypynennya-voyny-nahirnomu-karabaxu>

14. *Kazakhstan - shtuchna derzhava i Hruziia - chastyna RF: shcho ponapysuvav u svoiemu posti, yakyi potim prybraly, Dmytro Medvediev* [Kazakhstan is an artificial state and Georgia is part of the Russian Federation: what Dmitry Medvedev wrote in his post, which was later removed] Available at: <https://tsn.ua/ukrayina/kazakhstan-shtuchna-derzhava-i-gruziya-chastina-rf-scho-ponapisuvav-u-svoyemu-posti-yakyi-potim-pybrali-dmitro-medvedyev-2124787.html>

15. Taylor F., *Exorcising Hitler. The Occupation and Denazification of Germany*, Bloomsbury Publishing. London 2012. – 496 p.

16. *Mizhnarodne pravo dozvoliaie Ukraini byty po terytorii Rosii z metoiu samooborony, - predstavnyk nimetskoho uriadu* [International law allows Ukraine to strike on the territory of Russia for the purpose of self-defense, - a representative of the German government] Available at: https://lb.ua/world/2023/05/31/558104_mizhnarodne_pravo_dozvoliaie_ukraini.html

17. *Rosiiska aviabaza v Krymu ye "absolutno zakonnoiu tsilliu" dlia ZSU - Minoborony Brytanii* [The Russian air base in Crimea is an "absolutely legal target" for the Armed Forces - British Ministry of Defense] Available at: <https://tsn.ua/ato/roziyska-aviabaza-v-krimu-ye-absolutno-zakonnoyucillyu-dlya-zsu-minoboroni-britaniyi-2131582.html>

18. *Uchwały Poczdamskie. Sprawozdanie z Trójjstronnej Konferencji w Berlinie, Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, oprac. K. Kocot, K. Wolfke, wyd. 4, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wrocław–Warszawa 1978.

19. *Umowa między Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w sprawie wynagrodzenia szkód, wyrządzonych przez okupację niemiecką*, Moskwa, 16 sierpnia 1945, *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. II, Dokumenty, red. S. Dębski, W.M. Góralski, PISM, Warszawa 2004.

20. *Porozumienie zawarte 16 października 1991 r. w formie wymiany not w sprawie ustanowienia „Fundacji Pojednania Polsko-Niemieckiego”, Przełom w stosunkach polsko-niemieckich 1989-1991 w świetle polskich dokumentów politycznych. Tom IV. Akt symboliczny. Świadczenia z Niemiec dla ofiar zbrodni nazistowskich w Polsce. Formuła „pragmatyczna” w świetle porozumień z lat 1991 i 2020*, Wrocław 2022.

21. Sopiński M., *Reparacje wojenne od Niemiec w aspekcie prawnym oraz politycznym*, Kwartalnik Prawa Międzynarodowego, III (III), Warszawa 2022.

22. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), *The Law of Ukraine “On the main principles of forced seizure in Ukraine of objects of property rights of the Russian Federation and its residents”* Official Gazette of Ukraine, vol. 33, p. 24.

Одержано 21.06.2024.

УДК 341.218.3

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-12

ВЕРОНІКА ШКАБАРО,
*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Університету імені
Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*
ORCID: 0000-0002-7105-6170

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ

У статті досліджено державну територію як об'єкт правонаступництва держав поряд з іншими об'єктами правонаступництва, до яких належать державна територія, міжнародні угоди (договори), державна власність, державні архіви, державні борги, членство в міжнародних організаціях, державні кордони. Міжнародне право вирішує процеси державно-територіальних змін через інститут правонаступництва держав, який є одним з найбільш складних політико-правових проблем сучасного світу. Проведено аналіз підстав, через які виникає правонаступництво держав. Акцентовано увагу на проблематиці правонаступництва держав в контексті територіального наступництва. Обґрунтовано, що територіальний аспект правонаступництва держав є особливо актуальним та проблематичним у сучасному світі. Визначено значення інституту правонаступництва держав як одного з найстаріших у міжнародному праві. Досліджено існуючі підходи до визначення поняття «правонаступництво держав». Наголошено, що міжнародне право пов'язує правонаступництво тільки зі зміною території, а правонаступництво держав виникає у тому разі, якщо відбувається остаточна і безповоротна заміна суверенітету однієї держави над тією або іншою територією суверенітетом іншої держави. Проведено дослідження особливостей інституту правонаступництва держав у правовій доктрині України та національних і міжнародних нормативно-правових актах. Проаналізовано зміст чинних нормативно-правових актів міжнародного та національного права України щодо територіального аспекту правонаступництва держав. Зазначено, що міжнародна нормативно-правова основа правонаступництва держав є доволі незначною та надзвичайно обмеженою. Автором наголошено, що територіальні трансформації та зміни політичної карти світу не оминуть XXI сторіччя через події, що відбуваються в Україні та світі. Євроінтеграційні процеси та сепаратистські рухи тільки посилюють актуальність проблеми правонаступництва держав, вимагаючи вдосконалення механізму правового регулювання.

Ключові слова: держава, територія, територія держави, правонаступництво, об'єкт правонаступництва, міжнародно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Возз'єднання Німеччини, розпад Чехословаччини, Югославії та Радянського Союзу і виникнення на політичній карті світу в результаті цих процесів більше двох десятків нових суверенних та незалежних держав як самостійних суб'єктів міжнародного права привернули значну увагу не тільки політиків, а й науковців до проблеми правонаступництва держав. Процес появи нових держав на початку 90-х років XX століття викликали потребу вирішення комплексу питань стосовно міжнародних договорів, державної власності, державних архівів, державних боргів тощо.

Нова хвиля правонаступництва спричинила появу великої кількості безпрецедентних проблем щодо практичної реалізації одного з найстаріших інститутів міжнародного права, таким чином ще раз підтвердивши вислів авторитетного дослідника Д. О'Коннелла, що розбіжності між державами в галузі правонаступництва існують «не стільки стосовно самого принципу, скільки стосовно його застосування» [1, с. 3].

Погоджуємося, що з точки зору сучасного міжнародного права кваліфікація зазначених

міжнародних подій майже в кожному випадку народження нової держави супроводжувалась певною ускладненістю, що пояснюється як наявністю суттєвих особливостей у правовому регулюванні кожної з них, так і сукупністю неузгодженостей та доволі суперечливих рис, властивих самому міжнародно-правовому інституту правонаступництва держав. У таких умовах стає очевидною необхідність відновлення прикладних та наукових розвідок у галузі міжнародного правонаступництва, оскільки лише шляхом оптимальної взаємодії із загальною теорією міжнародного права відповідні складні проблеми практики міжнародних відносин можуть бути вирішені найбільш ефективним чином [1, с. 3].

Територіальні трансформації та зміни політичної карти світу не оминуть й XXI сторіччя. Події, що відбуваються в Україні та світі, є тому підтвердженням.

Євроінтеграційні процеси, з одного боку, та сепаратистські рухи, з іншого боку, тільки посилюють актуальність проблеми правонаступництва держав, вимагаючи вдосконалення механізму правового регулювання у цій сфері.

Стан дослідження. Інститут правонаступництва держав є загальногалузовим інститутом у системі міжнародного права. Незважаючи на його вихідну роль для всіх галузей міжнародного права, цей інститут у багатьох аспектах залишається недослідженим [2, с. 7].

Вважається, що тему правонаступництва держав можна досліджувати нескінченно. І все одно кожний новий випадок правонаступництва буде викликом, випробуванням, тестом для більш-менш усталеної групи норм, що регулюють наслідки територіальних змін. А такі зміни є неминучими як атрибут руху, розвитку, життя. Територіальні зміни (що супроводжуються зміною суверенітетом над певною територією) тягнуть за собою зміни в міжнародних правовідносинах. Задача міжнародного права полягає у забезпеченні того, щоб такі зміни не похитнули і без того нестійку систему міжнародного правопорядку, яка ґрунтується на принципах безпеки, справедливості, рівності [2, с. 178].

Слід зазначити, що проблема правонаступництва держав у сучасних умовах є однією з найбільш дискусійних, що викликає доволі суперечливі судження та оцінки фахівців. Відсутня одностайність стосовно теорії правонаступництва у тому чи іншому випадку (теорії універсального чи часткового правонаступництва, доктрини *tabula rasa* чи континуїтету), стосовно типу правонаступництва, статусу держав та обсягу прав і обов'язків, що переходять внаслідок правонаступництва цих держав, стосовно участі третіх держав та інших учасників міжнародних відносин у цьому процесі, процедур юридичного оформлення правонаступництва держав тощо. Вважаємо, що у сучасному світі особливо актуальним та проблематичним є територіальний аспект правонаступництва держав.

В українській юридичній науці дослідженням окремих питань правонаступництва займалися М.М. Антонович, М.О. Баймуратов, М.В. Венецька, А.І. Дмитрієв, В.В. Мицик, В.І. Муравйов, Ю.О. Ноговіцина, О.Ю. Перевезенцев, Н.В. Пронюк, Л.Д. Тимченко, М.Ю. Черкес та інші, проте проблематика правонаступництва держав в контексті територіального наступництва лишається майже недослідженою.

Метою статті є дослідження державної території як об'єкту правонаступництва держав.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право, яке регулює статус держав як учасників міжнародних правовідносин, вирішує процеси державно-територіальних змін через інститут правонаступництва держав, який є одним з найбільш складних політико-правових проблем сучасного світу.

Інститут правонаступництва держав є одним з найдавніших.

У юридичній доктрині правонаступництво визначається як перехід прав і обов'язків від однієї особи до іншої за законом або угодою [3, с. 46].

У міжнародному праві під правонаступництвом розуміють заміну однієї держави іншою у несенні відповідальності за міжнародні відносин певної території (ст. 2 Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978). Положення цієї Конвенції поширюються на такі випадки правонаступництва: 1) утворення нових незалежних держав; 2) об'єднання держав; 3) відокремлення частини або частин держави; 4) передача частини

території держави. Конвенція закріпила також важливе положення про те, що правонаступництво держав не стосується установлених договором державних кордонів та зобов'язань і прав щодо режиму кордону (ст. 11) [3, с. 47]. Отже, правонаступництво держав виникає за різних підстав, у т.ч. при повній ліквідації однієї держави і виникненні на її місці інших нових незалежних держав, при поділі (розпаді) держав, відокремленні частини (частин) держави та інших територіальних змінах (об'єднання держав або входження однієї держави до складу іншої), при передачі частини території держави, при соціальних революціях, розпаді колоніальних систем тощо.

Як вже зазначалося, конвенційним визначенням до цього правового явища є таке: «Правонаступництво держав» означає заміну однієї держави іншою у несенні відповідальності за міжнародні відносини будь-якої території (Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року (ст. 2, п. 1b) [4] та Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1978 року (ст. 2, п. 1a)) [5].

В юридичній навчальній літературі терміну «правонаступництво держав» («міжнародне правонаступництво») надаються такі визначення: «це юридичні наслідки зміни однією державою іншої стосовно відповідальності за міжнародні відносини певної території відповідно до основних принципів і норм міжнародного права» [6, с. 135], «перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права (правопопередника) до іншого (правонаступника) внаслідок виникнення або припинення існування держави або зміни її території» [7, с. 114], «перехід прав та обов'язків однієї держави до іншої внаслідок виникнення або припинення існування держави чи її територіальних змін, а також зміну однієї держави іншою при несенні міжнародної відповідальності за міжнародні стосунки між такими територіями» [8, с. 369].

Об'єктами правонаступництва можуть бути державна територія, міжнародні угоди (договори), учасником яких був суб'єкт міжнародного права, що припинив існування або змінив статус, державна власність, державні архіви, державні борги, членство в міжнародних організаціях, державні кордони [7, с. 114-115; 8, с. 369].

Іншими словами, правонаступництво держав виникає у тому разі, якщо відбувається остаточна і безповоротна заміна суверенітету однієї держави над тією або іншою територією суверенітетом іншої держави. Тобто міжнародне право пов'язує правонаступництво тільки зі зміною території [9, с. 60].

Міжнародна нормативно-правова основа правонаступництва держав є доволі незначною та надзвичайно обмеженою. В рамках сучасного міжнародного права були розроблені два правові акти, що присвячені питанням наслідків державного правонаступництва: Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року [4] та Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1978 року [5], котрі не набрали чинності й, як вважають, «навіть чи у близькому майбутньому наберуть чинності» [10, с. 68], а «їхні норми застосовуються в якості міжнародних звичаїв» [7, с. 115].

Міжнародні договори, що закріплюють статус та режим кордонів, а також інші територіальні режими, в силу їх значущості для безпеки і стабільності міжнародного порядку мають особливий характер [2, с. 47]. Конвенція 1978 р. не торкається встановленого режиму кордонів і самих кордонів, договорів стосовно користування територіями або обмежень щодо користування, суверенних прав кожного народу на природні багатства і ресурси [10, с. 71]. Іншим словами, сам факт зміни державного суверенітету над певною територією не зачіпає кордонів, встановлених договором, а також пов'язаних з ним прав і обов'язків. Згідно звичаєвого міжнародного права договори про кордон мають особливий режим: навіть якщо вони припиняють свою дію, кордон, який був ними закріплений, не втрачає свого статусу. Таким чином навіть якщо держава-наступниця не вважає себе пов'язаною договорами держави-попередниці, це все рівно не впливає на лінію проходження кордону, закріплену в

договірному порядку, а також на права і обов'язки, пов'язані з режимом кордону. В той же час правонаступництво не перетворює договори про кордон на «вічні» чи «недоторканні». Якщо договір був недійсним з самого початку, він лишається таким і після правонаступництва. Внаслідок правонаступництва держави не позбавляються будь-яких прав (підстав) вимагати перегляду, припинення або розірвання недійсного договору [2, с. 47-48].

Правонаступництво держав – це галузь, у якій багато прогалин і спірних ситуацій. Це пояснюється двозначністю практики держав, що часом ґрунтується на спеціальних угодах і різних нормах, що існують незалежно від категорії правонаступництва держав. Фактично до 70–80-х років XX ст. у цій галузі не існувало сталих норм [9, с. 61].

Вважається, що проблема правонаступництва вирішується не за обсягом прав і обов'язків, що передаються, а, швидше за все, за об'єктом [10, с. 70]. У зв'язку з цим дві конвенції, що згадувались, стосувалися питань правонаступництва щодо договорів і щодо державної власності, державних архівів та державних боргів.

У правовій доктрині виділяють такі види правонаступництва держав: 1) повне правонаступництво (правонаступництво, яке «практиці майже невідоме» [10, с. 70], за яким переходять усі права й обов'язки правопередника; наприклад, як вважає провідний науковець Баймуратов М.О., Україна є повним правонаступником УРСР) [7, с. 115]; 2) неповне (часткове) правонаступництво, котре зустрічається найчастіше, за яким до правонаступника переходить частина прав і обов'язків або тільки права чи обов'язки (наприклад, Україна є частковим правонаступником СРСР з питань ядерної зброї); 3) повна відсутність правонаступництва, що іменується *tabula rasa*, коли новий суб'єкт міжнародного права відмовляється від усіх прав і обов'язків правопередника, у тому числі не зв'язує себе його зобов'язаннями по міжнародних договорах [7, с. 115; 10, с. 70].

Правонаступництво держав щодо території та кордонів регулюється насамперед принципами територіальної цілісності держав, недоторканості державних кордонів, договірної зміни кордонів та принципом *uni possidetis*. Останній принцип застосовується при утворенні держав внаслідок відокремлення частин(-и) території держави, поділу держави чи деколонізації, коли постає питання про встановлення державного кордону держави-наступниці там, де вона межувала з іншими суб'єктами федерації, територіально-адміністративними одиницями або колоніями (тобто там, де державного кордону раніше не існувало). В результаті застосування принципу *uni possidetis* лінії адміністративного розмежування трансформуються у державний кордон [2, с. 43]. Деякі вчені вважають принцип *uni possidetis* складовим елементом більш загального принципу непорушності кордонів. На думку О.Ю. Ноговіциної, недоречно робити таке узагальнення, оскільки принцип непорушності кордонів є регіональним принципом, а принцип *uni possidetis* – універсальним. При цьому не можна не помітити взаємодоповнення цих двох принципів: принцип непорушності кордонів забезпечує стабільність кордонів, які і до правонаступництва мали статус державних, а принцип *uni possidetis* – кордонів, які до правонаступництва були лише внутрішніми кордонами (лініями адміністративного розмежування) [2, с. 46].

Вищезазначені принципи були використані при визначенні державних кордонів незалежної України: принцип *uni possidetis* було застосовано до адміністративних кордонів, що існували між Української РСР та іншими радянськими республіками (РРФСР, Білоруська РСР, Молдавська РСР), а принцип непорушності кордонів – до державного кордону колишнього СРСР з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною та Румунією. Оскільки державний кордон СРСР з цими державами було встановлено на підставі міжнародних договорів, правонаступництво – в силу ст. 11 Віденської конвенції 1978 року та принципу непорушності кордонів – не вплинуло на чинність таких договорів і лінію проходження кордону, який перетворився на державний кордон України [2, с. 47].

Правовою основою режиму правонаступництва держав є сукупність міжнародних і національних правових актів, до яких Мамонтов І.О. для України відносить, окрім названих конвенцій, також Статут Організації Об'єднаних Націй та Закон України «Про

правонаступництво України» [11, с. 80]. На його думку, зазначені міжнародні акти встановлюють універсальні правила правонаступництва і врегульовують конкретні суспільні відносини, що виникають унаслідок цих міжнародно-правових фактів, серед яких можна виділити два основних блоки: договори і майнові права. Як вважає науковець Мамонтов І.О., правонаступництво української державності, виступає самостійним політико-правовим інститутом, який базується на нормах міжнародного і національного права, що виражається у прийнятті державою прав і обов'язків державних утворень, правонаступником яких проголошується держава, переходом встановлених договорами прав і обов'язків від однієї держави до іншої з урахуванням основних принципів міжнародного права стосовно територій, які є об'єктом правонаступництва держав [11, с. 79].

Українська Конституція визначила та закріпила, що правонаступництво держави забезпечує Президент України (пункт 1 статті 106). Стаття 2 Конституції України закріпила, що суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною [12].

У більшості конституцій світу принцип цілісності і недоторканості державної території та її кордонів обов'язково закріплюється. Цілісність і недоторканість території України в межах існуючого кордону є принципом конституційного ладу Української держави. Конституція незалежної України у 1996 році створила якісно нові та необхідні передумови для розбудови та утвердження нових рис Української держави – істинно суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, як це зазначено у ст. 1 Конституції України [13, с. 88].

Принципи неподільності і недоторканності території України було визначено в Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року [14]. Цим юридичним актом парламент України, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, проголосив незалежність України та створення самостійної української держави – України.

Головні засади, що були покладені в основу Конституції України, викладені у тексті Декларації про державний суверенітет України [15], якою проголошено державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Цим джерелом конституційного права України закладено основу визначення територіального верховенства держави та задекларовано, що Українська держава здійснює верховенство на всій своїй території, територія в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди. У Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 року було проголошено та встановлено безперервність держави Україна та її територіальне наступництво.

Безумовно, правовою аксіомою мають визнаватися положення Конституції України, Декларації про державний суверенітет України, Акті проголошення незалежності України про цілісність, неподільність та недоторканість території держави [13, с. 88].

Особлива роль у системі конституційного законодавства має Закон України «Про правонаступництво України» [16], у статті 5 якого визначено, що державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, та кордон між Українською РСР і Білоруською РСР, РРФСР, Республікою Молдова за станом на 16 липня 1990 року є державним кордоном України. Прийняттю цього закону слугувало фактичне правонаступництво внаслідок розпаду СРСР та виникнення на частинах його території нових держав, у тому числі – суверенної і незалежної України. Наведені норми Закону України «Про правонаступництво України» є правовою основою правонаступництва України у відношенні державної території (об'єкту фактичного правонаступництва) [13, с. 87-88].

Незважаючи на високу оцінку, особливе значення та надзвичайно важливу роль цих історичних актів для становлення та існування української державності [17, с. 4; 18, с. 92-93], з іншого боку, як зазначається в деяких джерелах, «ні Декларація про державний суверенітет», «ні Акт проголошення незалежності України» «не містять ... положень», «у зазначених актах не сказано жодного слова про правонаступництво Української Держави від попередніх етапів державотворення». Закон України «Про правонаступництво України» «у своїх 9-ти статтях

жодним чином не згадує про правонаступництво України від Української Народної Республіки періоду 1917-1948 рр., Української Держави 1918 р., гетьманату П. Скоропадського, а також об'єднаної УНР і ЗУНР 1918-1920 рр., як зробили кавказькі і балтійські держави відносно своїх попередніх державних утворень того ж періоду» [11, с. 82].

Отже, як зазначав науковець Мамонтов І.О. ще у 2021 році, «на тридцятій річниці незалежності правонаступництво України закріплене у національному законодавстві, згідно міжнародних актів як держава-спадкоємиця, територія якої безпосередньо перед моментом правонаступництва держав була залежною територією, за міжнародні відносини якої була відповідальною держава-попередниця – УРСР/СРСР, що наразі створює політико-правові проблеми і знівельовує державотворчу значимість періоду УНР і гетьманату П. Скоропадського. Політико-правові проблеми полягають у неправомірному хронологічному обмеженні існування української державності періодом з 1991 р. і по сьогодні. Таке політико-правове положення створює прецедент для обстоювання твердження про пряму залежність української державності від радянського минулого, спотворює історію української державності, негативно впливає на консолідацію українського суспільства і створює передумови для гібридних атак держави-агресора». Мамонтов І.О. вважає, що «доцільним є внесення змін і доповнень у преамбулу Конституції України», де «потрібно сформулювати положення про правонаступництво сучасної Української Держави від українських державних утворень періоду 1917-1920 рр.» [11, с. 82], з чим не можна не погодитись.

При правонаступництві держав можна виділити два тісно пов'язані між собою складові елементи: фактичне правонаступництво та юридичне правонаступництво. Фактичним правонаступництвом є підстава (випадок, сама ситуація), тобто юридичні факти для правонаступництва, які тягнуть за собою юридичне правонаступництво. Юридичним правонаступництвом є перехід прав і обов'язків від однієї держави до іншої внаслідок відповідних обставин.

Висновки. Таким чином, правонаступництво державної території є об'єктом фактичного правонаступництва держав внаслідок певних юридичних фактів (обставин), з якими пов'язується зміна суверенітету однієї держави над певною територією суверенітетом іншої держави. Україна виходила зі своїх власних національних інтересів, коли в силу міжнародного права одностороннім волевиявленням установила безперервність держави України та її територіальне наступництво, а також при укладанні міжнародних договорів щодо різних аспектів правонаступництва.

Список використаних джерел

1. Перевезенцев О.Ю. Міжнародно-правове регулювання інститут правонаступництва держав щодо міжнародних договорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 – міжнародне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2004. 18 с.
2. Ноговіціна Ю.О. Міжнародно-правові аспекти правонаступництва України / під науковою редакцією О.В. Задорожного / Київ: Видавничий дім «Промені», 2006. 352 с.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. Т. 5: П – С. 2003. 736 с.
4. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів. Дата підписання: 23.08.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text (Дата звернення 15.06.2024).
5. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів. Дата підписання: 08.04.1983. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu83k04u?an=286> (Дата звернення 15.06.2024).
6. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 640 с.
7. Баймуратов М.О. Міжнародне право. Харків: Одиссей, 2001. 672 с.
8. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії:

Підручник. Київ: Либідь, 2002. 608 с.

9. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. Навчальний посібник. Київ: КНТ, 2008. 344 с.
10. Черкес М.Ю. Міжнародне право: Підручник. Київ: Правова єдність, 2009. 392 с.
11. Мамонтов І.О. 30 років незалежності України: міжнародно-правові аспекти правонаступництва держави. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 77-83. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/83>
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/paran4202> (Дата звернення 15.06.2024).
13. Шкабаро В.М. Конституційне визначення території держави та державного кордону України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 85-88. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_5_2019.pdf
14. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (Дата звернення 15.06.2024).
15. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (Дата звернення 15.06.2024).
16. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (Дата звернення 15.06.2024).
17. Шемшученко Ю.С. Від Декларації – до Конституції. *Правова держава*. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. Вип. 8. С. 3-11.
18. Прієшкіна О.В. Декларація про державний суверенітет та її роль у становленні Української держави. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2011. № 1. С. 91-94.

SUCCESSION OF STATE TERRITORY

Veronika N. Shkabaro, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: vshkabaro@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2024-1-8-12

Key words: state, territory, state territory, state succession, object of state succession, international legal regulation.

The article is devoted to the study of state territory as an object of succession of states along with other objects of succession, which include state territory, international agreements (treaties), state property, state archives, state debts, membership in international organizations, state borders. International law solves the processes of state-territorial changes through the institution of succession of states, which is one of the most complex political and legal problems of the modern world. The article analyzes the grounds for the succession of states. Attention focuses on the problems of succession of states in the context of territorial succession. It is substantiated that the territorial aspect of the succession of states is particularly relevant and problematic in the modern world. The importance of the institution of legal succession of states determines as one of the oldest in international law. This article examines the existing approaches to the definition of the concept of “succession of states”. It is emphasized that international law binds succession only with the change of territory, and the succession of states arises if there is a final and irrevocable replacement of the sovereignty of one state over a particular territory with the sovereignty of another state. The article researches the peculiarities of the institution of legal succession of states in the legal doctrine of Ukraine and national and international legal acts. The author of the article analyzes the content of the current normative legal acts of international and national law of Ukraine on the territorial aspect of the succession of states. It is specified that the international legal basis of succession of states is rather insignificant and extremely limited. The author emphasizes that territorial transformations and changes in the political map of the world will not bypass the 21st century because of the events

taking place in Ukraine and the world. European integration processes and separatist movements only strengthen the urgency of the problem of succession of states, demanding the improvement of the mechanism of legal regulation.

References

1. Perevezentsev, O.Yu. (2004). *Mizhnarodno-pravove rehulivannia instytutu pravonastupnytstva derzhav shchodo mizhnarodnykh dohovoriv*. Avtoref. Diss. kand. yuryd. Nauk [International legal regulation of the institute of legal succession of states in relation to international treaties. Abstract Ph.D. law diss.]. Kyiv, 18 p.
2. Nohovitsina, Yu.O. (2006). *Mizhnarodno-pravovi aspekty pravonastupnytstva Ukrainy* [International legal aspects of legal succession of Ukraine]. Kyiv, Publishing house "Promeni", 352 p.
3. *Yurydychna entsyklopediia* (2003) [Legal encyclopedia]. Kyiv, vol. 5, 736 p.
4. The Vienna Convention on the Succession of States in Treaties (1978). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text
5. The Vienna Convention on State Succession in relation to state property, state archives and state debts (1983). Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu83k04u?an=286>
6. Dmytriiev, A.I., Muraviov, V.I. (2000). *Mizhnarodne publichne pravo* [International public law]. Kyiv, Yurinkom Inter Publ., 640 p.
7. Baimuratov, M.O. (2001). *Mizhnarodne pravo* [International law]. Kharkiv, Odyssey Publ., 672 p.
8. Butkevych, V.H., Mytsyk, V.V., Zadorozhnii, O.V. (2002). *Mizhnarodne pravo. Osnovy teorii* [International law. Basics of the theory]. Kyiv, Lybid Publ., 608 p.
9. Proniuk, N.V. (2008). *Suchasne mizhnarodne parvo* [Modern international law]. Kyiv, KNT Publ., 344 p.
10. Cherkes, M.Yu. (2009). *Mizhnarodne parvo* [International law]. Kyiv, Legal Unity Publ., 392 p.
11. Mamontov, I.O. (2021). *30 rokiv nezalezhnosti Ukrainy: mizhnarodno-pravovi aspekty pravonastupnytstva derzhavy* [30 years of Ukraine's independence: international legal aspects of state succession]. *Nove ukrainske pravo* [New Ukrainian law], issue 4, pp. 77-83. Available at: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/83>
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Constitution of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вп/paran4202>
13. Shkabaro, V.M. (2019). *Konstytutsiine vyznachennia terytorii derzhavy ta derzhavnoho kordonu Ukrainy* [Constitutional definition of the territory of the state and the state border of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo* [Comparative and analytical law], no. 5, pp. 85-88. Available at: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_5_2019.pdf
14. Act of Proclamation of Independence of Ukraine (1991). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
15. Declaration on State Sovereignty of Ukraine (1990). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
16. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), Law of Ukraine "On legal succession of Ukraine". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>
17. Shemshuchenko, Yu.S. (1997). *Vid Deklaratsii – do Konstytutsii* [From the Declaration to the Constitution]. *Pravova derzhava* [Constitutional state]. Kyiv, Institute of State and Law, issue 8, pp. 3-11.
18. Priieshkina, O.V. (2011). *Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet ta yii rol u stanovlenni Ukrainskoi derzhavy* [Declaration on state sovereignty and its role in the formation of the Ukrainian state]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of the Kyiv University of Law]. Kyiv, no. 1, pp. 91-94.

Одержано 21.06.2024.

НАШІ АВТОРИ

БАЙМУРАТОВ Михайло Олександрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії наук.

БІЛА Альона Валеріївна, викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля.

БОБРОВНИК Денис Олександрович, кандидат економічних наук, докторант Національного авіаційного університету, директор Адвокатського альянсу «Баймуратов і партнери».

ВОЛКОВА Юлія Федорівна, аспірантка кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Ужгородського національного університету.

ЄФРЕМОВА Наталя Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія».

КОФМАН Борис Якович, доктор юридичних наук, старший дослідник, Заслужений юрист України, професор кафедри політичних наук та права Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.

ЛЕЛЕКА Світлана Станіславівна, студентка II курсу бакалаврату ННІ права Сумського державного університету.

ЛИТВИНЕНКО Євгенія Віталіївна, PhD зі спеціальності 081 Право, викладач-стажист кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства ННІ права Сумського державного університету.

ПАНКЕВИЧ ІВАН Миронович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, європейського та міжнародного публічного права Зеленогурського університету (Республіка Польща).

САВИЦЬКА Наталя Валентинівна, аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету.

СУБОТ Надія Іванівна, аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету.

ТОЛКАЧОВ Олексій Анатолійович, аспірант Київського університету права НАН України.

ФЕДОРЕНКО Юрій, аспірант кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки Донецького державного університету внутрішніх справ.

ЦИМБАЛ Валерій Олександрович, аспірант ПВНЗ «Європейський університет».

ШКАБАРО Вероніка Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля.

ЯНИШЕВСЬКА Катерина Дмитрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства ННІ права Сумського державного університету.

OUR AUTHORS

Mykhailo O. Baimuratov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences (Ukraine).

Alona V. Bila, Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

Denis O. Bobrovnyk, PhD in Economics, doctoral student of the National Aviation University, director of the Baimuratov and Partners Lawyers' Alliance (Ukraine).

Yulia F. Volkova, graduate student of the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence of the Uzhhorod National University (Ukraine).

Natalia V. Yefremova, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of history of state and law of the National University «Odesa Law Academy» (Ukraine).

Boris Ya. Kofman, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Political Sciences and Law South Ukrainian National Pedagogical School University named after K.D. Ushinsky, Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine).

Svitlana S. Leleka, higher education at the Educational and Scientific Institute of Law, Sumy State University (Ukraine).

Yevheniia V. Lytvynenko, PhD in 081 Law, Trainee Lecturer at the Department of Criminal Law and Procedure of the Institute of Law, Sumy State University (Ukraine).

Ivan M. Pankevych, Doctor habil. of Legal Science, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional, European and International Public Law, University of Zielona Góra (Poland).

Natalya V. Savytska, PhD student, Department of Criminal Law and Judiciary, Sumy State University (Ukraine).

Nadia I. Subot, PhD student, Department of Criminal Law and Judiciary, Sumy State University (Ukraine).

Oleksii A. Tolkachov, postgraduate student of the Kyiv University of Law, NAS of Ukraine (Ukraine).

Yurii S. Fedorenko, graduate student of the department of economic law discipline and economic security Donetsk State University of Internal Affairs (Ukraine).

Valerii O. Tsymbal, European University, PhD student majoring in Law (Ukraine).

Veronika N. Shkabaro, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

Kateryna D. Yanishevskya, Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Institute of Law of Sumy State University (Ukraine).

ДЛЯ НОТАТОК